

Tekst: Mikael Lynnerup
Fotos: 2.maj

Bevar bønderne

politisk
revy

Bevar bønderne

Bevar bønderne

af Mikael Lynnerup

© politisk revy 1982

Sats: Svendborg Foto- og Maskinsats

Tryk: Specialtrykkeriet i Viborg

Layout: Gitte Binnerup

Fotos: 2. Maj/Henrik Saxgren, Sonja Iskov,

Pia Hansen, Lars Bahl

Fotos på siderne 12, 35, 36, 68 og 69 af henholdsvis

Jørgen Sparre og Gitte Binnerup

Fotos side 98, 100 og 101 er stillet til rådighed

af Selskabet Danmark-DDR

ISBN 87-85186-79-1

Bevar bønderne

Tekst: Mikael Lynnerup
Fotos: 2. maj

Forord

Hvad er landbruget? 8

Selvejet

Fra fæste til selveje 17, Udskiftningerne 18, Landarbejdere og husmænd 20, Overgangen til selveje 22, Andelsbevægelsen og selvejet 22, Forskerne om selvejet i 80-erne 28

”...Med min hakke, min skovl og min spade...”

Forøget produktion 32, Problemer i driften 34, Svineavleren 35, Planteavlen 38, Husdyrholdet 45, Bedriftstrukturen 50

Et alternativ 52

Som man sår...

Svineavleren 58, Øget indsats af fremmedkapital 56, En autentisk historie 61, Jordbrugseleven 63, De sorte penge 66, Selveje, – Nej tak 68

Organisationerne

Ny landboorganisation? 76, Struer-Hurup Andelssvineslagteri 80

100 år på ”støtten”

Landbruget, staten og EF 85

Politikerne

Formanden for de Jyske Husmandsforeninger 90, Landbrugsministeren 91, Landbrugspolitisk ordfører for SF 93, Sekretær i Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 94, Formanden for jordbrugsgruppen i SID 95, Administrerende direktør for Irma 96

Den europæiske sammenhæng

Den grove kapitalisme 99, Et socialistisk alternativ? 100

Bevar bønderne 102

Forord

Hvad er landbruget?

Skulle spørgsmålet besvares på baggrund af den almindelige presse-dækning, ville det være logisk at svare: »Landbruget er en afdeling i Danmarks Nationalbank« – for når emnet *landbrug* med mellemrum tages op i pressen, handler det næsten udelukkende om penge, renter og valutabalance. Men ligesom *boligbyggeri* i virkeligheden ikke først og fremmest er en særlig form for *beskæftigelse*, men derimod er noget, man skal have for at få tag over hovedet, så er *landbruget* heller ikke først og fremmest en *forretning*, men noget man har for at få mad og mælk i maven.

Landbruget er altså en del af samfundet, som skaffer resten af samfundet noget at spise.

I Danmark er landbruget meget større, end det behøvede at være, hvis det kun skulle skaffe mad til danskerne. Skulle vi selv æde os igennem de tolv millioner grissebasser, to og en halv million tons smør, over en million tons ost, femoghalvtrestusind tons æg, bjerge af oksekød og kyllinger og de floder af mælk, der hvert år produceres i dansk landbrug, ville vi dø af forstoppelse.

Langt det meste af det mad, som dansk landbrug producerer, sælges til

udlandet, og den handel tjenes der millioner og atter millioner af kroner på hvert eneste år. At det ikke er de mennesker, der *arbejder* i landbruget, der ser pengene, det er så en anden sag.

Det vitale Led

Denne bog handler især om det led i landbruget, som udgøres af *landbrugsbedrifterne*.

Det er Det vitale Led i den kæde af virksomheder, der sørger for at der kommer mad på bordet. Det led som under ingen omstændigheder kunne undværes. Man kan godt producere fødevarer i Danmark uden indkøb af sprøjtegifte, kunstgødning, foderstoffer, store maskiner og brændstof til dem fra udlandet, og man kan godt leve af mad, som ikke først er blevet hakket til plukfisk og puttet i plasticposer eller pølser (som jo iøvrigt også er en slags plasticposer ...)

Men uden jorden og husdyrene, og uden bønderne til at passe begge dele – ingen mad.

Ikke mindst i et land som Danmark, som har så meget god landbrugsjord og nok af både sol og regn, burde det være en selvfølge, at der blev passet godt på jorden, husdyrene og bønderne.

Men det forholder sig modsat: – Det vitale Led er faktisk blevet vanrøgtet i mange, mange år – og det fremgår! Det er blevet behandlet, *som om* det faktisk var en afdeling i National-

banken – det eneste, der har påkaldt sig interesse, er *økonomien* omkring det.

Hvor meget *valuta* kan der tjenes på det?

Hvor mange kan *beskæftiges* i de virksomheder, der forsyner bedrifterne og forarbejder deres produkter?

Landbrugets egne organisationer har været de første til at synge den sang, og det viser i virkeligheden meget godt hvad de organisationer er værd for Det vitale Led i landbruget. (Måtte de selv falde i den grav de graver!) Interessen for at vride penge ud af Det vitale Led gik helt over gevind efter at Danmark blev medlem af Fællesmarkedet, fordi der så tilsyneladende kunne vrides helt ubegrænsede midler ud af det.

Ti år efter sidder vi tilbage med resultatet: jorden og husdyrene er underkastet systematisk vanrøgt og en hidtil uset brutalitet, og bønderne er enten fordrevet til det nærmeste arbejdsformidlingskontor og/eller drevet til randen af hvad mennesker kan holde til.

I september 1981 kunne man i politisk revy læse denne kommentar fra en der selv står midt i det:

Det sidste års tid har landbrugs-krisen påkaldt sig stor opmærksomhed fra de forskellige medier. Aviser, radio og TV har bragt stribevis af oplysninger om den økonomiske side af sagen, men de menneskelige konsekvenser af krisen er næsten altid blevet fortiet.

Det skyldes måske at vi i landbruget, i for lang tid har undladt at fortælle sandheden. Man udleverer helst ikke sig selv til offentligheden, når vanskelighederne tårner sig op, for hvad vil naboer, venner og familie ikke sige?

Fortegnet billede

Medierne har også en tendens til at give befolkningen et fortegnet billede af virkeligheden i landbruget, idet det oftest er de store, moderniserede bedrifter, der har været genstand for omtale.

Af misforstået blufærdighed bortgemmes gårde, hvor økonomien fordrer en arbejdsindsats, der er så tidskrævende og udmarvende, at der kun er plads til det mest nødvendige mark- og staldarbejde, mens den almindelige vedligeholdelse forsømmes, fordi man ganske enkelt ikke orker det. Og man orker slet ikke efter endt arbejdsdag, også at skulle deltage i den landbrugspolitiske debat.

Man har forsøgt at løse krisen i landbruget med gældssaneringsordninger, men i virkeligheden rækker disse ordninger ikke, og en hel del virkelig kriseramte landmænd kan slet ikke opnå gældssanering på grund af de gældende regler. Disse landmænd lades i stikken – for dem er der ingen hjælp at hente. Tvangsauktionen er for dem lige om hjørnet. Og for dem som opnår gældssanering, tegner situationen sig ofte endnu mørkere, end tilfældet var, før de fik hjælp.

De kan nok blive ved gården, men må indstille sig på et endnu hårdere arbejdspress end tidligere for at leve op til de nye forpligtelser. Mand og kone må tilsammen klare 3-4 mands arbejde på bedriften, *samtidig* med at den ene må tage arbejde uden for bedriften. I den situation når arbejdspresset op på grænsen af hvad mennesker kan holde til. Mange har derfor alligevel valgt at sige nej til gældssanering, og har ladet gården gå på tvangsauktion, for på et tidspunkt drejer det sig ikke længere om bedriften, men mere om at overleve.

Ydmygelser

Ved en normal tvangsauktion bliver gården, og dermed familiens hjem, frataget familien, som så må forsøge sig som lønmodtagere. Lidt anderledes er det for de familier der bliver erklæret konkurs. De mister ikke alene gården, men også det meste af deres private indbo. Ved en konkurs bliver det vurderet hvilke ting det er absolut nødvendigt for familien at beholde. Resten bliver fjernet. Farvefjernsyn, antikviteter, smykker, porcelæn, alt af værdi bliver inddraget og solgt på auktion.

Medens kreditorerne skændes om de skillinger auktionen eventuelt kan give (som regel rækker det kun til advokat-salær) bliver den konkursramte familie ramt på endnu et ømt punkt. Familien bliver umyndiggjort og må end ikke modtage personlige

*Ulla Ditlevsen
Født 1944 i København
Har drevet landbrug siden 1964 sammen med sin mand.
Gården er på 35 tdr. land og har 27 køer plus opdræt af kalve og kvier.
Ulla Ditlevsen er medlem af Husmandsforeningernes Amtsbestyrelse, Amtsformand for Husmandsforeningernes Husholdningsudvalg og er desuden i initiativgruppen for et socialt forbrugerråd i Bramminge Kommune.*

breve. Al post omdresseres til en sagfører der er udpeget til formålet. Han gennemlæser al post, og hvis der intet mystisk findes, kan posten udleveres. Een gang om måneden – i en stor gul kuvert med stemplet: »Må godt udleveres til adressaten«.

Det er selvfølgelig en stor ydmygelse, når selv juleposten bliver beslaglagt på denne måde, og det eneste »kriminelle« disse familier har foretaget sig, er at følge de opfordringer til at investere som vekslende regeringer er kommet med i de år, det hele gik godt i landbruget. Den gæld de har påtaget sig, kommer de nu til at slæbe rundt på resten af livet.

Reaktionerne

Men hvad er egentlig de menneskelige reaktioner på at familien lidt efter lidt oplever, at grundlaget skrider under dem?

Først kommer det tidspunkt, hvor man opdager, at det er ved at gå galt. Der er næsten ingen forslag i indtægten, og kreditorernes krav bliver mere og mere uoverskuelige. Man prøver så at afhjælpe denne situation ved at knokle endnu hårdere. Lige indtil det hele accellererer, og der ingen udvej er. Alligevel lurder den følelse: »Du er ikke effektiv nok. Dine præstationer er for dårlige. Det er din egen skyld det hele. Du duer slet ikke.«

Hele denne situation er nok til at køre et menneske ned. Resultaterne spænder over hele registret, lige fra

den dybeste fortvivlelse til resignation, hvor man ikke magter at henvende sig til omverdenen.

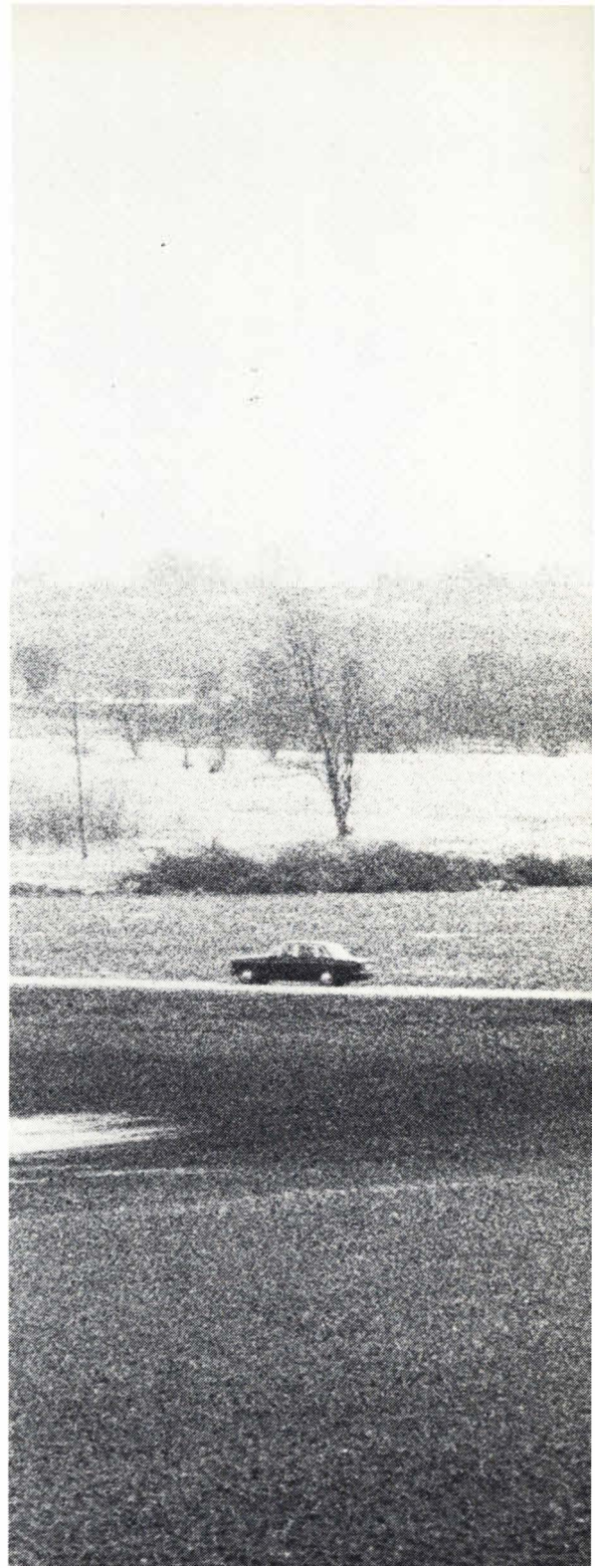
Derfra er der ikke langt til skilsmisse eller selvmord.

Men selv i disse meget tilspidsede situationer er der en udpræget tendens til, at folk af al kraft forsøger at holde facaden i orden. Familie og venner må ikke se hvor galt det står til. Og man mistænker omverdenen for at være skadefro. Altsammen på grund af det overvældende nervepres. I den situation er det meget vigtigt at forsøge at holde familien intakt, så man i fællesskab kan hjælpe hinanden igennem den svære tid, og prøve at finde lidt lyspunkter i tilværelsen. Når det ikke lykkes finder mange at selvmordet er den eneste udvej.

Andenrangsmennesker

I min skoletid lærte vi om stavnsbåndet, og om fæstebønder, som herremændene bare kunne fjerne fra gårdene hvis de lystede. Og ridefogeden piskede bønderne til at arbejde for herremanden.

I dag pisker kreditforeninger, pengeinstitutter og foderstofforretninger bønderne med højere og højere renter. Bonden er ikke fæstebonde som sådan, men prioritetsbestyrer. Gælden bestemmer over hans arbejdsdag, og det familiebrug der skulle være rammen om et godt familieliv er på vej ud i tovene. Landmanden føler sig

som et andenrangsmenneske som man kan byde alt.

Protesten mod denne behandling har givet sig udslag i, at mange idag forlader landbruget. Bliver denne af-folkning ved kan man forudse at man ad åre må stå i kø for at få fødevarer.

Bønder er også mennesker

Jeg har her forsøgt at beskrive lidt af den håbløshed, der hersker i landbrugskredse, og afslutningsvis kunne jeg have lyst til at dæmme lidt op for den påstand, at landmænd er hensynsløse profitjægere. I mine 17 år som landmandskone har jeg ikke kendt mange profitjægere, men jeg har derimod kendt utallige landmænd, der seriøst har arbejdet på at skabe nogle kvalitetsprodukter, samtidig med ønsket om en anstændig indkomst.

Landmændene har investeret i nye maskiner og nye stalde i håb om en udvidet produktion, og i håb om at få lidt lettelser i arbejdet.

Bønder er jo også mennesker. De vil ligesom andre også gerne have tid til familien. De vil også gerne have ferie hvert år (og de trænger til det!).

Og endelig vil de gerne have tryghed for at eventuel sygdom ikke straks fører til arbejdsmæssig og økonomisk ruin.

Og ærligt talt, er det ikke ønsket der er rimelige?»

Samtidig med at det erkendes, at en stor gruppe bønder er havnet i en helt uholdbar situation, er der imidlertid grund til at holde fast ved, at det ikke er alle bønder, der har det lige hårdt, og at der er ikke så få, for hvem det går helt pænt.

Betragtet som samlet gruppe i samfundet er bønderne en fantastisk uhomogen masse. Ialt er der registreret ca. 120.000 landbrug i kongeriget, og der er altså principielt lige så mange landbrugere.

Men kun lidt over halvdelen af disse landbrug kan karakteriseres som værende moderne, effektive landbrug i den traditionelle familiebrugsklasse. Af disse ca. 70.000 landbrug har den økonomiske krise gjort helvede hedt på et sted imellem 10.000 og 20.000 bedrifter, mens en betydeligt større gruppe landbrugere må siges at hakke i det, men dog klare sig.

Så er der et stort antal meget små, men registrerede bedrifter, som ikke længere fungerer som selvstændige landbrug, og som oftest har jorden forpagtet ud til en nabo. Disse små landbrug ejes som regel af pensionerede landbrugere eller af tidligere byboere, som har slået sig ned på landet. Generelt mærker man på disse landbrug ikke meget til landbrugets økonomiske krise.

Endelig findes der et ikke ubetydeligt antal meget store gårde og godser, som tilsammen besidder 10-15% af det samlede landbrugsareal. De fleste af disse bedrifter har forlængst opgivet husdyrholdet, og er altså alene

planteproducenter. De klarer sig relativt godt igennem krisen, fordi de generelt ikke har foretaget særligt store investeringer op igennem 70'erne. Det må imidlertid understreges, at der, inden for hver af disse hovedgrupper, er meget store variationer med hensyn til, hvor hårdt krisen er slået igennem.

Ejendomsprisernes himmelflugt op igennem 70'erne har betydet, at der er pokker til forskel på den økonomiske situation på ellers ensartede bedrifter, alt efter om de er handlet eller om der er foretaget store bygningsinvesteringer i henholdsvis 1970, 1975 eller 1980.

At mere end en trediedel af alle landbrugere er over 60 år, og at en stor del af disse ældre bønder ikke har investeret en krone i de sidste 5-10 år, er endnu en forvirrende faktor i det samlede billede af situationen i landbruget.

De store forskelligheder mellem de forskellige grupper af bønder, har gjort det stadigt mere vanskeligt for toppen i landbrugets organisationer at holde sammen på medlemmerne, og har direkte umuliggjort fremlæggelsen af noget, der bare ligner et samlet bud på en »løsning« af krisen fra organisationernes side. Kornproducenterne har interesse i en høj kornpris og husdyrproducenterne har interesse i en lav kornpris, og sådan er det hele vejen igennem – lige meget hvad man rører ved, er der en stor gruppe, som protesterer højlydt.

Særligt kriseramte bønder har i de sidste par år givet klart til kende, at de ikke finder at de traditionelle landbrugsorganisationer er meget bevendt.

I sig selv har det forbedret mulighederne for at tage landbrugsspørgsmålet op til debat, fordi det nu er muligt at sprænge de rammer for debatten, som hidtil har været sat og nidkært værnet af landbrugsorganisationernes top samt Venstre.

Man kan selvfølgelig hævde, at vi jo lever i et frit land, hvor det har stået enhver frit for at fremkomme med synspunkter på både dit og dat, men man kommer nu engang ikke langt med en landbrugspolitisk debat, hvis bønderne ikke vil være med i den. Og det har de hidtil ikke været særligt tilbøjelige til, hvis debatten tog sit udgangspunkt i en kritik af selvejet, driftsmetoderne, knokleriet på de industrialiserede enkeltmandsbedrifter, eller hvis man ville diskutere de muligheder, der ligger i at lave landbrugskollektiver i stedet for de traditionelle familiebrug.

Men det *er* blevet muligt at få bønderne med i debatten.

Ikke mindst i kraft af det ideologiske opbrud, som i disse år har fået skarevis af landbrugere til at forlade den ellers obligatoriske tilknytning til partiet Venstre.

Selvejet

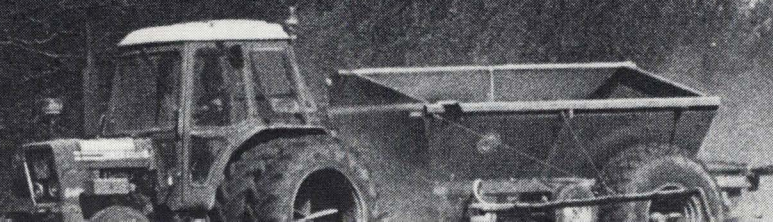

I mere end hundrede år har den selvejede familiebedrift været ryggraden i det danske landbrug. Der er kun få lande i Europa, hvor det *selvejede* familiebrug har haft den nærmest enerådende position, som tilfældet har

været i Danmark. *Familiebruget* har godt nok været fremherskende i det nordvest-europæiske landbrug i snart 1.000 år. Det har undergået utallige forandringer, med hensyn til, hvor mange personer der *ud over* familien har levet og arbejdet på bedrifterne, og det er først i 1900-tallet at betegnelsen *familiebedrift* egentlig dækker. Men familiebruget kan sagtens være den mest udbredte bedriftstype uden, at man finder en eneste *selvejer*. Alle mulige former for juridiske tilknytningsforhold til bedriften inden for samlebetegnelsen *forpagtning*, udgør på europæisk plan en langt mere almindelig besiddelsesform end selvejet.

Sprogblomst

Men hvorfor er selvejet så kommet til at dominere i dansk landbrug? Hvis vi vælger at opfatte ordet *selveje* i sin rent sproglige betydning, så har selvejet kun været udbredt i Danmark engang omkring midten af 1800-tallet. På det tidspunkt var der faktisk en hel del bønder, som var selvejere – dvs. bønder som selv ejede deres bedrift. Men hvad sker der på sådan en selvejet bedrift når selvejerbonden dør? Hvis han kun har ét barn er sagen forholdsvis enkel, men bare han har *to* børn, er sagen straks en anden. Så vil den af børnene, som ikke overtager gården, efter al sandsynlighed kræve en eller anden form for økonomisk erstatning svarende til halvdelen af gårdens værdi. Eller måske vil ingen af børnene overtage bedriften, men vil i stedet sælge den. Den bonde, som så vil købe den, kan ikke forventes at have alle pengene kon-

tant, lige så lidt, som den af børnene, som eventuelt vælger at overtage gården, kan forventes at have egne, konstante midler nok til at betale sine søskende på en studs. I begge tilfælde må gården *belånes*.

Og bortset fra et ganske kort kapitel i selvejets historie, som altså ligger mere end 100 år tilbage, så må det huskes, at når man taler om selveje, så mener man slet ikke selveje, men *personlig hæftelse for gæld*. Når man har holdt sig til det gode gamle ord *selveje*, er det nok fordi det lyder pænt. Hvem vil ikke gerne være ejer af sig selv, og hvilken bonde har ikke drømmen om selv at eje sin bedrift? Begrebet *selveje* skal altså ikke forstås i sin rent sproglige betydning, men er derimod – en noget misvisende – teknisk betegnelse for et bestemt juridisk tilknytningsforhold til bedriften, som gør bonden *personligt ansvarlig* for den gæld, der altid er knyttet til bedriften.

En af de mest almindelige forklaringer på hvorfor selvejet er så udbredt i Danmark går da også ud på, at selvejet er den juridiske form for tilknytning til bedriften, som giver bonden de bedste kort på hånden over for de *virkelige* ejere. Dvs. en selvejer skulle være betydeligt bedre stillet end en forpagter eller en fæstebonde.

Det har været den fremherskende opfattelse i Danmark i 150 år, men perioden igennem har der dog været ikke så få bønder og husmænd, som har stillet sig meget skeptisk an over for denne forklaring.

Fra fæste til selveje

I slutningen af 1800-tallet, da langt de fleste bønder var blevet selvejere, og fæstevæsenet dermed var næsten afskaffet, kunne man opleve, at de fæstebønder, der var tilbage, slet ikke var så forhippede på at blive selvejere.

Fæstevæsenet kan kort beskrives som et system, hvor bonden indgår en kontrakt med ejeren af en bedrift om, at der som *fæsteafgift* for gården skulle betales en bestemt sum penge hvert år. Denne sum skulle fastsættes efter de til enhver tid gældende kornpriser. Bonden havde ret til at lade et af sine børn fortsætte fæstet, og kontrakten indeholdt desuden bestemmelser om, at bonden, hvis han ønskede at forlade bedriften, skulle have erstatning for de forbedringer, han for egen regning havde foretaget. Godsejeren havde ikke ret til at sige kontrakten op, hvis bonden overholdt sine forpligtelser. I de perioder hvor det var »gode tider« i landbruget – dvs. tider hvor bønderne fik gode priser for deres produkter, da ville *selvejerbønderne* opleve, at deres bedrifter steg i værdi, hvad enten de havde forbedret dem eller ej, også selvom de måske ikke engang havde holdt dem vedlige. Den fordel fik fæstebonden ikke. Han og hans familie ville nyde godt af de

gode priser på produktionen, men det blev ejeren der fik fordelene af værdistigningen.

Men når det var »dårlige tider« så det anderledes ud.

Hvis selvejerbonden havde købt sin gård i en periode med høje ejendomspriser, så ville han have sat sig i en gæld, hvoraf der skulle svares årlige renter og afdrag, som nok stod i et vist acceptabelt forhold til et højt prisniveau på produkterne, men i det øjeblik priserne på produkterne faldt, ville selvejerbonden få stadigt vanskeligere ved at klare sine forpligtelser. Anderledes med fæstebonden, der fik reguleret sin fæsteafgift efter kornpriserne.

I perioder med ustabile markedsvil-

kår, hvor priserne snart var høje snart var lave, da var det altså ikke nødvendigt at være fæstebonde. Da de sidste årtier af 1800-tallet netop var meget ustabile på det økonomiske og markedsmæssige område, så måtte der ligefrem en lov til for at afskaffe de sidste fæstebønder. Godvilligt lod de sig ikke gøre til valnøddeskaller på et oprørt verdensmarkedshav, i en periode, hvor ingen tilsyneladende havde den sarteste anelse om, hvorfra orkanen ville rejse sig næste år.

Udskiftningerne

En af de vigtigste forudsætninger for at selvejekøbene i 1800-tallet kunne foregå forholdsvis gnidningsløst var, at der i 1700-tallets sidste halvdel var foregået en modernisering af driftsmetoderne i landbruget, som er almindelig kendt under betegnelsen: *udskiftningerne*.

Udskiftningen af en landsby indebar, at det århundrede gamle landsbyfællesskab blev ophævet, og landsbyens jord fordelt mellem hver enkelt af landsbyens fæstegårde.

Landsbyfællesskabet, som havde lige

så lidt med fællesskab at gøre, som *selvejet* har med selveje at gøre, var i løbet af 1700-tallet blevet en utålelig klods om benet på dygtige og driftige folk i landbruget – såvel godsejere, som bønder.

Det antikverede dyrkningssystem, der knyttede sig til landsbyfællesskabet, truede direkte med at kaste landbruget ud i en økologisk katastrofe, fordi gødnings-ressourcerne var for små. Inden for systemets rammer lod det sig nemlig ikke gøre at producere vinterfoder til husdyrene i tilstrækkelige mængder, til at få produceret gødning i det omfang der var behov for. Og det var kun ét af utallige problemer ved systemet.

Kornafrøderne blev derfor stadigt ringere, og det økonomisk tillokken- de kornmarked i Europa, som blomstrede op på samme tid, var lukket land for korn af så ringe kvalitet som det, der blev produceret under det håbløst forældede dyrkningssystem. Teoretisk set kunne man udmærket have gennemført en fuldt ud *up to date* modernisering af dyrkningsmetoderne *uden* at foretage en udskiftning. Men det forudsatte, at landsbyfællesskabet blev udviklet til faktisk at være et fællesskab – og det kneb det *endnu* mere med dengang end nu.

På nogle godser blev det forsøgt at modernisere driften på landsbyjorden uden at foretage en udskiftning, men forsøgene druknede i kævl og uenighed bønderne imellem.

Når man visse steder var betænkelig ved udskiftningerne skyldtes det, at *husmændene* blev ladet fuldstændig i stikken ved en udskiftning. Den ret til brug af den fælles græsningsjord, som husmændene havde efter århundreders tradition, kunne ikke indpasses i en udskiftning, og husmændene blev på en studs frataget muligheden for at holde husdyr.

Med udskiftningerne blev grunden således lagt til en af de største sociale tragedier i Danmarkshistorien – den totale forarmelse af hele samfundets underklasse.

Der skulle gå mere end 100 år inden husmændene, som gruppe betragtet, fik rejst sig, og kunne gennemtrumfe et krav om at få en del af den jord tilbage, som de var blevet frarøvet ved udskiftningerne.

Landarbejdere og husmænd

Omkring år 1900 var det imidlertid ikke kun de sidste rester af fæstebønder, der havde vanskeligt ved at se de store fordele i selvejet. Også den hastigt voksende gruppe af landarbejdere, hvoraf en stor del drømte om at få deres eget lille landbrug, kom i den periode til at stå i en situation, hvor selvejet kom til at udgøre en uoverstigelig forhindring for at realisere drømmene.

Når der på een gang var *mange* landarbejdere, der *meget* gerne ville købe et lille hjørne af en bondes mark, for at starte der for sig selv, kunne det ikke undgå at medføre, at prisen på jord steg. Og den steg i betydeligt hurtigere tempo end landarbejderen og hans forlovede på nabogården kunne nå at spare op. Efterhånden kom de usleste småstykker af bondens dårligste marker op i svimlende summer.

Blandt disse »jordhungrende« landarbejdere bredte den opfattelse sig derfor, at det egentlig kunne være lige fedt med *ejendomsretten*. Det, som det drejede sig om, var at få sit eget sted. *Staten* kunne passende være den virkelige ejer.

Landarbejderne kendte bønderne for godt til at komme på den idé, at indgå alt for snævre samarbejdskontrakter

med dem, og foretrak klart den mere diffuse statsmagt som partner i et forpagtningsforhold, som efter landarbejdernes mening skulle have næsten alt til fælles med det nyligt forladte, og forbudte!, arvefæstevæsen.

At landarbejderne og husmændene udmærket var klare over, at det var i samarbejde med arbejderne de skulle gennemtrumfe deres krav, fremgår bl.a. af denne tale fra Husmændenes Landsstævne i Odense 1910:

Emil Rasmussen ...

»Da vi tog de sociale spørgsmål op mødte vi stærk modstand, men det betragter jeg som det bedste bevis på at vi arbejder rigtig, thi vi kan være forvisset om, at såfremt vi ingen modstand møder, så er vort arbejde ikke noget værd for husmændene.

De partier som særlig har til opgave at værne om privilegierne, og monopolerne og særrettighederne, råbte højt at politik skal holdes ude af husmandsforeningerne, men så vi dem efter i sømmene så viste det sig, at vi måtte godt arbejde med de sociale spørgsmål, når det kun skete på en sådan måde at det passede deres interesser.

(...) Det er også blevet sagt at vi er en klassebevægelse, og at de ikke er af det gode. Vi skulle være en folkebevægelse.

Dertil er at sige, at en folkebevægelse kan det blive den dag, andre

klasser slutter sig til de krav vi stiller.

(...) Den danske bondestand førte i mange år en klassekamp mod herrevælden, og vor klasse stod ved dens side.

De fik for en stor del åget væltet af sig, og fik herremændene skubbet bort fra de mange forskellige pladser, som de så selv satte sig til rette i.

Men også denne klasse har pløjet oven af. Også denne klasse har kun brugt skrælleploven, og kun bearbejdet deres eget lag i befolkningen, den øverste muldjord.

Det vi vil er at pløje til bunds. Vi vil bearbejde den sidste del af muldjorden. Vi vil kræve lige ret for alle i alle forhold. Og jeg vil sige, at så længe der endnu findes et eneste lag i vort folk som lever som underklasse, som ikke i alle måder har den ret som tilkommer dem som samfundsborgere og som mennesker, lige så længe vil der også rejse sig klassekampe, og de kan ikke holdes nede i længden ved kunst eller på anden måde. Det er lige så håbløst at kæmpe imod os som at kæmpe imod et jordskælv, thi den dag vil alligevel komme hvor vore idealer sejrer.

Det første store krav vi må stille må være lige menneskelige rettigheder under alle forhold, såvel for mænd som kvinder.

Vi vil ikke længere finde os i en samfundsordning, hvor penge og hartkorn skal være målestok for menneskelige rettigheder. Vi vil kræve frihed for Loke såvel som for Thor.

Lige ret for alle!

Vi vil kræve adgang til den danske jord for enhver dansk mand og kvinde, som kan og vil gøre et arbejde for at fremskaffe de fornødenheder som vi alle skal bruge. Vi må rejse os i kamp mod den lovgivning, som ikke vil et ærligt arbejde for at ophæve de store jordmonopoler som enkelte mennesker sidder inde med.

(...) Den dag den danske husmands- og arbejderstand står samlet og véd hvad de vil, og handler derefter, da skal disse forhold også nok rette sig efter vores krav.

Der er måske dem der vil sige: Ja, men nu har Husmandsforeningerne arbejdet i flere år uden at få et eneste af disse sociale krav gennemført. Der til skal siges, at Rom blev ikke bygget på én dag. Der skal tid til at samles og tid til at fæstne fællesskabsfølelsen. «

(Langvarigt bifald og håndklap).

Husmanden torsdag den 31.3.1910.

Bevægelsen blandt landarbejdere og småhusmænd (som gerne ville have lidt mere jord), blev i løbet af de første årtier af 1900-tallet så stærk, at det i perioden efter den 1. Verdenskrig, lykkedes at presse statsmagten til at få udstykket i tusindvis af Statshusmandsbrug. Staten pålagde bestemte godser at udstykke en del af godsjorden til husmandsbrug af passende størrelse. Brugene blev stats-ejendom, og husmændene forpagtede på gunstige betingelser bedrifterne,

og havde visse rettigheder med hensyn til at lade slægtninge overtage bedriften efter dem.

For husmandsbevægelsens entusiaster var dette imidlertid kun at betragte som startskuddet til en fuldstændig forandring af ejendomsforholdene i landbruget. Husmændene forestillede sig ikke, at statsforpagtningerne kunne overleve som en enklave i landbruget. Det skulle gøres til det almindelige.

Det blev det som bekendt ikke, og i løbet af få årtier var statshusmandsbrugene forvandlet til selvejershusmandsbrug.

Som det ses af disse eksempler, er der i de sidste hundrede år ikke så få bønder, der har stillet sig meget kritisk an til historien om, at selvejet giver bønderne gode kort på hånden over for de virkelige ejere. De sidste rester af fæstebønderne strittede imod med arme og ben, indtil de ved lov blev gjort til selvejere, og på det lille landbrug har man ligefrem haft tradition for at være *modstander* af selvejet.

For at finde den rigtige forklaring på hvorfor selvejet er så udbredt, er det nødvendigt igen at gå lidt tilbage i historien.

Overgangen til selveje

Før selvejet omkring 1800 blev udbredt var alle bønder fæstebønder. Godsejere og *Kronen* ejede næsten alle landbrugsbedrifter, mens bønderne som regel selv ejede deres husdyr og deres redskaber.

Et flertal af bønderne var på den tid fuldstændig i lommen på godsejerne, for mange af dem kunne ikke altid opfylde forpligtelserne i deres fæste-kontrakt, og kom derfor til at stå i gæld til godsejeren. Han kunne så smide dem ud af gården, hvis det passede ham, men han kunne også lade være, hvis han stod og manglede en *bedre* afløser for den familie, der skyldte. Han kunne så nyde den underdanighed der fulgte med, at folk var i lommen på ham.

Men der var også en hel del fæstebønder, der *kunne* betale, hvad de skulle, og som der ud over havde råd til at lægge lidt til side. Med årene hobedes der små formuer op på kiste-bunden.

På samme tid – altså omkring 1800 – skete der en kraftig udvikling i verdenshandlen, og der skete en masse nyt i videnskaben om at drive landbrug. Godsejerne kunne imidlertid hverken kaste sig ud i den blomstrende handel, eller i eksperimenter med nye landbrugsmetoder for den under-

danighed han fik ud af, at hans bønder *skyldte* ham penge. Han kunne heller ikke låne penge i banken til hverken det ene eller det andet, for banken var endnu et næsten ukendt fænomen.

Det, godsejeren kunne gøre, hvis han ville skaffe sig en større, likvid formue, var at skaffe sig af med sine fæstegårde, mod at få fæstebøndernes små sparesummer i stedet, *plus* et årligt afdrag, og renter af den gæld, som bønderne ville få til ham, hvis deres sparebøsse ikke var tung nok til at afgøre sagen, en gang for alle. Der *var* bønder, som kunne betale kontant, da de fik tilbudet.

Men de fleste måtte påtage sig en ikke ubetydelig gæld, samtidig med at de afleverede deres sparepenge. Bønderne blev ikke *tvunget* til det. De gjorde det af deres egen fri vilje, og de har ganske givet kunnet se deres fordel i at gøre, som de gjorde.

Det kunne godsejeren imidlertid også, og hvornår er en handel så smuk, som når både køber og sælger er tilfreds?

Selvejekøbene er med rette et forgyldt kapitel i kongerigets historie: bønderne fik deres frihed, og godsejerne fik nogle kontante midler som gav dem nye uanede muligheder – som kapitalejere.

Ideen med selveje bredte sig som ringe i vandet, og i løbet af 1800-tallet afløste systemet helt fæstevæsenet. Men som beskrevet i det foregående, så var det ikke sådan, at man bare kunne vende tilbage til fæstet, hvis

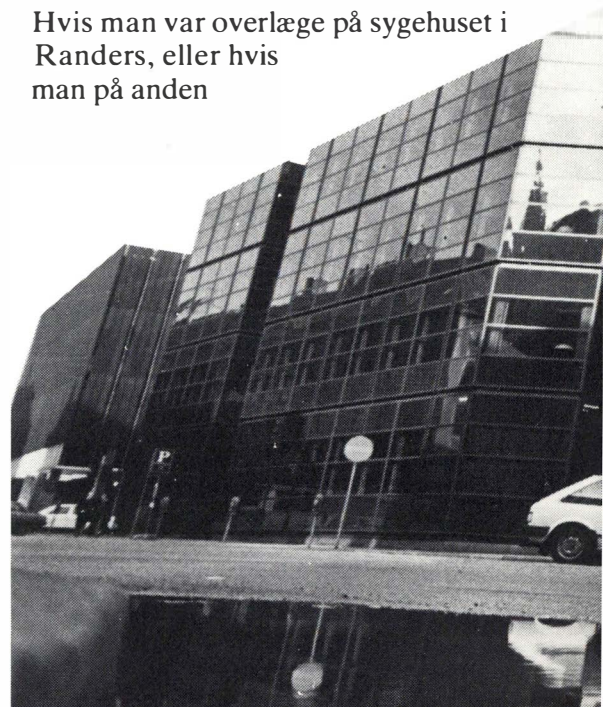
man fortrød. Når først en bedrift var blevet solgt som selvejerbedrift, så var og blev den en selvejerbedrift, og bonden på den bedrift, måtte være en selvejer. De bønder, der startede som fæstebønder og sluttede som selvejere, de valgte selv. Deres efterkommere fik ikke noget valg. Havde de fået det, var selvejet helt givet ikke blevet så udbredt, som tilfældet er.

Kreditvæsenet

Efterhånden som selvejernes tal voksede, så voksede behovet for at få styr på al den gæld, som systemet førte med sig.

Kreditforeninger, banker og sparekasser så dagens lys, og efterhånden blev den enkelte selvejers gæld til en lille bitte brik i en stor landsdækkende udlånsvirksomhed.

Hvis man var overlæge på sygehuset i Randers, eller hvis man på anden

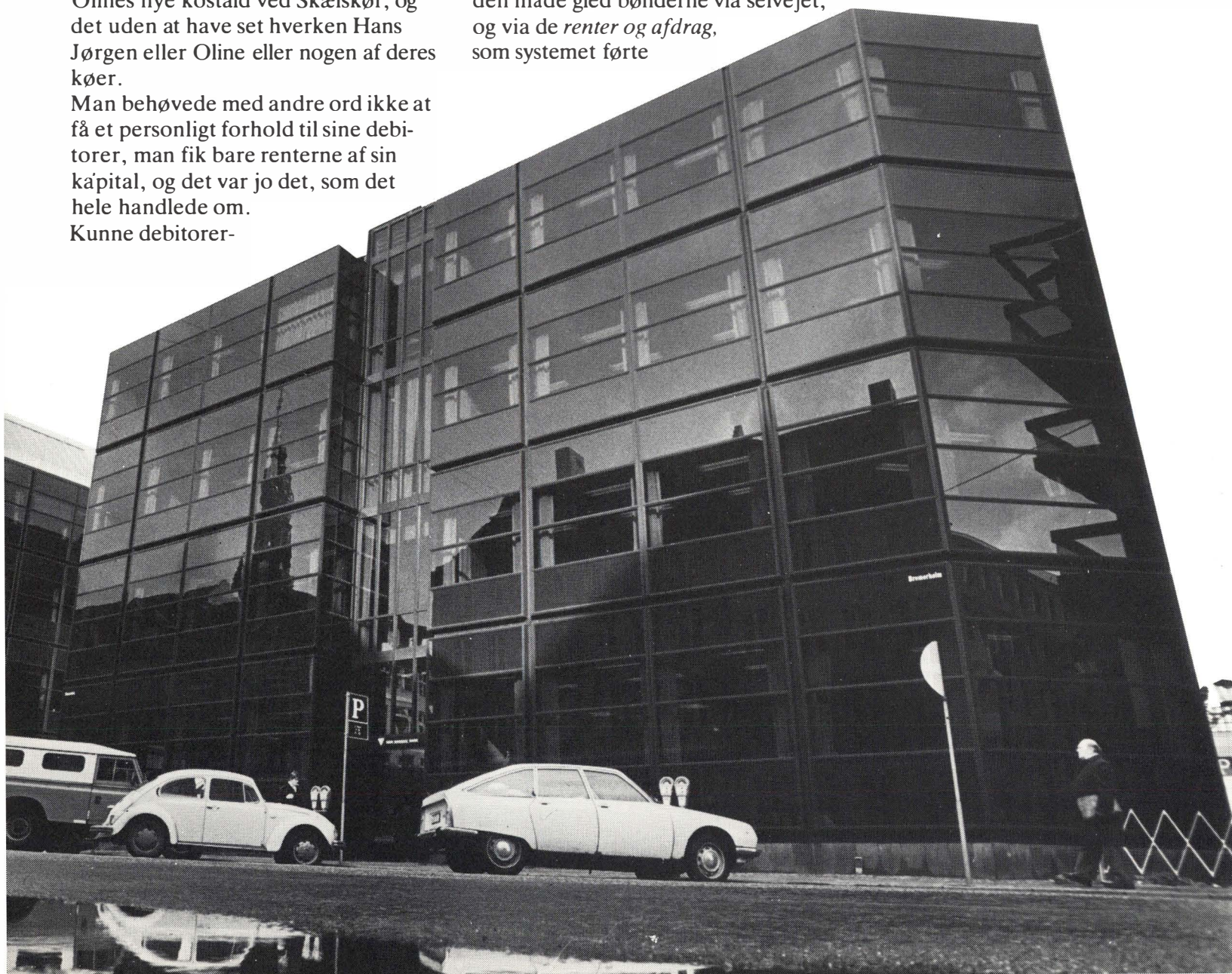
måde blev velbeslået, kunne man sætte penge på rente i banken, eller man kunne købe obligationer i en kreditforening, og på den måde være med til at finansiere Hans Jørgen og Olines nye kostald ved Skælskør, og det uden at have set hverken Hans Jørgen eller Oline eller nogen af deres køer.

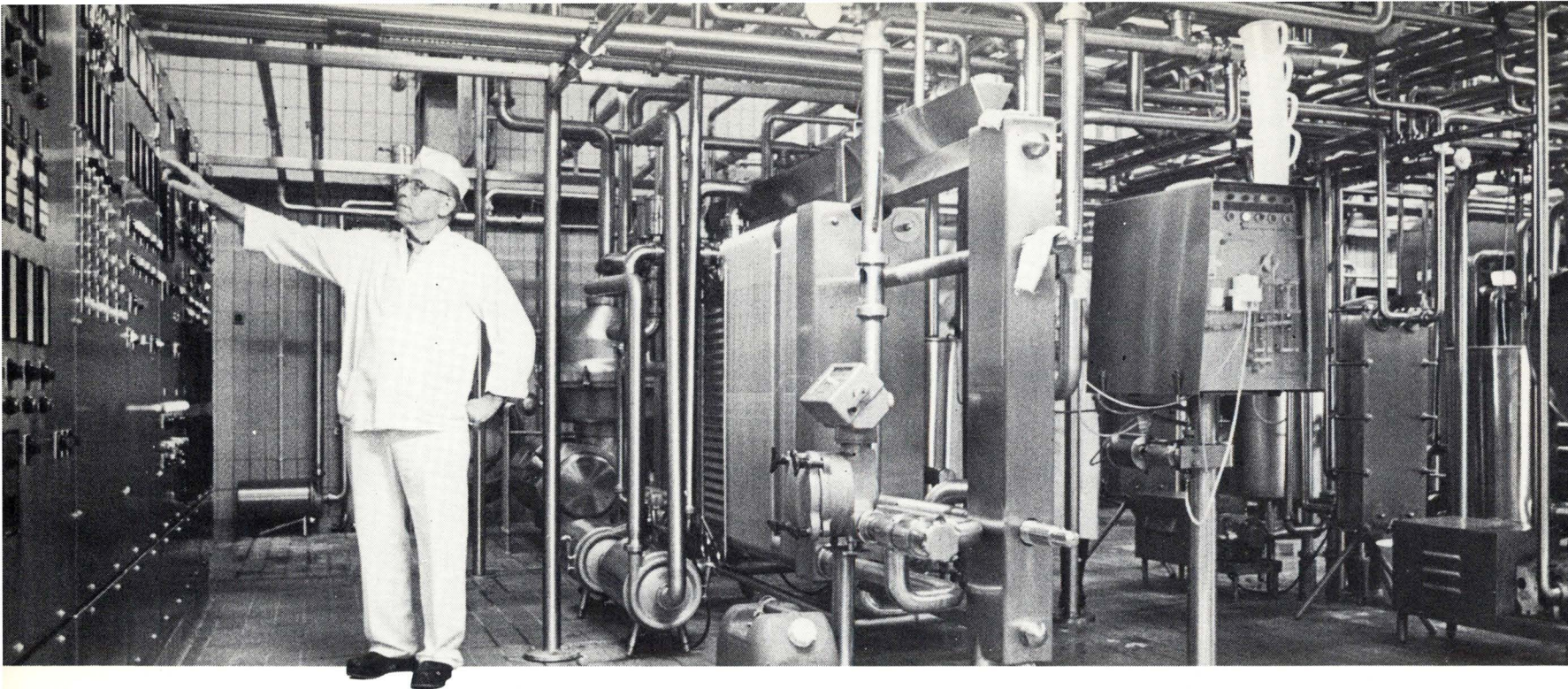
Man behøvede med andre ord ikke at få et personligt forhold til sine debitorer, man fik bare renterne af sin kapital, og det var jo det, som det hele handlede om.

Kunne debitorer-

ne ikke betale, kom de ikke rendende med deres små børn på armen for at bede om udsættelse. Der var *et kontor* til at klare tvangsauktion eller udpantning. Og det var meget rarere. På den måde gled bønderne via selvejet, og via de *renter og afdrag*, som systemet førte

med sig, ind i en stadigt mere omsiggribende Nationaløkonomi. Med andelsbevægelsens gennembrud og fulde udfoldelse omkring århundredskiftet, blev prikken sat over i'et.

Andelsbevægelsen og selvejet

Med stigende irritation så bønderne i perioden omkring 1870-1880, at private aktieselskaber blev rige på at forarbejde og sælge de produkter, som blev produceret i landbruget. Det gjaldt i første omgang den efterhånden indbringende smørproduktion men i stigende udstrækning tillige svinefedningen og slagterivirksomhed. Stadigt forøgede korntilførsler til det europæiske kornmarked fra bl.a. USA og Sydamerika slog i samme periode fuldstændig bunden ud af det

europæiske kornmarked, og priserne faldt drastisk.

Det tvang bønderne til at satse mere på den animalske produktion, som de lavere kornpriser samtidig var med til at gøre rentabel.

De private mejerier

Rundt omkring i landet oprettede driftige forretningsfolk mejerier, og i tilknytning hertil, større svinefedningsanlæg, som baserede sig på billig opfodning med skummetmælk fra smørfremstillingen. Det var strålende forretninger. Godt nok var der alvorlige problemer forbundet med at skaffe tilstrækkelige, stabile mælkeleverancer af tilfredsstillende kvalitet, men efterhånden fik de lært bønder-

ne, hvordan kvæget skulle fodres for at producere god mælk, og hvordan mælken skulle opbevares og transporteres, for at være velegnet til smørfremstilling.

Kombinationen af smørfremstilling og svinefedning var en stor fordel for de private mejerier, så længe det lykkedes for dem at have så godt som monopol på markedsorienteret svinefedning i større stil. I en periode med stærkt svingende priser var det praktisk at have to slags produkter at sælge. Var priserne vigende på det ene, kunne de måske stige på det andet.

Inden de private mejerister fandt på det med at holde store svinehold, var det ikke almindeligt, at der her i landet blev fedet svin i større stil.

Men da bønderne så, at der var penge i det, begyndte de selvfølgelig at stille an til svinefedning. Det var billigt at flække et skur sammen til et mindre svinehold, og nu begyndte bønderne at kræve skummetmælken og vallen retur. Det blev en alvorlig streg i regningen for de private mejerier, som havde store investeringer bundet i deres svinehold.

Bøndernes egne mejerier

Det varede heller ikke længe før bønderne tog konkurrencen op med de private, aktieselskabs-baserede mejerier.

I slutningen af 1880'erne blev de første andelsmejerier etableret, og i løbet af ganske få årtier havde de fuldstændig udkonkurreret de private mejerier.

De gode muligheder for at sælge smørret i byerne og i udlandet til gunstige priser betød, at andelsmejerierne kunne tilbyde mindst samme betaling for mælken som de private mejerier, og så alligevel på ganske få år tilbagebetale *hele* den gæld, der blev stiftet i forbindelse med etableringen af mejeriet. Hermed var der så skabt mulighed for klækkelige prisforhøjelser til bønderne.

Efterhånden bredte ideen med andelsfinansiering sig til både slagteri- og eksport/import-virksomhed. Bønderne havde fat i den lange ende. Enorme profitter, som tidligere var tilfaldet private aktieindehavere, havnede nu i bøndernes lommer, og bøn-

derne var utilsløret stolte af deres nye organisation.

Indbyrdes solidaritet?

Når andelsbevægelsen kom til at cementere selvejet, skyldes det, at det finansielle grundlag for andelsvirksomhederne blev tilvejebragt gennem lån, som blev garanteret ved andels-havernes solidariske hæftelse for gælden. Dvs. alle andelshavere stillede *hele* deres eventuelle formue, stor eller lille, som sikkerhed for de lån som skulle optages for at finansiere andelsvirksomhederne – et demokratisk element i bøndernes selvorganisering, som har medført en uudrydelig(?) myte om bøndernes indbyrdes solidaritet.

Den meget omfattende ekspansion inden for produktion, forarbejdning og afsætning af landbrugsvarer, som den almindelige tekniske og økonomiske udvikling førte med sig, blev således i Danmark i meget stor udstrækning organiseret igennem forholdsvis små, selvstændige andelsforetagender, og på den måde blev *selvejet*, som juridisk forbindelsesled mellem bønderne og landbrugsbedrifterne, uhjælpeligt sammenflettet med den stærkt ekspanderende verdenshandel.

Det kan med rette hævdes, at det var til bøndernes fordel. De blev jo ejere af de forarbejdningsvirksomheder og de øvrige led i kæden af virksomheder ud til verdensmarkedet, som var nødvendige for udviklingen af den ind-

bringende animalske produktion, og det er også ret indlysende, at bønderne ikke havde udfoldet alle disse bestræbelser, medmindre at de havde kunnet se deres fordel i det.

Selvejet, som i en vis forstand udgjorde grundlaget for andelsvirksomhederne, kom til at fremstå for bønderne, som et centralt led i det grundlag de byggede deres velstand på. Selvejet blev en institution, som højtideligt blev værnet, og skam fik de landarbejdere og husmænd, som vovede at stille spørgsmålstejn ved fortræffeligheden af denne institution. Selvejet var jo grundlaget for hele den fremgang, som bønderne havde oplevet, og som havde stillet bønderne i en hidtil uset samfundsmæssig styrkeposition. Bønderne kontrollerede faktisk afgørende sider af økonomien, en magtposition som i 1901 gav sig udtryk i, at bønderne gennem deres politiske organisation, Venstre, kunne gennemtrumfe det parlamentariske system i Rigsdagen, og dermed sikre sig regeringstaburetterne.

Det er altså langt fra grebet ud af luften når bønder hævder, at selvejet har været grundlaget for deres samfundsmæssige magtpositioner i mere end 100 år.

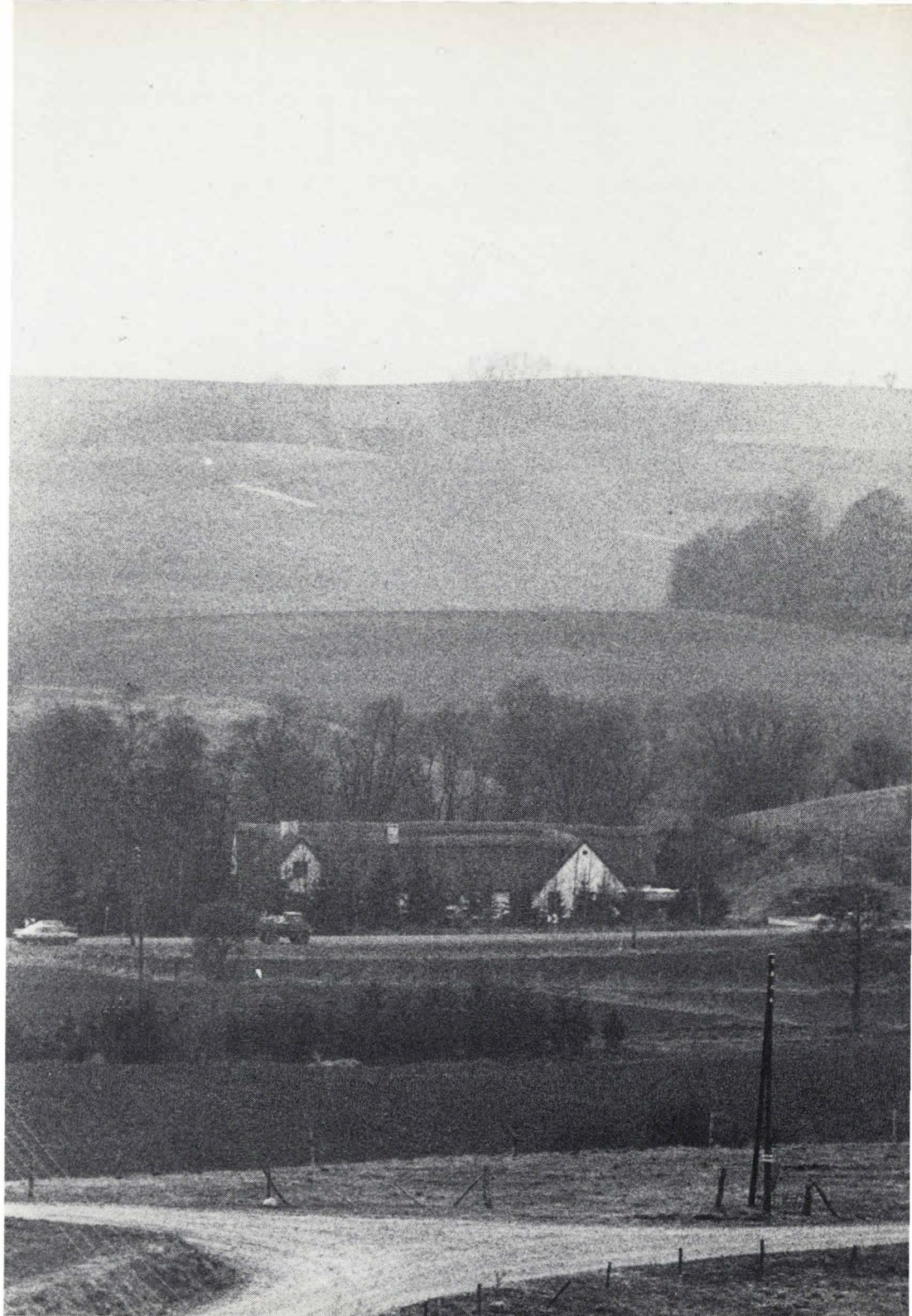
Men synspunktet overser unægtelig nogle problemer ved selvejet, for selvom det nok på nogle områder har været med til at styrke bønderne, så har det på lige så afgørende vis svækket dem. Selvejet har nemlig medført,

at det faktisk er umuligt at pege på en periode i de sidste 100 års udvikling, hvor bønderne har kunnet stå virkelig samlet, ud fra det fælles grundlag, der ligger i at have ensartede økonomiske vilkår at producere under. Og det har op igennem perioden forhindret bønderne i at udvikle og gennemtrumfe en politik på landbrugsområdet, som kunne have sikret, at bøndernes leve- og arbejdsvilkår blev forbedret i takt med, at andre grupper i samfundet fik tilkæmpet sig forbedringer på disse områder.

Selvejet medfører nemlig at *den enkelte* bondes økonomiske situation er fuldstændig afhængig af en hel række individuelle forhold: – egenkapitalens størrelse, hvor længe han har haft bedriften, og dermed hvor langt lånene eventuelt er betalt ned, – hvor højt prisniveauet har været på tidspunktet for overtagelsen eller for større bygningsinvesteringer, – samt en lang række andre ubekendte, som gør det praktisk talt umuligt at finde blot 200 bønder i hele landet, som har økonomiske, produktions- og arbejdsmæssige vilkår til fælles.

Denne situation har selvfølgelig gjort det komplet umuligt at udvikle en politik i »bøndernes interesse«, for en sådan politisk størrelse findes simpelthen ikke, bortset fra at man selvfølgelig kan samles om sådanne banale krav som »Lavere rente!« og »Højere produkt-priser!«

Selvejet har derfor i realiteten udgjort en aldeles uoverstigelig forhindring for, at der har kunnet udvikles en

virkeligt slagkraftig solidaritet bønderne imellem, og selvejet har dermed fastlåst bønderne i en håbløst individualistisk position i forholdet til en stadigt mere sammensat national og international økonomi.

I dag rammer den amerikanske regerings kunstige oppustning af kursen på amerikanske dollars direkte ned i den enkelte landmands økonomi, idet udmugningsanlægget eller den nye traktor i mange tilfælde er finansieret ved at optage lån i fremmed valuta, herunder dollars. I dag er det ikke nok at være en god landmand, man skal også lige diskutere konjunktursudsigterne på det internationale valutamarked med sin vekselerer, inden man foretager sig noget.

De eneste perioder, hvor der har vist sig tilløb til udviklingen af en slagkraftig solidaritet bønderne imellem, er i meget alvorlige krisesituationer, hvor *mange* bønder på een gang bliver kørt til kanten af tvangsauktion, på grund af bestemte økonomiske konjunkturer. Og selv i *den* situation er der mange bønder, som ikke stiller spørgsmålstegn ved selvejet som sådan.

Endelig skal det ikke glemmes, at selvejet har tappet bønderne for enorme kapitaler igennem årene. For hvert generationsskifte har bønderne skullet købe bedrifterne én gang til, og det vil sige, belåne de samme ejendomme op til skorstenen for 5., 7. eller 10. gang siden bedrifterne, for mere end 100 år siden overgik til *selveje*.

Forskerne om selvejet i 80-erne

Interview med Bjarne Møgelhøj, Torben Bager og Andreas Jørgensen, alle fra Sydjysk Universitetscenter i Esbjerg. Der har man, som et af de få steder i landet, forsket systematisk i europæiske landbrugsforhold. Andreas Jørgensen har specielt undersøgt øst-europæiske landbrugsforhold. Bjarne Møgelhøj og Torben Bager er for tiden igang med et forskningsprojekt omkring perspektiverne for strukturudviklingen i dansk landbrug i 80'erne.

»Der er ikke nogen som helst mulighed for at selvejet kan sikre et fornødent kapitalgrundlag til den slags landbrug der kommer fremover. Det er simpelthen umuligt«, siger *Bjarne Møgelhøj*. »Derfor er der meget der taler for, at fællesejede, større bedrifter har en reel chance for at komme til at præge strukturudviklingen i 80'erne. De større fællesejede landbrug har nemlig den fordel, at produktionsapparatet hele tiden bliver holdt intakt. Så også ud fra et kapitalressource synspunkt er fællesbrugene en fornuftig ting.

I familiebruget går man og bygger noget op, hvorefter man slider det ned igen. Den unge landmand der overtager sådan en bedrift, skal så til at starte forfra. Det undgår man i det fællesejede landbrug, fordi generationsskiftet vil ske mere glidende.«

»Den udvikling imod en øget industrialisering af produktionen som finder sted i disse år, mener jeg ikke at det er realistisk at forsøge at modarbejde. Det er en udvikling, der vil finde sted.

Det store spørgsmål der presser sig på er, om det er muligt at styre udviklingen i en retning, som kan sikre landbrugerne kontrollen over deres arbejde, eller om kontrollen kommer til at ligge i nogle store kapitalkoncentrationer uden for landbruget.«

Torben Bager kan tilslutte sig at det selvejede familiebrug er på vej ud: »I tidens løb har vi haft et værn om vores familiebrug eller selveje. Et

værn som dels har bestået i de andelsvirksomheder man har haft, men som også har bestået i en lovgivningsmæssig beskyttelse.

Pga. strukturudviklingen i landbruget, som har ført til en opdeling i en høj-produktiv og en lav-produktiv gruppe i landbruget, som i dag står med vidt forskellige interesser, er det værn langsomt blevet undergravet.

Jeg kan meget let forestille mig, at man fra lovgivningsmagts side i de kommende år stille og roligt vil lukke op for andre ejendomsformer, som f.eks. aktie- og anpartsselskaber i landbruget – især hvis der ikke sættes nogle konkrete alternativer op.

Derfor mener jeg at man skal satse på udviklingen af andelslandbrug, som ikke bare er fælles om jorden, men som også er fælles om husdyrene, og som gennemfører produktionen i fællesskab. Men derudover må det tilstræbes at bevare de forskellige værn imod aktie- og anpartsselskaber i landbruget, som allerede ligger i den gældende lovgivning.«

Andreas Jørgensen: »I Østeuropa føres der i disse år en intens debat om de langsigtede problemstillinger: hvad er det for et landbrug vi vil have, hvad skal det producere, hvordan skal arbejdsforholdene være, hvordan skal man leve sammen i landbruget, hvad med energiforbruget, alle disse spørgsmål er meget vigtige. Og for mig at se er det nødvendigt at starte denne debat også i Danmark.

Men på det korte sigt, der må man

nok gøre sig klart, at inden for en tidsramme af 10-15 år producerer vi i Danmark inden for rammerne af nogle internationale markedsvilkår – og jeg tror at de fleste kan være enige om, at vores betalingsbalancesituation ikke kan tåle en forværring. Og i den forbindelse spiller landbrugsproduktionen en ikke uvæsentlig rolle, selvom den ofte overspilles.»

Torben Bager: »Der mangler nok i høj grad på venstrefløjens forståelse for landbrugsspørgsmålet. Man har jo langt ned ad rygmarven et fjendskab over for disse »reaktionære« bønder, og det gør, at man ikke rigtigt kan tænke de her problemstillinger nøgternt igennem.

F.eks. mener jeg at det er dybt problematisk, når man gang på gang støder på kritik af den måde dyrene behandles på, og på en måde anklager den enkelte landmand for at være dyremishandler. I den situation han står i, har han ikke noget valg. Der må man forholde sig betydeligt mere nuanceret til problemerne, hvis man overhovedet skal gøre sig forhåbninger om at få en dialog med bønderne.»

Andreas Jørgensen: »I det hele taget synes jeg at en meget stor del af den økologiske debat kører gevaldigt uden om spørgsmålet om magtforholdene i samfundet. Man taler en hel masse om »det rigtige« og »det sunde«, og overlader imens magtproblemet til andre. Det er selvfølgelig meget problematisk. Jeg er fuldstændig enig i, at de økologiske problem-

stillinger omkring landbruget er meget vigtige. Men det er altså nødvendigt at sammenholde disse problemer med de økonomiske problemer. Og der synes jeg nok at der ligger nogle problemstillinger som er nok så væsentlige at få fat på.

Se f.eks. på den situation der opstod i forbindelse med Slagterikonflikten, der synes jeg at det var meget tydeligt: to virkeligt hårdt arbejdende befolkningsgrupper kommer ud i skarpt modsætningsforhold. Det er jo forrykt.

Man kan tage sit udgangspunkt i økonomernes beregninger, når man vil vise bønderne hvilken vej det går. På Landbohøjskolen har man f.eks. lavet nogle beregninger af hvordan strukturudviklingen bliver i 80'erne, og deres beregninger peger på, at ca. $\frac{1}{3}$ af landbrugene skal ud i løbet af 80'erne. Med udgangspunkt i den type materiale er det ret let at vise bønderne, at de ikke selv har ret meget at skulle have sagt. Hvis de ikke går selv, så bliver de tvunget ud med økonomiske midler. Og der tror jeg at det er overordentligt vigtigt at sige til bønderne: Det er ikke svært for os at se at I lever og arbejder under urimelige betingelser. Vi vil også godt bruge penge på at forbedre situationen. Men jeres *egne* organisationer og de borgerlige partier i Folketinget gør det umuligt for os at bevilge støtte, for de vil ikke være med til at skelne imellem de vidt forskellige grupper i landbruget, hvoraf nogle jo bestemt har deres på

det tørre, og de vil heller ikke være med til at sikre at støtten ikke bliver kapitaliseret.

Jeg tror at mange bønder efterhånden er enig i en sådan argumentation. «

**”...Med min hakke,
min skovl
og min spade...”**

Sammenligner man det danske landskab midt på sommeren med landskaber i det meste af det øvrige Europa, kan det ikke undgå at springe i øjnene, hvor velordnet alting fremtræder på de danske marker. Kørnet står helt ud til grøftekanten, og der er ikke en eneste stump jord, som ikke bliver benyttet på en eller anden måde.

Det kan næppe heller undgå at springe i øjnene, hvor flot det hele står. Markerne bugner af afgrøder. Alt fremtræder velplejet, uden ukrudt og

uden bare pletter. Uden tvivl er Danmark et af de steder i verden, hvor der høstes de største afgrøder pr. arealenhed, og det er klart, at det ikke var sådan, hvis ikke bønderne gik til opgaven med ildhu. Der bliver virkelig kælet for tingene i dansk landbrug. De danske bønder er så langt fra at være konservative stivstikkere, når det gælder introduktion af moderne driftmetoder. Planteavlskonsulenter, kvægavls- og svineavlskonsulenter og konsulenter, som kan rådgive på det driftøkonomiske område er altid blevet mødt med lydhør opmærksomhed fra bøndernes side, når landboforeningen har indkaldt til møde i det lokale forsamlingshus, og den omfattende konsulenttjeneste er stort set gratis for bønderne. Staten giver betydelige tilskud både til konsulenttjenesten, og til den forskning, som danner grundlaget for konsulenternes arbejde.

Ved siden af den generelle oplysningsvirksomhed, som konsulenterne udøver i forsamlingshusene, går konsulenterne meget aktivt ind i den enkelte bedrifts problemer, og yder gratis eller meget billig hjælp til drifttilrettelæggelse, investeringsplaner osv. Ikke mindst i kraft af denne meget effektive spredning af de seneste videnskabelige landvindinger fremtræder det danske landbrug så ualmindelig velplejet, som tilfældet er.

I de seneste årtier er denne mere eller mindre statsfinansierede oplysningsvirksomhed desuden blevet suppleret med en massiv oplysningsvirksomhed

fra hele den vifte af virksomheder, der forsyner landbruget med varer. Maskinfabrikker, foderstofforretninger, kemiske fabrikker osv., som i korte vendinger og fire farver, og *helt* gratis fortæller om hvordan snart sagt en hvilken som helst delfunktion i et landbrug udføres lettest, bedst og billigst. Denne side af den landbrugsfaglige oplysningsvirksomhed spiller en stadigt større rolle for udviklingen i driftmetoderne, i takt med at landboforeningens konsulenter stort set kun har den samme historie at fortælle, sjældent gør det kortfattet, og aldrig har råd til hverken tre eller fire farver.

Selvom æren for det flotte danske landbrug selvfølgelig først og fremmest må tilfalde dem der udfører arbejdet, så må hele det internationalt prægede landbrugsindustrielle kompleks bestemt have sin del.

Forøget produktion

På trods af al snak om økonomisk krise i landbruget, og det er unægtelig en snak, som har været reglen snarere end undtagelsen i de sidste 100 år, så

er *produktionen* steget og steget næsten uafbrudt.

Der er sket store forskydninger i sammensætningen af produktionen, som gør at man ikke uden videre får noget indtryk af udviklingen i produktiviteten ved at sammenligne produktionsmængderne anno 1920 og 1980. Men hver so, hver ko, hver høne og hver enkelt hektar landbrugsjord har kastet stadig mere af sig. Grisene er blevet længere, og de mest værdifulde kødklumper er blevet gjort større, køerne giver mere mælk, hønsene flere æg, markerne større foldudbytte. De økonomiske problemer, som har været et næsten permanent forhold i landbruget, har altså ikke på nogen måde forhindret, at der på samme tid kunne ske en løbende forøgelse af produktionen i landbruget. Ja, i flere af de mere tilspidsede økonomiske krisesituationer, har landboorganisationerne ligefrem været nødt til at bede regering og folketing om at gribe ind for at *dæmpe* væksten i produktionen, fordi de stadigt forøgede vare-mængder uvægerligt trykkede priserne.

Set fra den enkelte landmands synspunkt er der ét og kun ét svar på faldende priser, og det er større produktion, og den selvejer-ideologi, som landmændene er gennemsyret af, har unægtelig gjort det vanskeligt for landboforeningerne at opfordre folk til at bestille *mindre*, når det gik skidt med økonomien i erhvervet som helhed. Men i flere tilfælde har det ikke desto mindre været nødvendigt.

Problemer i driften

Selvom det altså ved selvsyn kan konstateres, at det danske landbrug fremtræder meget flot, med markerne bugnende af afgrøder og med stal-dene fulde af højtydende husdyr, så kan man altså ikke deraf slutte, at det også går godt på det økonomiske område. Og nogen gange er det ligefrem omvendt!

Forlader man den blotte iagttagelse af markernes tilstand og statistikkerne over husdyrenes gennemsnitlige ydelse, og går man mere analyserende til værks, så er det imidlertid som om, der kommer en højere grad af overensstemmelse mellem de driftmæssige og de økonomiske forhold i landbruget: *alvorlige* problemer præger billedet.

De driftmæssige problemer giver sig godt nok ikke umiddelbart udtryk i faldende udbytter i markdriften, og heller ikke nødvendigvis i husdyrholdet. Men der har dog årene igennem været mange små symptomer på, at *noget* var galt. I de aller seneste år er vanskelighederne blevet så markante og håndgribelige, at mange landbrugere spørger sig selv, hvor længe det kan blive ved med at køre, som det gør. Uden at de dog rigtig kan se nogen mulighed for at rette op på problemerne under de økonomiske vilkår, som man i dag producerer under.

Svineavleren

Henrik Gelting:

»Der har ikke været de meget voldsomme sygdomstilfælde i besætningen, hvor man fylder svinene med penicilin, men det *har* knebet meget med trivslen i den nye automatiske stald jeg har bygget. I den gamle fedestald er det altid gået mægtig godt. I den nye ... det kniber med at holde tilvækst. Grisene bider hinanden. Så kolossalt. Det er industri-grise. De kan sgu ikke holde til det stress. De kan ikke tåle den ekspresfodring, som man er nødt-til af økonomiske grunde. Det *er* altså mere end dyret kan klare. Staldsystemet som sådan ... det duer ikke. For at sige det rent ud. Jo – hvis vi begynder at fylde dyrene med medicin. Men

langt de fleste landmænd vil ikke være med til at fylde dyrene med medicin. Hvis der er et medicinbehov er der jo en grund til det. Og langt de fleste vil søge efter grunden til den er fundet, og så gøre noget ved det. Men det er selvfølgelig billigere at fylde grisene med medicin end at bygge nogle stalde de kan trives i. I min nye stald skal der stå 12 grise i hver sti hele vejen ned. De kan ikke være der. Den er endda beregnet til at rumme op til 15 grise pr. sti. Der kan måske være 8 hvis de skal trives – men så bliver stalden jo komplet uøkonomisk. Men jeg skulle helt derned, hvor jeg havde bygget stalden, før jeg kunne se at det ikke gik. Det er egentlig utroligt, når man tænker på, hvor meget jeg har haft at gøre med grise i alle de år.

Man kan da godt finde enkelte af de automatiske storstalde hvor det fungerer med 12-15 grise i hver sti, men det er tilfældigheder det gør det: særligt rolige moderdyr el.lign.

Sostalden

»Jeg må også erkende at jeg gjorde en fejl da jeg byggede sostalden i 1974. Alle mine søer står bundne. Det havde de ikke kommet til, skulle jeg bygge en stald i dag. Men da jeg byggede den var der jo stribevis af resultater, der viste, at det var det mest økonomiske. Men søerne har bare ikke kunnet trives i det. OK – de har levet i det siden 74, men de har jo ikke trivedes tilnærmelsesvis så godt, som dengang hvor vi havde 20 søer i den gamle sostald. Søerne i den nye stald har ikke mælk nok. De bliver urolige og umedgørlige. Smågrisene vokser for dårligt. Men i foderstof-firmaet er de eksperter i at lave nye foderblandinger, som kompenserer for den manglende trivsel. Men det er som om vi hele tiden går ind ad bagdøren. Hele vejen.«

Overblikket

»Men det hænger selvfølgelig også sammen med at det bliver mere og mere vanskeligt at fastholde et samlet overblik over bedriften. Når der er tryk på i marken – man kommer ind i stalden kl. 11 om aftenen. Og der er hundredvis af sultne grise som hænger ud over rækværket. Der kan godt mangle overblik. Selvom der er en mand til hjælp, og selvom vi har automatikken. Vi skal jo følge med hele tiden alligevel.

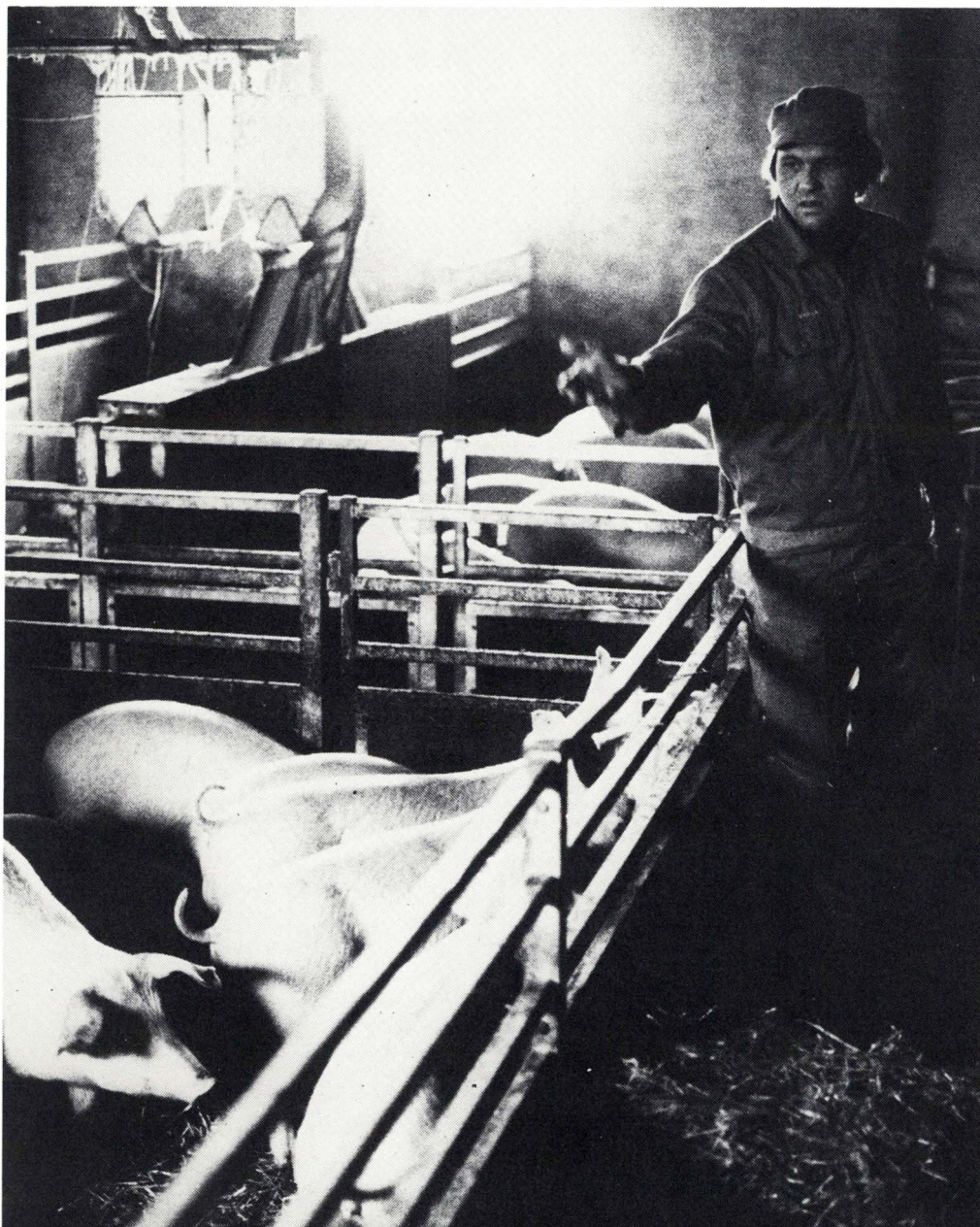
Det er jo ikke den afslappede

*Henrik Gelting f. 1940
Gift med Irene i 1966
Parret har to børn, Carsten (f. 1972)
og Søren (f. 1976).
Medlem af kommunalbestyrelsen i
Tornved Kommune, og medlem af
socialudvalget fra 1974-78. Valgt for
Venstre. Bestyrelsesmedlem i den
lokale partiafdeling af Venstre.
Medlem af skolekommissionen
siden 1974. Medlem af bestyrelsen i
den lokale børnehave.*

produktion som det var før i tiden. Fodermesteren havde overblik over sin besætning. Forkarlen havde overblik over markarbejdet, og min far havde overblik over bedriften som

helhed. Jeg kan godt mangle overblik. Det er klart. Jeg vil godt se en landmand i en tilsvarende situation, som vil påstå at han har fuldt overblik over det hele.«

Markdriften

Den meget ensidige kornavl har også medført problemer i markdriften:

»Før i tiden da man havde normalt sædskifte, var der jo aldrig noget der hed flyvehavre, og jeg har også hidtil kunnet holde det væk ved at luge hist og her, men de sidste par år har jeg været nødt til at sprøjte for det.

Man kan kritisere vores sprøjtemidler så meget man vil, men skal vi fortsat drive landbrug på de økonomiske vilkår der sættes, så er det bare nødvendigt.

Jeg har tit sagt til min far – jeres marker døde da af lus. Jeg kan se her i dag – sikke nogle luseangreb vi kan få. Men det var sjovt nok, sagde min far, for lus i markerne, det havde vi jo ikke.

Og så er der jo også det, at en sund plante, den bliver ikke angrebet. Men det gamle sædskifte, og den omhyggelige anvendelse af den dyriske gødning, der fik de jo nogle fantastisk sunde planter. Vores planter i dag er jo også sunde, men det må de jo pokker være alligevel.

Man bliver muligvis nødt til at gå tilbage til de gamle sædskifter igen – jeg ved det ikke. Teknikken som sådan er der ikke noget i vejen med, men vi skal måske ned i nogle mindre enheder, eller være flere sammen. Tidligere kunne vi her på gården klare os med den Lille grå Ferguson, men der var vi også nogle flere om det. Vi var mange flere herude dengang.«

Planteavl

I de seneste årtier er der sket en meget markant forskydning i forholdet mellem de forskellige markafgrøder til fordel for kornavl.

Omkring $\frac{2}{3}$ af al landbrugsjord i landet anvendes i dag til kornavl, og dermed beslaglægger kornavl en betydeligt større andel af landbrugsarealet, end nogen sinde før i landbrugets historie. Udvidelsen af kornarealet er sket på bekostning af græs/kløver- og roe-arealet.

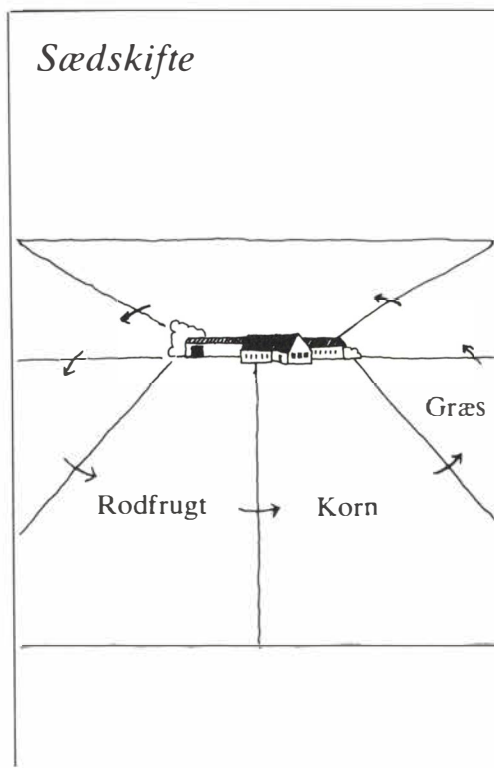
Kornavl hører til en af de grene af planteavl, som lettest lader sig mekanisere, og hører i dag til en af de mindst arbejdskraftforbrugende afgrøder pr. arealenhed. Når man aldrig tidligere har haft en så stor del af landbrugsarealet inddraget til kornavl, så skyldes det imidlertid ikke kun manglen af maskineri. Kunstgødning og forskellige sprøjtemidler til bekæmpelse af ukrudt, skadedyr og sygdomme i kornet er mindst lige så vigtige komponenter i en så omfattende kornavl, som den vi ser i dag.

Det flerstrengede dyrkningssystem

Tidligere havde hver enkelt landbrugsbedrift sit jordtilliggende opdelt i et antal marker, og kun på en del af

disse marker, kunne man dyrke korn. Dels på grund af det store arbejde der var forbundet med at dyrke korn, før avlen blev mekaniseret, men også, og i lige så høj grad, på grund af at jorden ville blive udpint, hvis man dyrkede for meget korn.

De marker som ikke blev dyrket med korn, blev dyrket med græs/kløver eller roer, og mens græs/kløver-markerne direkte *tilførte* jorden næringsstoffer, så var roemarkerne med til at sørge for at ukrudtet blev holdt i ave. Korn-, græs/kløver- og roearealerne skiftede hvert år eller hvert andet år plads i den enkelte bedrifts marksystem, såkaldt *sædskifte*, sådan at jorden, med få års mellemrum, dels fik tilført nye kræfter, dels blev holdt grundigt ren.

Kunstgødning blev nok anvendt i disse driftsystemer, men slet ikke i det omfang som tilfældet er under moderne driftmetoder.

I årene efter 2. Verdenskrig, hvor traktoren blev udbredt, og hvor ekspansionen inden for den kemiske industri betød et kraftigt forøget udbud af kunstgødning og sprøjtemidler, blev de gamle dyrkningssystemer lidt efter lidt forladt.

Med de nye maskiner kunne man overkomme at dyrke mere og mere korn, og de problemer, som man i det gamle system ville blive stillet over for ved en udvidelse af kornarealet, nemlig udpining af jorden og frit spil for ukrudtet, kunne nu løses ad kemisk vej.

Ved hjælp af traktoren kunne man med et begrænset arbejdskraftforbrug udbringe enorme mængder kunstgødning, og desuden nå at sprøjte markerne både en og flere gange. Det havde været umuligt at nå, dengang hesten var landbrugets vigtigste trækraft.

Kornet og jorden

Udviklingen bort fra sædskifterne er fortsat frem til i dag, hvor meget store dele af landbrugsarealet hvert eneste år bliver dyrket med korn.

En sådan monokultur af korn kan kun lykkes, hvis der hvert år tilføres markerne meget betydelige mængder kunstgødning, og hvis der gennemføres en systematisk kemisk bekæm-

pelse af sygdomme, skadedyr og ukrudt.

Forestiller man sig, at man undlod at anvende kunstgødning og sprøjtemidler, ville kornafgrøderne i løbet af ganske få år svinde ganske alvorligt ind. Jordens frugtbarhed forsvinder nemlig, når jorden i mange år har været underkastet »moderne driftmetoder«, fordi de øverste, muldrige jordlag beskadiges eller ødelægges. Det er i muldlaget, at de biologiske processer foregår, som i »naturen« frigør de stoffer fra luften og fra jorden, som planterne skal leve af. Muldlaget nedbrydes dels af den overdrevne brug af kunstgødning, dels af de forskellige sprøjtemidler, ligesom de store maskiner og redskaber der anvendes, også kan gøre ska-

de. Afgørende er det imidlertid, at de biologiske processer hæmmes af den helt ensidige kornavl. Det nedsætter jordens frugtbarhed, hvilket betyder at der må tilføres *mere* kunstgødning. Og så ruller det deruda'.

Svækkelsen af de biologiske processer i de øverste jordlag gør kornplanterne mere udsatte for angreb fra skadedyr eller sygdomme.

Disse »skadedyr« og »sygdomme« spiller i naturen den rolle at udrydde de svagere til fordel for de stærkere, og med en generel svækkelse af *grundlaget* for en sund plante, nemlig de biologiske processer i muldlaget, kan man i dag opleve, at planterne angribes massivt af skadedyr eller sygdomme. Så må marksprøjtningen i anvendelse. 15.000 tons sprøjtemidler af

varierende giftighed sprøjtes hvert år ud over de danske marker for at »stabilisere« væksten. Gjørde man det ikke, ville betydelige mængder af avlen blive ædt op: kasseret af Moder Natur. Sprøjtning i et sådant omfang er imidlertid med til yderligere at forringe dyrkningsgrundlaget, og så ruller den igen deruda'.

Når man tænker på, at der på masser af marker rundt omkring i landet ikke er blevet dyrket andet end byg i de sidste 10-15 år, så er der altså intet overraskende i at der opstår problemer.

De kemiske midler

En række sygdomme i kornet er godt nok blevet næsten udryddet, men tilsyneladende dukker der nye og endnu mere ondartede sygdomme op i lige så hurtigt tempo, som man får bugt med de tidligere kendte. Og visse af de nye sygdomme kan ikke bekæmpes med de gængse midler. Det samme gælder ukrudtet. Visse arter har udviklet noget nær resistens overfor de gængse bekæmpelsesmidler, og disse arter breder sig lystigt.

Bladlus kan i dag optræde i enorme koncentrationer i en tilsyneladende sund og stærk kornmark, og landbrugene *ved* godt, at det *gør* bladlus ikke, hvis ikke der er *et eller andet* galt med kornet.

Under de gældende økonomiske vilkår i landbruget er der imidlertid kun ét at gøre, når disse faresignaler viser

sig, og det er, at sprøjte med noget der er endnu giftigere, end det man brugte sidste år. Og det *er* skruet uden ende.

Videnskabsmændene påstår, at de midler der anvendes, ikke befordres videre til hverken dyr eller mennesker. De nedbrydes i naturen, inden kornet bliver til brød eller kød, og inden roerne bliver til mælk. Man kan endda *bevise*, at det forholder sig sådan.

Men der var engang, for ikke ret mange år siden, da man uden videre sprøjtede tonsvis af DDT ud over planterne på de danske marker. Det var også med videnskabsmændenes blå stempel. Senere fandt man ud af, at det var »ret« farligt for de mennesker, der senere skulle spise plan-

terne, også selvom de eventuelt var blevet transformeret til kød på vejen. Fejltagelsen blev erkendt, og al DDT blev indsamlet – på statens regning – og blev med videnskabsmændenes velsignelse lagt i et *helt* sikkert depot – på Harboøre Tange. I 1981 var der konstateret så store udsivninger, at myndighederne var tvunget til at gribe ind. Det hele blev gravet op og placeret på et nyt *helt* sikkert sted. Hvilket af de afsindigt giftige midler der anvendes i dagens landbrug, der bliver det næste, som falder for afsløring, er ikke til at vide, men det er næsten for godt til at være sandt, at der ikke *vil* blive nogen næste afsløring, fordi der intet er at afsløre.

Når embedsmændene i EFs hovedkvarter i Bruxelles ikke løber kondiløb på gangene, fordriver de tiden med at udarbejde *standardiseringsregler*.

En gruppe embedsmænd barslede i 1976 med en standardiseringsliste over farlige stoffer, som finder almindelig anvendelse i landbruget. Her-

med – mente gruppen – var der ydet et vigtigt bidrag til at forhindre arbejdsulykker i landbruget.

Gruppen kaldte sit papir: »Mod et europæisk landbrug uden arbejdsulykker«.

Foruden den her gengivne liste over med hvilken ordlyd, bestemte faremomenter ved et stof skal angives på pakningen eller beholderen, indeholder papiret et forslag til, hvordan førerhuse på traktorer skal udformes – længden af vinduesviskere osv. i den dur.

Hvad skulle der blive af helbreder hos de mennesker, de som landbrugsarbejdere er beskæftiget i det mest ulykkesramte erhverv i Europa, hvis vi ikke havde disse opfindsomme guttemænd til at varedeklarerer livsfaren?

Bilag I

Farens art ved farlige stoffer

- R 1 Eksplosiv i tør tilstand.
- R 2 Eksplosionsfarlig ved stød, gnidning, ild eller andre antændelseskilder
- R 3 Meget eksplosionsfarlig ved stød, gnidning, ild eller andre antændelseskilder.
- R 4 Danner meget følsomme eksplosive metalforbindelser.
- R 5 Eksplosionsfarlig ved opvarmning
- R 6 Eksplosiv ved og uden kontakt med luft.
- R 7 Kan forårsage brand.
- R 8 Brandfarlig ved kontakt med brændbare stoffer.
- R 9 Eksplosionsfarlig ved blanding med brændbare stoffer.
- R 10 Brandfarlig.
- R 11 Meget brandfarlig.
- R 12 Yderst brandfarlig.
- R 13 Yderst brandfarlig flydende gas.
- R 14 Reagerer voldsomt med vand.
- R 15 Reagerer med vand under dannelse af yderst brandfarlige gasser.
- R 16 Eksplosionsfarlig ved blanding med oxiderende stoffer.
- R 17 Selvantændelig i luft.
- R 18 Ved brug kan brændbare damp-eksplosive damp-luftblandinger dannes.
- R 19 Kan danne eksplosive peroxider.
- R 20 Farlig ved indånding.
- R 21 Farlig ved berøring med huden.
- R 22 Farlig ved indtagelse.
- R 23 Giftig ved indånding.
- R 24 Giftig ved berøring med huden.
- R 25 Giftig ved indtagelse.
- R 26 Meget giftig ved indånding.
- R 27 Meget giftig ved berøring med huden.
- R 28 Meget giftig ved indtagelse.
- R 29 Udvikler giftig gas ved kontakt med vand.
- R 30 Kan blive meget brandfarlig under brug.
- R 31 Udvikler giftig gas ved kontakt med syre.
- R 32 Udvikler meget giftig gas ved kontakt med syre.
- R 33 Fare for kumulativ virkning.
- R 34 Ætsningsfare.
- R 35 Alvorlig ætsningsfare.
- R 36 Irriterer øjne.
- R 37 Irriterer åndedrætsorganerne.
- R 38 Irriterer huden.
- R 39 Fare for uafvendelig skadevirkning.
- R 40 Mulig fare for uafvendelig skadevirkning.

Faldende kunstgødningsforbrug

Men rent bortset fra de helt akutte farer, der er forbundet med de industrielle driftmetoders brug af giftstoffer i fødevarefremstillingen, så truer metoderne altså også jordens fortsatte frugtbarhed, ved at være årsag til nedbrydningen af muldlaget. Det er en nok så alvorlig fare, selvom uoprettelige skader måske først vil vise sig om 10 eller 20 år.

At planteavlskonsulenterne og grovarebranchens egne konsulenter er klare over faren fremgår af den bekymring, hvormed man har modtaget meddelelsen om at bønderne i 1981 på landsplan gennemsnitligt nedsatte kunstgødningsforbruget ca. 15% i forhold til forbruget i 1980.

Det har bønderne gjort fordi kunstgødning er *dyrt*, og bliver stadig dyrere, fordi det er enormt energi-krævende at fremstille. Priserne på kunstgødning følger med andre ord oliepriserne.

Bønderne vil næppe opleve nedgange i høstudbyttet hverken det første eller det andet år ved nedsat kunstgødningsforbrug, for det almindelige gødningsforbrug ligger så højt, at der er oplagret en vis »reserve« i jorden. Denne »reserve« bliver imidlertid opbrugt i løbet af få år, og så står man i realiteten tilbage uden nogen frugtbarhed af betydning, fordi jordens »naturlige« frugtbarhed er alvorligt anfægtet.

Det vil altså nødvendiggøre en massiv indsats med kunstgødning at få disse landbrugsarealer gjort egnede til korndyrkning igen. Konsulenternes bekymring går nok på, om bønderne vil være i stand til at klare denne økonomisk meget belastende kæmpeindsats af kunstgødning, og på hvad der vil ske, hvis bønderne *ikke* har råd til det.

Maskinstationer

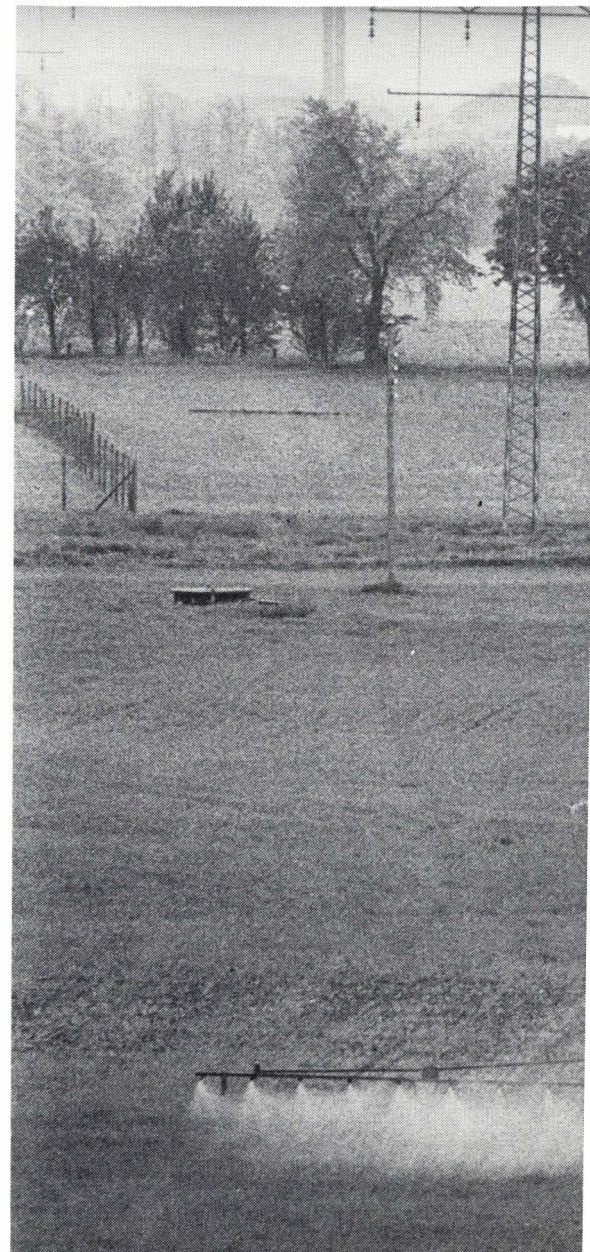
Med baggrund i trækraftrevolutionen blev der åbnet mulighed for at den enkelte landbruger kunne blive længere ved bedriften end det tidligere havde været almindeligt, og det fik i løbet af 70'erne nogle uheldige konsekvenser for generationsskiftet – og for driftmønsteret.

Teknificeringen af produktionen betød nemlig, at man, uden de store omkostninger, kunne få en maskinstation eller en »overmekaniseret« nabo til at udføre en del af eller hele markarbejdet.

Maskinstationerne har i årene siden 2. Verdenskrig udført en stadig stigende del af markarbejdet i dansk landbrug, og særligt inden for områder, som ammoniak-nedfældning, roe-såning, skrålægning og kornhøst, der fordrer avanceret og kostbart udstyr, har maskinstationerne vundet markedsandele fra de selvstændige landbrugere.

Der føres ikke statistik over, hvor stor en del af det samlede markarbejde,

der udføres af maskinstationer eller overmekaniserede landbrugere – men det er næppe for meget at sige, at op imod 20% af kornarealet høstes af maskinstationer, og at en tilsvarende

procentdel af det samlede gødningsforbrug udbringes af disse højt-specialiserede landbrugsvirksomheder.

Husdyrholdet

Under det tidligere, flerstrengede dyrkningssystem, hørte der et tilsvarende flerstrengt husdyrhold. Frem til midten af 60'erne var blandede besætninger således det fremherskende i landbruget. Dvs. at der på et flertal af bedrifterne var høns, grise og køer – og heste, før traktoren vandt indpas.

Den animalske produktion på bondebrugene stod som regel i et nogenlunde ligevægtigt forhold til den mængde foder, der kunne produceres på bedriftens marker, suppleret med et mindre indkøb af kraftfoder til de største kreaturer. Helt frem til midten af 60'erne kan man derfor med en vis rimelighed tale om, at den enkelte bedrift udgjorde et biologisk kredsløb, som helt overvejende var baseret på et samspil mellem systemets enkelte dele, og som hvert år tillod, at man førte meget store fødevareoverskud *ud af* systemet, uden derved at anfægte kredsløbets, eller systemets stabilitet.

Specialisering

Når dette system viste sig at være umådeligt sårbart, i den udvikling som har fundet sted i samfundet i

almindelighed siden midten af 50'erne, hænger det først og fremmest sammen med, at systemet krævede en stor indsats af menneskelig arbejdskraft.

Med en voksende industrisektor som konkurrent til arbejdskraften, kom landbrugssektoren til kort. Titusinder af arbejdere forlod landbruget, og denne arbejdskraftformindskelse måtte selvsagt få nogle omfattende konsekvenser for de metoder, der blev anvendt til gennemførelse af produktionen i landbruget.

Specialisering blev løsenet. Og specialiseret blev der. I løbet af en forbløffende kort årrække gik det traditionelle flerstrengede landbrugssystem fuldstændig til grunde, og bedrifterne blev forvandlet til højt specialiserede produktionsenheder, som, med indsats af den seneste teknologi på området, koncentrerede indsatsen om en enkelt eller to af de fremherskende produktionsgrene: produktion af smågrise, opfodning af smågrise, malkebesætning, kalveopfodning, ren planteavl osv.

Når hovedvægten i denne udvikling kom til at ligge på svinefedningen, så skyldes det selvfølgelig bl.a. markedsmæssige omstændigheder.

Men en af de mere centrale årsager skal findes i, at en specialisering inden for svineproduktionen var langt billigere at etablere for den enkelte landmand, end en tilsvarende specialisering inden for kvægholdet.

På grund af arbejdskraftsituationen, som gjorde betegnelsen *familiebedrift*

helt dækkende, var det nødvendigt at arbejdsgangen blev så rationel som overhovedet muligt, og inden for kvægholdet var en sådan rationalisering uhyre kostbar. Det var derimod overkommeligt at stille an til svinefedning i den gamle kostald, og så alligevel opnå rimelige arbejdsbetinger.

Desuden gik den stadigt mere industrialiserede kornproduktion som hånd i handske med svinefedningen, mens det også på markside fortsat krævede betydelige investeringer at rationalisere produktionen af kvægfoder.

I løbet af 60'erne og 70'erne blev derfor *korn/svin-systemet* det mest udbredte i dansk landbrug. Køerne blev i den periode enten slagtet eller fordrevet til Vest- og Nordjylland, hvor korn/svin-systemet havde vanskeligere ved at trives på grund af de sandede jordbundsforhold. Specialiseringen blev kraftigt accelereret efter Danmarks optagelse i Fællesmarkedet. Der blev nemlig nu givet store kontante tilskud til rationalisering af husdyrholdet, og en egentlig industrialisering blev dermed mere udtalt.

Uacceptabel udvikling

Det er på mange måder en uhyggelig vending udviklingen dermed tog. Burhøns er flere gange blevet trukket frem i den offentlige debat, som et eksempel på den omsiggribende bru-

talisering i behandlingen af husdyr. Men burhønsene er netop kun et eksempel. De industrielle metoder til opfodning af svin, og nogle af de staldanlæg der i de seneste 10 år er stillet op til søer, er ganske enkelt uacceptable.

Og det viser sig da også mange steder, at hverken dyr eller mennesker kan trives i de nye stalde. Men der er også steder, hvor det går helt på skinner. Er der vrøvl med trivslen enten her eller der, så støtter man sig til den fremskredne lægevidenskab og den medicinske industri, som er leveringsdygtig i stoffer til neddæmpning af »et hvilket som helst normalt individs normale reaktioner på et uholdbart system«.

Når grisene går amok på grund af trængsel og begynder at slå hinanden ihjel i båsene, så får de en sprøjte. Og når soen ikke gider så meget som *se* en orne, fordi hendes egne livsvilkår bestemt ikke indgyder hende lyst til at fortsætte arten, så får hun en sprøjte. Køerne klarede frisag betydeligt længere end svinene, også fordi de er mere sarte end svin. Der er grænser for, hvad man kan byde en ko, før det mærkes tydeligt på ydelsen. Men med massive offentlige tilskud er der nu også blevet stillet masser af »stalde« til køer op, som ikke lader de omtalte svinestalde noget tilbage.

I de nye staldsystemer til malkekøer er det ikke ualmindeligt, at køerne aldrig kommer uden for stalden. Græsset høstes på marken og køres direkte ind i stalden, hvor det læsses

af. På den måde udnytter man græsarealerne mere effektivt. Kalvene bliver staldet op i særlige kalvestalde, som ofte ligger så fjernt fra køernes opholdssted, at det skaber alvorlige problemer for kalvenes trivsel. Fra naturens hånd er køerne nemlig understøttet med en evne til at producere anti-stoffer mod de bakterier, der findes i ethvert staldmiljø. Dette antistof får den spæde kalv i bogstaveligste forstand ind med modermælken. Men når kalven opholder sig i en stald, som ligger forholdsvis langt fra moder-stalden, så er bakteriefloraen anderledes, og modermælkens antistof derfor nytteløs. Og kalvene bliver syge, og mange dør. Man har forsøgt at blande kalvenes syge afføring i køernes foder i håb om at få dem til at producere de rette antistoffer i mælken – forgæves.

Mellem 150.000 og 200.000 kalve dør hvert år i danske stalde. Og de væsentligste dødsårsager er kulde og træk, mangel på rent vand, utilstrækkelig udmugning og renholdelse, samt de omtalte problemer med at få kalvene gjort modstandsdygtige overfor helt almindelige bakterieflora.

Den situation burde på dansk hedde *vanrøgt*.

Men i den særlige jargon, der er udviklet inden for erhvervslivet i de seneste par årtier, hedder det *rationel produktion*.

Kritikken af driftmetoderne i det industrialiserede landbrug bliver som regel afvist med henvisning til, at kritikken er bagstræberisk maskinstor-

meri eller et udslag af naturromantik. I afvisningen af kritikken bygger man på den grundlæggende antagelse at *enhver* form for rationalisering, som giver arbejdskraften *bedre arbejdsforhold* og kortere *nødvendig arbejdstid*,

er et uproblematisk gode. Det er naivt at forholde sig på den måde til en udvikling i produktionssystemerne, som er *så* entydigt styret af profitmotivet, som tilfældet er i dagens Danmark.

Det er *farligt*, hvis vi accepterer, at der ikke findes nogen anden målestok end den gældende profit-norm for, hvordan man kan tillade sig at behandle husdyrene og jorden.

Bedrift- strukturen

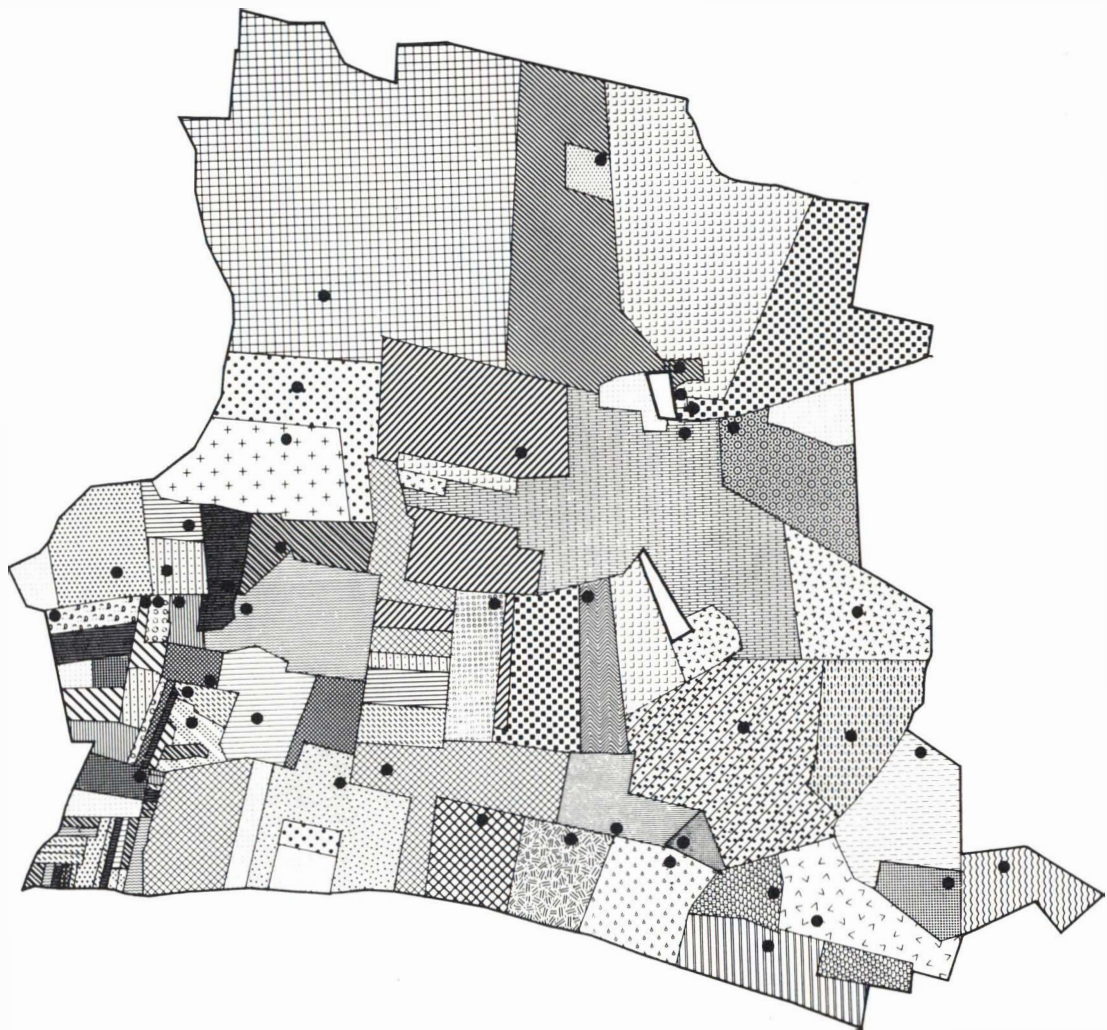
Kortene på disse sider viser jordfordeling og afgrødefordeling i en sjællandsk landsby i 1965. Trækkraftrevolutionen var på det tidspunkt vidt fremskreden, men som det fremgår af kortet over jordfordelingsmønsteret, så havde moderniseringen af markarbejdet ikke ført til en tilsvarende modernisering af jordfordelingen mellem de enkelte bedrifter.

Det noget kaotiske jordfordelingsmønster, som præger dansk landbrug den dag i dag – omend der er sket forandringer siden 1965 – stammer altså fra en tid, hvor *hesten* var landbrugets vigtigste trækraft.

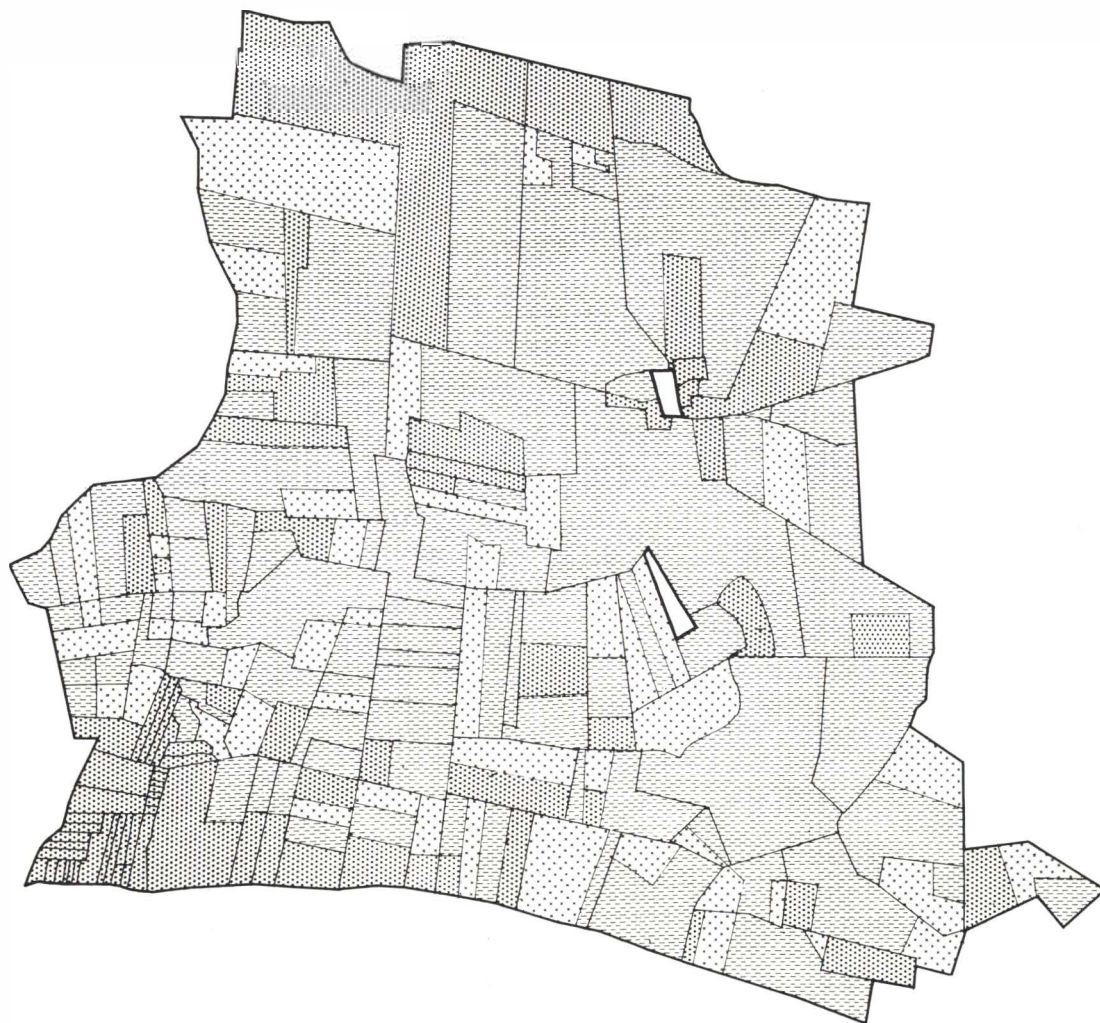
Helt grotesk bliver det, når man på det andet kort iagttager afgrødefordelingen. Her fremgår det kun alt for tydeligt, *hvor* trange kår samarbejde og fællesskab har haft i landbruget i de seneste årtier ... Hver mand sin traktor ...

Gud ved hvor stor en del af den tid, som landmændene anvender til markarbejde, der går med at *vende* traktoren?

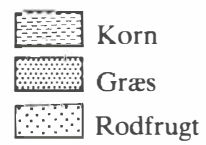
Kilde: Landbrugsstruktur og befolkningsudvikling. Landsplanudvalgets Sekretariat (Kbh. 1969).

Jordfordeling.

Afgrødefordeling.

Et alternativ

Midt i Vestjylland, lige udenfor Sdr. Felding, har en halv snes voksne og tre ret små børn slået sig ned, for i fællesskab at vise, at det at drive landbrug ikke naturnødvendigt er bundet til den traditionelle selvejede familiebedrift.

Man har valgt at satse på at opbygge en bedrift, som skulle skabe mulighed for at gennemføre driften inden for rammerne af en almindelig arbejdsuge, og så alligevel producere lige så effektivt, som man gør på andre tilsvarende moderne landbrug, men hvor familien som regel er underkastet et helt umenneskeligt hårdt arbejdspress.

Fordelen ved at være flere ligger selvfølgelig i, at man opnår nogle rationaliseringsfordele ved at lave stordrift. Og stordrift er det. Over 200 tdr. land og over 400 kreaturer, heraf godt 200 malkekøer.

Den jord man har til rådighed er meget sandet, men egner sig alligevel udmærket til produktion af kvægfoder, forudsat at man har mulighed for at vande.

Kvægbesætningen får imidlertid ikke mulighed for selv at gå rundt og æde græsset, men får året rundt leveret foderet inde i stalden. Dels fordi det så er lettere at styre fodringen præ-

cist, og fordi markerne giver større udbytte, hvis afgrøderne høstes, end hvis køerne selv gnaver det af, og dels er det for besværligt at få alle de køer ind og ud af stalden, de to gange i døgn de skal malkes.

Fodringen foregår ved hjælp af store maskiner, der kan køres tværs ned igennem den hal, som dyrene opholder sig i. Malkningen foregår i en særlig malkestald, hvor to personer kan overskue malkningen af hold på 24 køer.

Ligesom i stalden anvendes der i markarbejdet det nyeste af det nyeste i maskiner, og de store maskiners kapacitet udnyttes fuldt ud i et samarbejde med to tilsvarende andelslandbrug på egnen.

Andelsbønderne mener ikke at det industrialiserede fællesbrug er *Løsningen* på landbrugets strukturproblem. De giver tværtimod udtryk for, at den grad af industrialisering af produktionen, som de har gennemført, er problematisk på en lang række punkter, og det gælder både i forhold til de betingelser, som denne driftform giver de mennesker, der arbejder i landbruget, som i forhold til husdyrhold og markdrift.

Men man har altså valgt at satse på at udvikle et konkret bud på en radikalt

forandret organisation af det daglige arbejde i landbruget.

Andre grupper har valgt at koncentrere indsatsen om udviklingen af alternative driftmetoder – biologisk dyrkning o.lign., men denne type landbrugsfællesskaber er meget ofte afhængig af indtjening udefra, dvs. fra lønarbejde uden for bedriften, og andelsbønderne har lagt vægt på, at deres projekt skulle være lige så (lidt ...) rentabelt som de almindelige landbrug. Man vil nemlig gerne være et eksempel til efterfølgelse, og andelsbønderne har sikkert ret i, at skrivebordsprojekter aldrig rigtig har gjort noget indtryk på de unge i landbruget – de vil se en praksis, før de folder lyt-klapperne ud. Mange af dem ...

Andelsbønderne eksperimenterer med biologiske driftmetoder i det omfang der er råd til det, og mener bestemt at der heri ligger en meget vigtig opgave.

Det har dog i første omfang været vigtigst at udvikle nogle konkrete alternativer til det traditionelle familiebrug, ud fra den erkendelse, at arbejdsbyrden på de traditionelle landbrug efterhånden har nået et helt uacceptabelt niveau. Med sit eksempel vil man sige til de unge i landbru-

get: Hvis I slår jer sammen, kan I anvende betydeligt mere avanceret teknik i arbejdet, og på den måde få noget fritid. Det kræver bare at I lærer at samarbejde. At det ikke er *umuligt* kan I se her ...

Et andet område, som andelsbønderne har fundet meget vigtigt at tage op, er det traditionelle kønsrollemønster omkring arbejdet. Halvdelen af andelsbønderne er kvinder, som alle kommer fra *byen*. Og lige fra starten, hvor første etape bestod i at bygge det omtalte kæmpe staldanlæg (*det hele*), har kvinderne måttet være på dupperne for ikke at overlade initiativet til mændene (som vist nok ikke har været helt uvillige til at tage det ...). Efter gruppens mening er det noget af det, som virkelig er lykkedes i betydeligt omfang. Både hvad angår landbrugsarbejdet, og hvad angår forholdet til børnene samt det huslige arbejde.

I de få år andelslandbruget har eksisteret, har i hundredevis af etablerede bønder og unge fra landbrugsskolerne været på besøg for at se hvad det hele handler om. I det hele taget har aviser, blade og andre medier udvist en meget stor interesse for forsøget. Indtil flere gange om ugen ruller der en busfuld interesserede besøgende

ind på parkeringspladsen. Og hver gang forsøger andelsbønderne at komme relativt hurtigt igennem alle de tekniske aspekter, for så at komme frem til det som virkelig er anderledes – nemlig en 8-timers arbejdsdag, week-end-ordning og ferie hvert år – og altså ikke mindst, at det er til alles fordel at gøre op med det traditionelle kønsrollemønster.

Forholdet til de omkringboende bønder er noget som andelsbønderne altid har gjort en hel del ud af.

Der er næppe tvivl om, at når det er lykkedes for andelsbønderne at få et så godt forhold til naboerne, som tilfældet er, så er det fordi, deres faglige kvalifikationer og deres flid ikke lader noget tilbage at ønske set i forhold til de traditionelle, nyetablerede landbrugere. Tværtimod. Og andelsbønderne lægger ikke skjul på, at de synes at vi andre uden for landbruget, måske nok skulle begynde at se noget mere nuanceret på bønderne som gruppe i samfundet. De mener godt, at man kan samarbejde med mange af dem. Og så synes andelsbønderne også, at vi nu skal til at interessere os noget mere for, hvordan *menneskene* har det og ikke bare altid snakke om hvordan dyr og planter trives i det moderne landbrug.

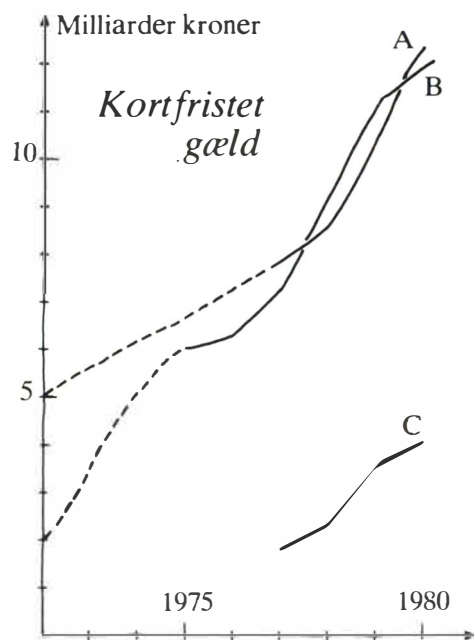

Som man sår...

Økonomien i dansk landbrug er i dag en sump af høst-pantebreve, afbetalingskontrakter, foderstofgæld, kontrakt-grise og statsgaranterede udenlandske banklån. Midt i moradset anes gode gamle kreditforeningslån, og hist og her skimtes en egenkapital.

Dette kaos i landbrugets økonomi er et forholdsvis nyt fænomen. Der har godt nok før været økonomiske kriser i landbruget, men den form for

A) Landbrugets samlede gæld til danske pengeinstitutter

B) Landbrugets samlede varegæld, – overvejende foderstoffer, sprøjtemidler, kunstgødning og maskiner

C) Landbrugets samlede gæld til udenlandske banker

kaos, der kendetegner den aktuelle situation i landbrugets økonomi, er en nyskabelse, som er udviklet siden begyndelsen af 70'erne.

Uføret

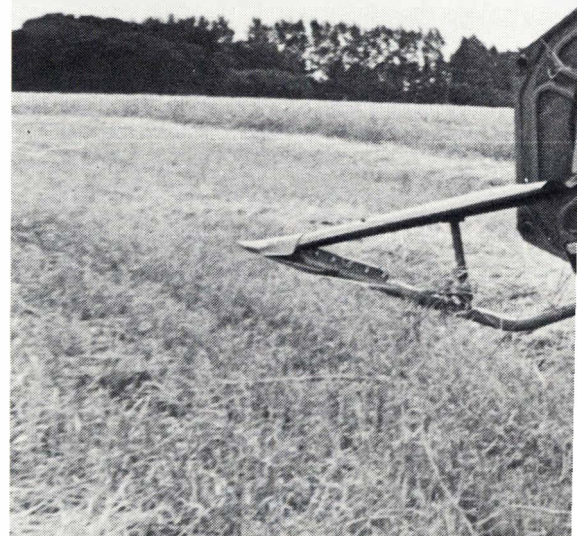
Der har altid været nogen i landbruget, som kom ud i noget uføre med en masse løs gæld og gentagne pantsætninger, men for bare få år siden blev det netop opfattet som noget uføre. Målsætningen på familierbrugene var altid, at man skulle holde sig fri af kredit, ud over den som kreditforeningerne og købmanden ydede. Man købte sit foder og sin kunstgødning kontant, og man investerede først i moderniseringer når der var penge til det.

Det var først efter EF-medlemskabet i 1972 at de sidste rester af denne bondesnusfornuft blev væltet over ende. Med udsigten til et stort og betalingsdygtigt marked, som bare ventede på at blive forsynet – sådan så det ud for landbrugerne – blev al forsigtighed lagt på hylden, og landbrugere i tusindtal forsøgte at overgå hinanden i hasarderede investeringsprojekter. Fagøkonomer hjalp til med at udfærdige lovende langtidsbudgetter, og hvis det danske kreditvæsen ikke var leveringsdygtig i risikovillig kapital til landbrugsinvesteringer, så kunne man låne pengene i en udenlandsk bank. Optimismen var lige så stor, som den var ubegrundet. I virkeligheden var landbruget meget dårligt rustet til at gå ind i EF.

Selveje og forældede produktionsmidler

Myten om det fremskredne danske landbrug var blevet godt blakket op igennem 60'erne. På trods af en massiv statsstøtte, blev produktionsapparatet mere og mere forældet og var i 1973 absolut ikke gearret til at hamle op med konkurrenterne inden for EF. $\frac{1}{3}$ af landbrugerne var over 60 år, og nødvendigheden af en modernisering i produktionen kom derfor til at hvile tungt på en begrænset del af landbrugerne – og i særlig grad de helt unge.

Der er ingen tvivl om at der faktisk har været tryk på økonomien i landbruget, siden EF-medlemskabet, og spørgsmålet er så, hvorfor der ikke er

kommet noget mere bæredygtigt ud af anstrengelserne. En væsentlig grund ligger i hvert fald i, at en meget betydelig del af de investeringer som er foretaget, blot har afløst en meget betydelig arbejdsstyrke, som har forladt landbruget i de seneste år. En anden væsentlig del af kapitalressourcerne er forbrugt i forbindelse med udskiftninger af nedslidte anlæg, så alt i alt har den kraftigt forøgede investeringsaktivitet i landbruget ikke medført en tilsvarende forøget produktionskapacitet.

Et andet hovedproblem har været at få de nye produktionssystemer til at gå hånd i hånd med selvejet. Et moderne produktionsapparat stiller landbrugerne over for et betydeligt krav om kapital, og i langt de fleste tilfælde

har det kun været muligt at modernisere produktionen, hvis der kunne lånes penge til formålet. Det har så igen betydet at landbrugets samlede udgifter til rentebetaling er steget faretruende i løbet af 70'erne, for endelig i 1980 at være lige så stor eller større end det beløb, der er anvendt til *investeringer* i hele landbruget.

Svineavleren

Henrik Gelting

I 1969 købte Henrik den gård han var født og opvokset på af sin far for 640.000 kr., hvilket var 45% over vurderingssummen, for brødrene skulle jo også have deres. Den relativt høje pris betød at gården med ét skulle svare renter og afdrag, som var 5-6 gange større end tilfældet var før handelen.

Irene måtte tage arbejde på Carmen Curlers i Kalundborg, og Henrik indledte det han i dag betegner som sit »nok noget dristige One Man Show«. Han påtog sig at drive gården ene mand. Der var tryk på for dem begge fra 5 morgen til 7 aften.

»Det er en ting som jeg vil sige til andre: – Det er godt at være arbejdsom, men man skal egentlig ikke byde sig selv det der«, siger Henrik, »det var for meget af det gode.«

Fællesmarkedet

»I 72/73 gik vi så med bulder og brag ind i Fællesmarkedet, fuldstændig lige efter mine ønsker. Den var jeg med på. Nu skulle den altså have. Regeringen råber op. Organisationerne råber op: det er landbruget der skal klare landets problemer. Lad os *nu* se hvad I duer til! Og i 1974 går jeg så i

gang med at bygge den store sostald derhenne med plads til 60 søer. Det gik gevaldigt. I 1974 fik vi nogle meget store prisstigninger på svinekød pga. EF, så det kunne jo sagtens forrente sig. Der var ikke råd til fremmed hjælp endnu, men min kone kunne da holde op med at have lønarbejde«. På den tid fik Henrik og Irene deres første barn.

»Så fik vi nogle slemme tørkeår i 74 og 75, hvor vi måtte låne os ud af gælden. Det var jo noget fuldstændig nyt for mig. Men både banken og konsulenten sagde at jeg skulle tage den med ro. Vores ejendom steg jo så meget hvert år, at der sagtens var plads til nye lån. I 1978 byggede vi så en stald til. Denne gang til fedesvin. Et fuldautomatisk staldanlæg som gav mulighed for at producere 1.200 slagtesvin om året.«

Finansieringsproblemet

Hele industrialiseringsprocessen i svineproduktionen blev gennemført i nøje samarbejde med banken og med konsulenterne for økonomi og svineavl. Det var tydeligt for dem alle at den nye stald ikke ville kunne forrente sig på grundlag af produktionen de første år, men det anså man ikke for at være noget stort problem – dengang. Det var helt almindeligt, og værdistigningen løb endnu så stærkt, at der fint kunne blive plads til at optage lån til dækning af underskuddet de første år. I løbet af nogle år var

der så udsigt til at inflationen ville klare problemet.

Efter at den nye stald var blevet bygget blev der ansat en medhjælper på gården.

Markdriften kunne ikke blive ved med at forsyne den voksende svineproduktion med tilstrækkeligt foder, og efterhånden blev 20% af foderforbruget købt ind udefra. Fra 1978 går man over til at købe *alt* foderet udefra og så sælge hele produktionen fra markdriften. Det kunne betale sig.

»Vi er så hårdt anspændt økonomisk, at der slet ikke er råd til at tage hensyn til jordstruktur, eller tage biologiske eller økologiske hensyn. Vi må simpelthen se på hvad der giver en krone mere, end noget andet. Jeg forstår ikke hvordan det kan være billigere at købe alt foderet til dyrene, for så at kunne disponere over hele markproduktionen til videresalg, men det kan det altså. Og så *gør* man sådan, hvad enten der er driftsmæssig rimelighed i det eller ej.«

Om at være landmand

»Det at have med landbrug at gøre – man skaber noget. Det udvikler sig, det gror. En gris bliver løbet, den farer, de små grise vokser op. Man sår sin jord, det vokser op og gror. Det er hele det spil en landmand lever og ånder for. Han lever i det og med det. Det er en holdning at være landmand.

Derfor fjerner man efterhånden grundlaget for at få folk til at gøre den

indsats der *skal* til for at få det hele til at hænge ordentligt sammen, hvis man blander sig alt for meget i hvordan og hvad vi skal producere. Og med de økonomiske vilkår vi producerer under idag, har man faktisk påtvunget os nogle styrende rammer, som *gør* det meget vanskeligt.

Jeg siger til de unge i dag: lad være. Lad være med at gå i gang når I skal forgælde jer så meget, som I er nødt til for at få produktionen stor nok.

Vi må nok frem til noget statsforpagtning. Jeg har ellers altid været stærk tilhænger af selvejet, men jeg tror efterhånden mere at det er brugs-

retten vi skal kæmpe for – og så derigennem få nogle mere afslappede økonomiske rammer at køre efter. Så vi kan gøre tingene *ordentligt*.

Som det er nu med selvejet, skal vi ud og købe gården hver gang der skal en ny generation til. Min far fik betalt gælden på gården helt ned, men jeg skulle starte forfra i 1969 da jeg overtog den. Og hvis jeg engang havde fået betalt gælden på gården ned, så skulle min søn, eller en af dem som ville være landmand – han skulle igen ud og forrente den fra bunden af.

På den måde vandrer der enorme kapitaler bort fra landbruget. Og hvem ved hvorhen? Det kan land-

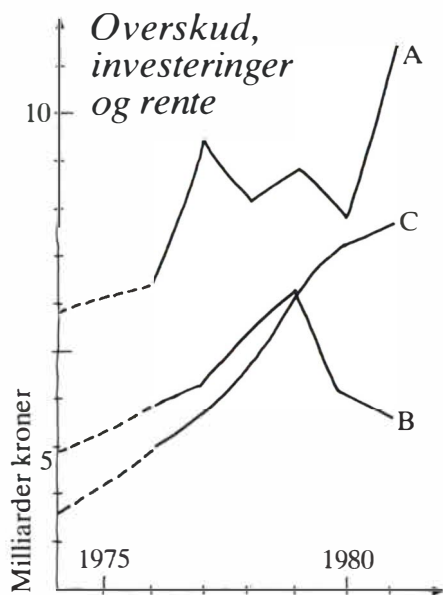
bruget simpelthen ikke blive ved med at holde til. «

I begyndelsen af det nye år skal Henrik og Irenes gård på tvangsauktion. Han og hans kone har tabt alt hvad de har investeret af penge og arbejde. Fordi den nye automatiske svinestald ikke kan forrente sig. Den galoperende værdistigning, som skulle have finansieret det forudsete tab på produktionen er på mindre end et halvt år blevet vendt til et drastisk fald i ejendomsværdierne generelt i landbruget. Så er der bare lukket for det varme vand i banken og familien er ruineret.

Øget indsats af fremmedkapital

Den teknologiske udvikling inden for såvel planteavl som husdyrproduktion kom til at betyde, at indsatsen af fremmedkapital på den enkelte bedrift blev markant forøget. Og rentebelastningen blev så meget desto større, som en ikke ubetydelig del af denne fremmedkapital blev tilført i form af voksende vare-kredit.

- A) Landbrugets samlede overskud før renter og afdrag på gæld
B) Landbrugets samlede investeringer
C) Landbrugets samlede renteudgifter

Den meget langsomme forrentning af landbrugskapitalen som tidligere var karakteristisk, passede dårligt sammen med den forøgede indsats af fremmedkapital på den enkelte bedrift. Pengeinstitutterne kunne ikke lave specielle rentesatser for landbrugere, og måtte varetage profitinteresserne i forbindelse med udlån til landbrug på samme måde som ved udlån til al anden produktionsvirksomhed. I den situation har det været nødvendigt for landbrugerne at forsøge at drive deres virksomhed som *forretning*, i højere grad end det tidligere har været nødvendigt. Hensynet til at skaffe det størst mulige økonomiske afkast af produktionen kom derfor til at overskygge alle andre aspekter i opbygningen af en bedrift. Men for de tusinder der fulgte parolen, blev det hurtigt klart, at landbrugsproduktion går meget dårligt i spand med 5-10 års budgetplaner. Sol, vind, regn og frost er nu engang forhold som spiller en fremtrædende rolle for udviklingen i det økonomiske overskud i landbruget, og inden for husdyrproduktionen har det vist sig at der faktisk *er* grænser for, hvad man kan byde dyrene, før de dør af det. Og selvom man systemsprøjtede kornet forebyggende, så viste det sig, at kornet ikke dermed var sikret mod selv meget alvorlige sygdomsangreb. Det store behov for fremmedkapital og de deraf følgende store rentebyrder, gav imidlertid i alt for mange tilfælde slet ikke plads til afvigelser fra det optimale produktionsniveau,

som investeringerne skulle sikre, ligesom bedrifterne var meget sårbare overfor alskens uorden i prisrelationerne mellem alle de varer, der indgår som driftmidler i landbrugsproduktionen. Da så renten rundede de 20%, begyndte det for alvor at kollapse rundt om i landbruget.

Statsstøtte

Som det er sket hver gang der har været problemer med økonomien i landbruget, så henvendte landbrugets organisationer sig også denne gang til regeringen og forlangte at få udbetalt et par milliarder kroner fra statskassen.

Disse penge skulle så fordeles efter et ikke nærmere fastlagt princip, eller med andre ord: generel, betingelsesløs statsstøtte til landbruget.

I de seneste år er det da også lykkedes for landbrugets organisationer at fravriste statskassen ikke ubetydelige beløb. Støtten er blevet øremærket til at hjælpe særligt betrængte landbrugere ud af rentefælden. Direkte tilskud er hidtil (jan. 1982) kun blevet udbetalt til de landbrugere, som er etableret efter 1976, men også tidligere etablerede landbrugere har haft mulighed for at få del i statsmidlerne, hvis de i 70'erne har foretaget store bygningsinvesteringer.

Egentlig er det udtryk for en noget arrogant holdning til landbrugets problemer, sådan bare at drysse penge ud til landbrugerne.

For hvor havner de penge? Alle andre

En autentisk historie

Søren Andersen havde en lille landbrugs-ejendom. Søren Andersen var gammel. Søren Andersen var træt. Søren Andersen solgte til Hans Østergaard for 81.000. Hans Østergaard købte tillægsgjord for 8.000 og mente at alting var som det skulle være. Hans besætning var af de bedste. Hr. B. kom i sin Volvo

og bød 125.000 for jord og bygninger og Hans Østergaard så himlen åbne sig. Han bevarede alvoren og solgte og hr. B. tog tilbage til København. Og ventede.

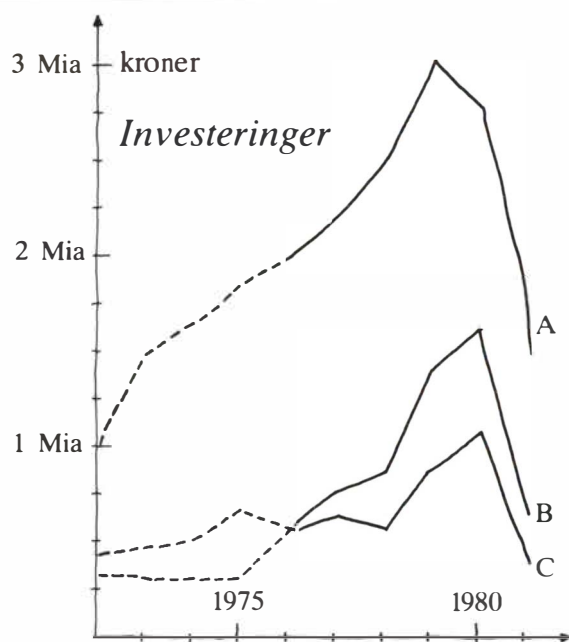
4 år senere solgte hr. B. til hr. C. for 500.000. Og hr. C. satte sig til at vente. 8 måneder ventede han. Så solgte han til hr. E. for 1,1 million. Sindssygt sagde folk på egnen. Hr. E. ventede ikke. Han udstykkede. Folk købte. Fortjeneste: 700.000. Netto.

I samme periode steg den månedlige folkepension fra 682 til 1.259 kr. og mange hundrede nye love blev vedtaget i folketinget. Søren Andersen lever endnu. Han bor på »De gamles Hjem« ca. 700 meter fra »stedet«. Han siger ikke meget og han kan ikke li sine nye tænder så han smiler heller ikke så meget. Ved valget i '73 stemte han som han altid har gjort. De siger allesammen at han aldrig har haft det så godt som nu.

Knud Sørensen

steder end i landbruget!
 Mange landbrugere er jo så forgældede, at de sagtens kunne erklæres konkurs af foderstofften eller pengeinstituttet. Men disse kreditorer er meget mere interesseret i pantebreve end i konkurser, og pantebreve skaffer man sig ved at låne landbrugerne penge til at fortsætte en iøvrigt fuldstændig urentabel produktion. Kreditorerne spiller højt spil, for deres penge vil for en stor dels vedkommende være tabt, hvis staten undlader at gå ind og redde landbrugets økonomi inden det hele braser. Men det har

Landbrugets samlede investeringer i

- A) Maskiner
- B) Svinestalde
- C) Kostalde

staten jo altid gjort, når først det brændte på ...

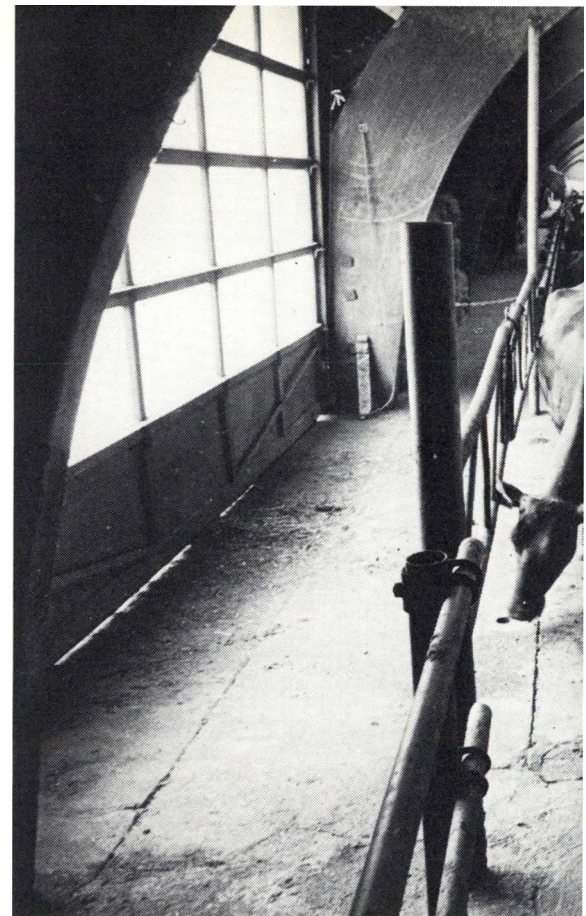
De penge, som udbetales i krisehjælp til landbruget, bliver altså godt nok *udbetalt* til landbrugerne, men hver en øre skyldes væk. Det er simpelthen en betingelse for at kunne modtage statsstøtte.

Så kan regningerne – eller nogle af dem – betales, og landbrugerne kan begynde at bygge en *ny* gæld op. For den grundlæggende ubalance i landbrugets økonomi er der ikke blevet røkket en tøddel ved. Det eneste landbrugerne har fået er en ny kreditværdighed.

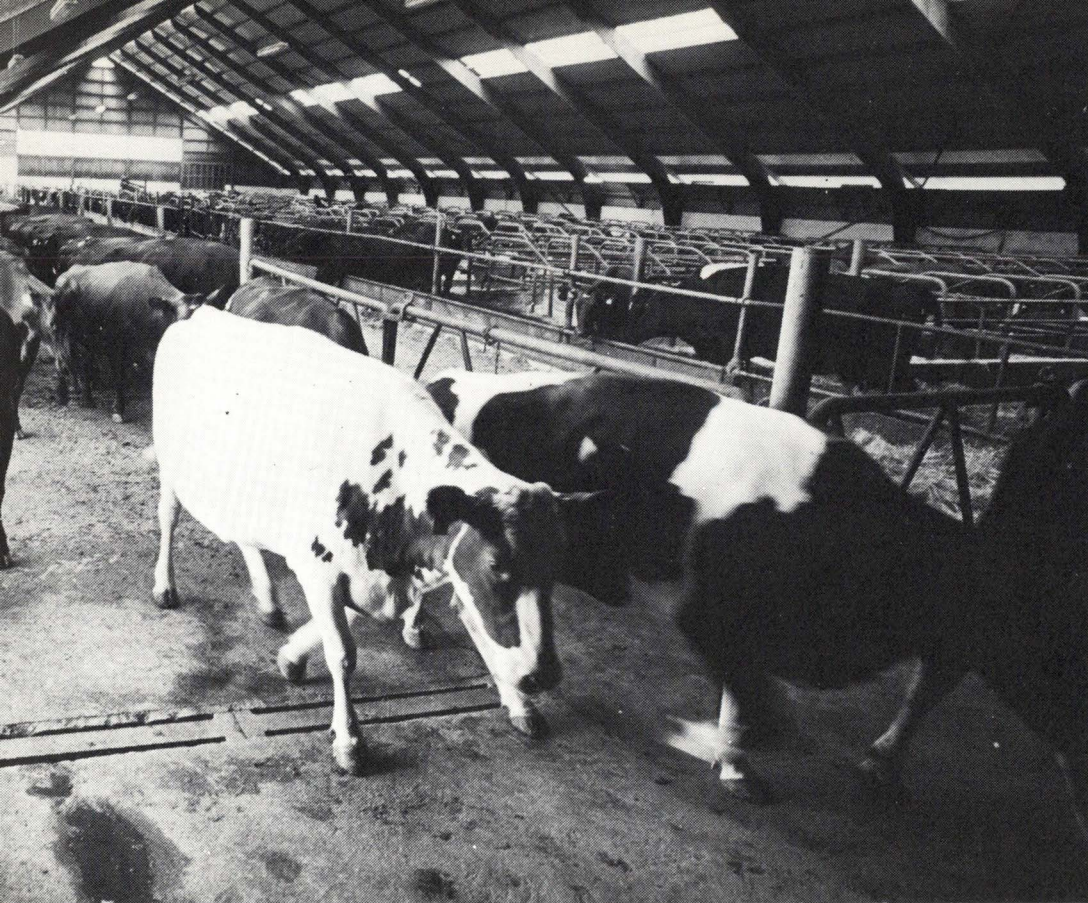
Man kunne let få det indtryk, at situationen i landbruget slet ikke er så slem, som det er blevet påstået fra organisationernes side, når de kan acceptere disse totalt perspektivforladte ordninger. Når landbrugets organisationer alligevel har taget imod hver en krone med kyshånd, så skyldes det nok, at disse beløb har bidraget til at lukke munden på de mest højtråbende kriseramte landbrugere, som ellers var godt på vej til at undergrave ledernes autoritet.

Selvejet

Men hvorfor har tusindvis af landbrugere i de sidste 5-10 år som lemminger kastet sig i rentekapitalens afgrund? Hvorfor har de investeret i et produktionsapparat der, som det eneste *sikre*, ville stille dem over for et helt umenneskeligt hårdt arbejds- og nervepres?

Først og fremmest på grund af de ideologiske bindinger til selvejet, og myten om den selvstændige tilværelse som sin egen formand. Der har naturligvis også ligget nogle privatøkonomiske motiver bag investeringslysten. Det siger sig selv at landbrugerne selv har troet, eller i hvert fald har håbet meget stærkt, at det kunne lykkes at få et overskud ad åre. Men man skal ikke undervurdere de elementer i motivationsgrundlaget, som har at gøre med ønsket om at vise at man *duer*, og når det samlede Folketing og landbrugsorganisatio-

nerne i kor har kaldt på øgede investeringer og personligt initiativ i landbruget, og desuden har bakket landbrugerne op i den vildfarelse, at eksporten af landbrugsprodukter er den krumtap hvorom verden drejer, så er der vel ikke noget overraskende i, at Per og Poul får lyst til at vise hvad de duer til, og derfor får en automatisk fedestald i maven.

At den situation de kaster sig ud i intet har med selveje eller selvforvaltning at gøre, bliver grundigt skjult af et omfattende juristeri, som formelt gør landbrugerne *personligt* ansvar-

lige for den gæld der stiftes i forbindelse med at en hel sektor i samfundsøkonomien skal have skiftet maskiner og produktionsanlæg ud.

Som det gælder inden for kultdyrkelse i almindelighed, således også indenfor kredsen af »selvejere« – der skal med passende mellemrum *ofres*. Lige i øjeblikket er der udsigt til et helt orgie i ofringer blandt landbrugerne. Tusinder er truet af fallit.

I virkeligheden er det komplet ligegyldigt for produktionen og dermed for profitten, om familien på en bedrift hedder Hansen eller Petersen,

og det er sjældent at fallitten skyldes manglende faglige kvalifikationer. Men udskiftning af familierne på et passende antal bedrifter er med til at holde sammen på kultens resterende medlemmer – som giver den en tand til, for ikke selv at blive det næste offer.

Sporskifte?

Alt imens landbrugerne bliver spillet ud mod alt og alle – og ikke mindst imod hinanden – så forløber industrialiseringsprocessen på kapitalens præmisser.

Det er unægtelig vanskeligt at se, hvilken interesse landbrugerne kan have i en fortsat udvikling i det spor, der blev lagt i begyndelsen af 70'erne. Industrialisering af produktionen gør landbrugsarbejdet monotont, og de fysiske og psykiske krav, som forsøget på en industrialisering har stillet arbejdskraften over for, splitter mennesker ad. Skilsmisser, alkoholmisbrug og selvmord er fulgt i kølvandet på den strukturforandring af landbruget, som mere og mere ligner en struktur-opløsning.

Flere og flere unge i landbruget satser på at blive funktionærer i landbruget, frem for at friste en tilværelse som selvstændig.

De har set tilstrækkeligt med eksempler på, hvordan det er gået med selvstændigheden i et landbrug, som er entydigt styret af profitmotivet.

Jordbrugseleven

Lisbeth Østergård

»Jeg havde fundet ud af at jeg ville være gartner. Mens jeg var på højskole på St. Restrup havde jeg været lidt i gartneriet, og jeg har altid haft lyst til at have noget udendørs arbejde.

Så startede jeg med at gå på EFG.

På EFG-basisåret, som er fælles for gartneri og landbrug, fik jeg efterhånden mere lyst til at blive bonde end at blive gartner.

Jeg var vel nok klar over, at det var et ambitiøst projekt, og at det ville kræve meget af mig. Også mere end at blive gartner.

På EFG var vi nogle stykker, som var meget opsat på at gennemføre uddannelsen sammen, og vi besluttede os for, så vidt muligt at få plads sammen eller tæt på hinanden, men

det har været meget svært at praktisere.

Efter basis-året var det egentlig ikke så svært at få en plads. Jeg søgte på en gård med 70 jersie-køer, og fik pladsen. Bondemanden var nok lidt betænkelig ved det, og besluttede sig for at ville have en medhjælper mere, og jeg fik ham overtalt til at ansætte en af mine veninder.

Selvfølgelig var jeg lidt betænkelig ved situationen, for jeg var ikke interesseret i at komme ud i en alt for presset situation, sådan lige fra starten. Men jeg tænkte, at sådan 70 jersier kunne jeg vel nok klare.

Jeg opdagede dog hurtigt hvor lidt jeg kunne.

Meget af arbejdet i landbruget er jo ikke *svært* i den forstand, men det kræver håndelag. F.eks. at køre fodervognen inde i stalden – den passer *præcis* til fodergangen, og det er faktisk død-svært at køre rundt med sådan en foder-vogn, indtil man lige har fået taget på det.

Og bønderne, som selv har det der håndelag fra barnshen af, de bliver fantastisk irriteret over at se på, at man fumler lidt med det.

De første tre uger var jeg den eneste medhjælper på gården, og i den tid talte jeg faktisk talt ikke med nogen – jeg arbejdede hele dagen, og sad på mit værelse om aftenen. Men dengang tillod jeg mig slet ikke at tænke på, at det var så elendigt. Overhovedet ikke. Der var bare slet ikke plads til at begynde at stille spørgsmål ved, om det kunne gå osv.

Men i dag kan jeg da godt undre mig lidt over, at jeg ikke bare skred.

Da så de første tre uger var gået kom Kirsten og startede som medhjælper, og vi fik lært at malke og fodre osv. og det gik efterhånden meget godt.

Alligevel var han et par gange ved at fyre os, fordi han ikke syntes at vi var effektive nok. Men det fik hans kone stoppet. Så med lodder og trisser så gik det altså, i det halve år vi havde aftalt.

Så skulle vi på grundkursus på landbrugsskole. Det var dejligt, for så kom vi til at gå sammen, med en del af dem vi kendte fra EFG-basisåret.

Men efterhånden som man opdagede, hvor uoplagte lærerne var, så blev man det også selv. Det er vel den mest elendige skolegang, jeg har været ude for. Vi lærte ikke en brik. Der var intet nyt i forhold til basisåret, og man skulle virkelig have ørerne på stilke for at fange de guldkorn, som man ikke havde hørt før.

Men værkstedsfag og sådan noget mere praktisk var jo meget spændende, men i forhold til EFG hvor vi lærte en masse nyt, så var det rent spild af penge at gå på grundkursus. Det varede heldigvis kun to måneder.

Derefter fik jeg plads som foder-elev i en meget stor kostald med 320 køer plus opdræt. Ikke fordi jeg var vild med stordrift, men bl.a. fordi der var en del unge i stalden, og det ventede jeg mig selvfølgelig noget af. Og selvom jeg ikke selv kunne tænke mig at have køer på den måde, så

kunne det jo godt være en god *lære-plads*.

Det der med fællesskabet mellem de unge i stalden røg sig hurtigt en tur, for fyrene i stalden besluttede lynhurtigt at jeg og en anden pige, vi var *kællingerne*, og vi blev systematisk holdt uden for. De vidste nok hvordan det hele skulle være, og efter deres mening vidste vi aldeles ikke noget om det.

Og med hensyn til at lære noget, var det også så som så. Lige meget hvor meget jeg kæftede op, og lige meget hvor mange aftaler jeg har lavet med fodermesteren, så har jeg næsten kun været i malkegraven, i den tid jeg var der. Det var selvfølgelig træls, men jeg har lært meget lige præcis på det punkt der hedder malkning, og det tilsyn med køerne der følger med, at man er så tæt på køerne to gange dagligt.

Men en malkegrav er et *hul* at stå

i, og en væsentlig del af arbejdsglæden fordufter. Man ser aldrig dagens lys. Man arbejder fra kl. 3.30-kl. 8.30. Så har man fri, og som regel lyst til at sove ... Vi møder så igen kl. 13.30, og er færdige omkring kl. 18. I begyndelsen arbejdede vi 8 dage og havde så fri i tre dage. Men der gik kludder i arbejdsplanerne, fordi fodermesteren ikke kunne overskue det, med det resultat, at man kunne komme til at arbejde 22 dage i træk, hvorefter man havde tre dage fri – skulle arbejde i fire dage og holde en dag fri, osv. Det var helt umuligt at planlægge sin fritid. På nuværende tidspunkt mangler jeg et år og syv måneders praktik, plus 9 måneders driftlederkursus på landbrugsskole. Så er jeg uddannet.

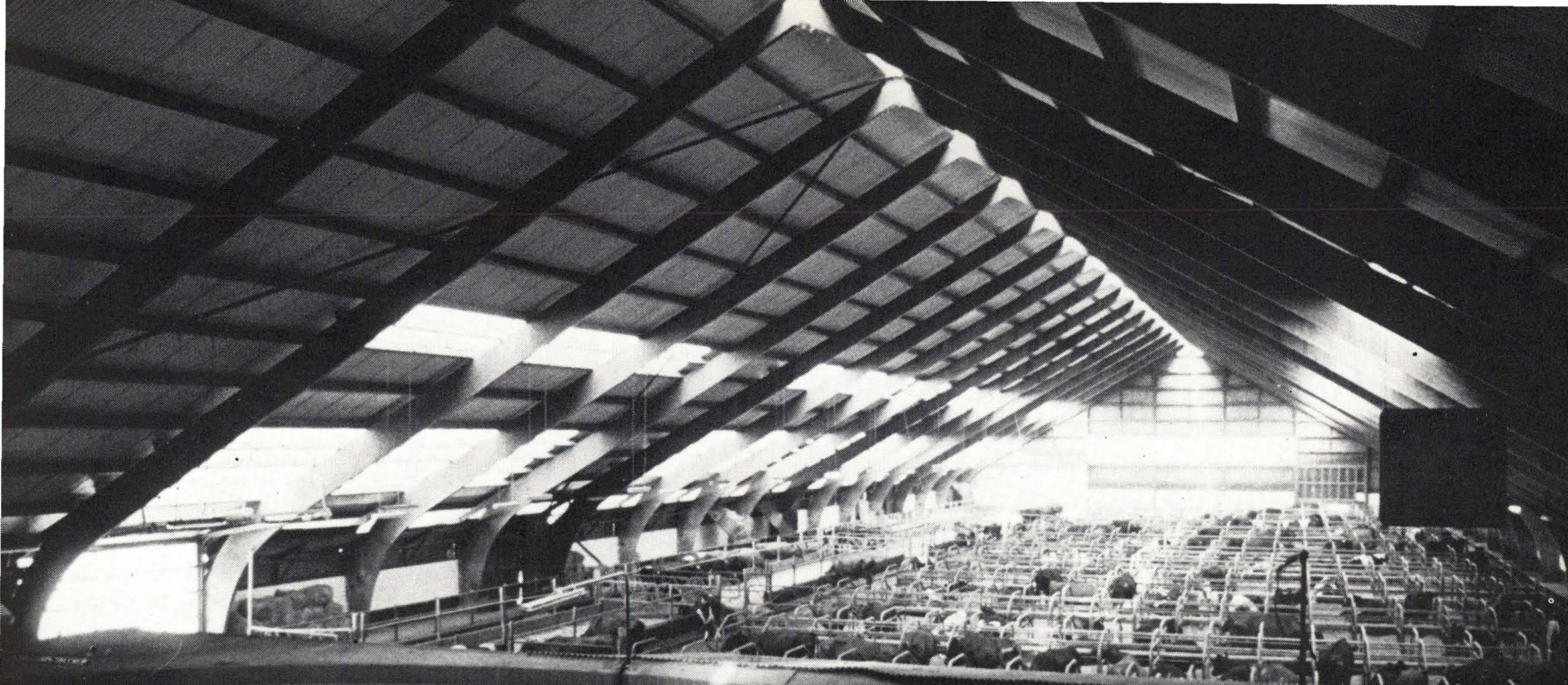
For tiden overvejer jeg at gå sammen med nogle andre om at forpagte en gård frem for at tage plads. En deltager i gruppen er færdiguddannet,

og så kan vi andre være i lære hos ham. Så er formaliteterne i orden ... Det tror jeg er en helt fin måde at gøre det på.

Når jeg engang er færdig vil jeg gerne leve på et stort sted, hvor man i meget høj grad er selvforsynende. Der skal ikke være noget med at sprøjte roerne, og jeg vil heller ikke være med til at presse køerne så højt op i ydelse, som man gør mange steder i dag.

Det kan godt være et stort kollektiv, men jeg tænker også meget på den der landsbymodel, hvor man er flere gårde, der går sammen i et samarbejde.

Selvejet i sig selv betyder overhovedet ikke noget for mig. Jeg er i og for sig komplet ligeglad med ejerformen. Det afgørende er, at man hører til et sted og kan kigge ud over »sine« marker, og passe og udvikle den bedrift, man nu bor på. Og selvfølgelig vil man så få følelsen af, at det her det er *mit* sted. Men det kan jo sagtens være noget, man har lånt eller forpagtet. Det afgørende er, at det er noget, man *bruger* sammen med andre mennesker. Der, hvor det betyder noget med ejerformen, er i forhold til den daglige økonomi, for hvis den er al for stram, kan det selvfølgelig ikke undgå at ødelægge en masse. Og bliver det ved med at være helt tosset med økonomien, så kan man også forestille sig, at man simpelthen *tager* et sted for at bruge det. Det er vi da nogle stykker, der taler meget om ...«

De sorte penge

Det er ikke nok
at du har arbejdet rundt om på gårdene
fra fem morgen til syv aften
i mange år.

Det er ikke nok
at du har gået på landbrugsskole
og ved alt om flydende ammoniak
om kreaturpasning og om traktorens pleje.

Det er ikke nok.
Du skal også have penge.

Det er heller ikke nok
at du har sparet og sparet
og at din selvangivelse år efter år
har vist minimalt forbrug
og stadig større bankbeholdning.

Det er ikke nok,
for når du sidder i stuen hos sælgeren
og I har snakket Jer frem over utallige kopper kaffe
til den helt store enighed
om prisen på ejendommen, prisen på løsøre
og om overtagelsesdag og når I har nået det punkt
hvor kun et håndslag skiller dig fra ejendommen
siger sælgeren: »Og de halvtreds tusind skal jeg jo have
under bordet« og du stivner og din hånd standser
midt i bevægelsen og du forstår ikke
det der sker. For ingen har lært dig
at penge i banken ikke er penge. Ingen
har lært dig at penge på selvangivelsen
ikke er penge. På landbrugsskolen fortalte de ikke
at rigtige penge er sorte penge, og du ryster på hovedet
og går med din værdiløse uddannelse
og dine værdiløse bankbøger og sælgeren tager telefonen
og ringer til den næste. Sådan er virkeligheden, du.

Knud Sørensen

Selveje nej tak!

Ejerlauget:

Hvis man fra Skive kører mod nord-vest, kommer man op på halvøen Salling, som er et af de mest frugtbare områder i landet. De ideelle jordbundsforhold præger landskabet: det er jævnt besat med store bondebrug, og markerne bærer klart præg af de gunstige jordbundsforhold.

På sandjorden sydvest for Skive

Som skåret efter en snor hører de gunstige jordbundsforhold imidlertid brat op nogenlunde på linie med Skive, og bevæger man sig derefter *sydpå* kommer man ind i et område hvor

sand synes at være det fremherskende jordbundsmateriale. Og det præger landskabet: flere mindre gårde, mange nåletræer i plantager og hegn, knapt så struttende afgrøder.

I dette sandede område er der ikke så få bønder der er hårdt ramt af den aktuelle økonomiske nedtur. Tre knastørre somre i 70'erne, og derefter investeringer i vandingsanlæg har taget pusten fra mange. Da vandingsanlæggene blev købt – for et sted imellem 250.000 og 500.000 kr. – var filosofien i landbruget, at man »bare skulle investere«. Så klarede værdistigningen resten.

Nu er værdistigningen vendt til et fald, og vandingsanlæggene står bare og samler støv i maskinhusene, for strømforbruget er for stort til at det kan betale sig at bruge dem. Men renterne på de lån der blev optaget for at anskaffe vandingsmaskineriet, de skal selvfølgelig betales, hvad

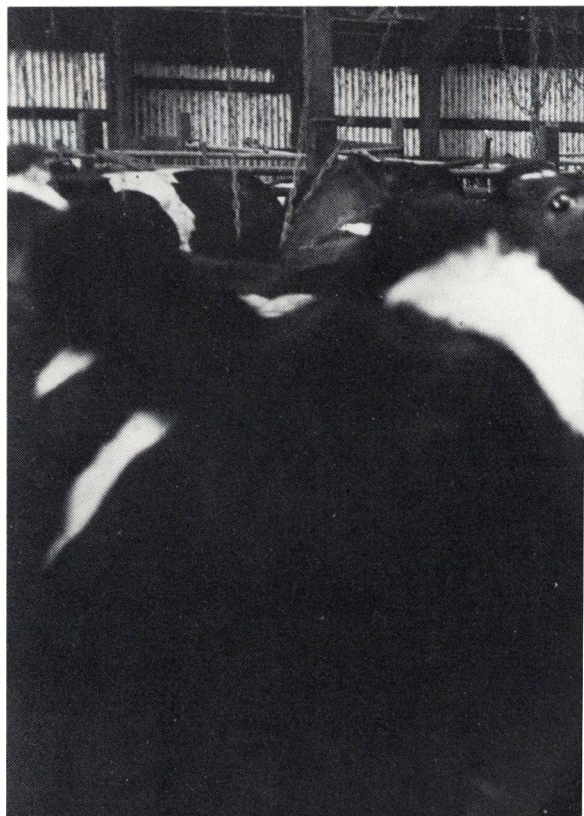
enten maskineriet bliver benyttet eller ej.

I dette område er der ikke tale om at nogle yngre landbrugere, i tillid til den fremtidige værdistigning, har købt nogle alt for dårlige bedrifter, alt for dyrt, og derfor er havnet i grøften.

Der er tale om, at bønder, som har drevet et »fornuftigt« landbrug med løbende investeringer i 20 år, står til tvangsauktion. Ikke fordi de er dårlige landbrugere. Deres faglige kvalifikationer er der ingen der ville drømme om at anfægte. Deres fejl består ganske enkelt i, at de faktisk har moderniseret bedriften løbende, og er fulgt med tiden. Som én fortalte: »Hvis jeg havde solgt min ejen-

»Karup-Å-dalens Ejerlaug« er navnet på den selvejende institution, som bliver den fremtidige ejer af ialt 1.000 tnd. land, samt boliger og produktionsbygninger på 10 bedrifter, hvis det kommer til at gå efter initiativtagernes hoved. Det kræver bare, at staten går ind med et lån på 30 millioner kroner, og accepterer, at denne kapital først bliver forrentet, når de der arbejder på landbrugene har fået økonomisk udbytte som svarer til en industriarbejders årsløn.

dom i 1973 så ville jeg være millionær i dag, og kunne leve som det passede mig. Nu har jeg i stedet moderniseret min bedrift og har arbejdet hårdt, og det eneste jeg har fået ud af det er en gæld på flere millioner, som jeg ingen jordisk chance har for at komme fri af.»

Farvel til selvejet

Det er i dette område at familierne på ti bedrifter er blevet enige om at opgive selvejet, og istedet stifte en selvejende institution, som bliver ejer af deres bedrifter. Staten skal så forsyne dem med billig kapital, og desuden garantere dem en minimums-

indkomst, såfremt de præsterer en produktion som er på linie med landsgennemsnittet. Selv bliver de forpagtere på deres gamle »ejendom«, og systemet giver dem ret til at indsætte arvinger på gården, såfremt disse opfylder landbrugslovens bestemmelser om uddannelse osv.

Hele gruppen er tilknyttet landbrugsbevægelsen LR-80, og bevægelsens uformelle leder Ole Bådsgård, er også selv deltager i gruppen.

Vi har i forvejen aftalt med Gitte og Verner Damsted, Sebstrup, at de skulle forsøge at samle nogle flere fra gruppen til en fælles snak om hvad der er baggrunden for det noget usædvanlige initiativ. Midt på eftermiddagen sidder vi i deres stue sammen med yderligere fem vordende ejerlaugsforpagtere: Erik Jørgensen, som har drevet den samme bedrift siden 1958, Martha og Andreas Lund Jensen, som driver et meget stort landbrug sammen med Andreas' bror, endelig Anna og Jens Jørgen Ringgård, som har drevet den samme bedrift siden 1964.

Penge med på arbejde

Gitte Damsted: »Der er nogen af vores naboer her, som har gået og virkelig knoklet på en landbrugsejendom i 30-35 år. De går der i dag med en voksen søn, og knokler videre, og de bliver fattigere og fattigere. Jeg tror efterhånden at de skylder 6 mill. væk. Det er langt mere end gården er

»værd«, så hvis de går fra gården bliver det med en kæmpe gæld. Det giver kun udgifter at drive landbrug nu om stunder. Man bliver simpelt hen fattigere af det.»

Det er en fremstilling af tingenes tilstand, som kan få alle de øvrige landbrugere omkring bordet til at nikke samstemmende. Alle kan den slags historier, og hver især er deres *personlige* historie såmænd ikke så forskellig: Alle står til tvangsauktion lige nu, eller kan forudse at den kommer inden for et år eller to.

Alle disse udtalelser får os naturligvis til at spørge, hvorfor i alverden folk bliver ved et landbrug som det koster dem (*mange*) penge at drive. Ligeftrem at *betale* for at knokle 10 timer dagligt forekommer os i det mindste besynderligt ...

Martha Lund Jensen: »Man skal være landbruger for at forstå hvorfor folk bliver ved når det kører på den måde. Det er jo ikke bare en fiks idé at man hænger ved sin gård. Det er noget man er født ind i. Man holder simpelthen så meget at det hele. Derfor er det også en alvorlig sag for os at gå ind i sådan noget som ejerlaug, for så opgiver vi jo selvejet og bliver forpagtere.

Vores gård har været i min mands slægt i 11 generationer, så når det kommer til stykket, så var det vigtigste for os alligevel at vi kunne blive på det sted som vi alle sammen holder så meget af. Vores børn er født og opvokset på gården, det er deres og vores paradys. Vi vil blive der. Også

selvom det bliver som forpagtere. «

Sammen med sin mand, Andreas, passer Martha hver dag året rundt 450 kreaturer: 150 malkekøer samt hele opdrættet, kalve og kvier. Parret har sammen tre børn, som endnu går hjemme hver dag, og dem skal der også være tid til. Alt i alt en opgave som var fire, fem voksne værdigt.

»Vi kunne da sagtens bruge tre, fire mand oppe hos os, og så alligevel have nok at se til. Og vi ville kunne komme til at leve et »normalt« liv, med fridage en gang imellem. Og ferie måske. Det ville jo være fantastisk«, synes Martha. »Som det er nu er sådan noget som gæster jo nærmest umuligt, og det er selvfølgelig ikke til at komme nogen steder hen. Nu har vi taget denne eftermiddag. Men det bliver altså også sent inden vi bliver færdige i aften. «

Det meget store daglige arbejds-pres kombineret med den stadigt dårligere økonomi, har ikke taget humøret fra Martha og Andreas, men det overskud de stadig har, mener de først og fremmest at de henter i samværet med deres børn, som kan være med i arbejdet det meste af dagen.

Mange steder er det gået knapt så godt. »Faktisk er der mange der har det helt ad helvede til. For at sige det rent ud«, siger Erik Jørgensen. »Vi har været ude flere steder hvor det hele er kørt så meget op i en spids at folkene er begyndt at slå efter hinanden. Folk bliver kørt helt ud i tovene af arbejds-pres og økonomisk pres. Der har det betydet virkelig meget for

os i denne gruppe at vi har kunnet tale sammen om problemerne. Vi er faktisk blevet en del som hjælper hinanden psykisk. «

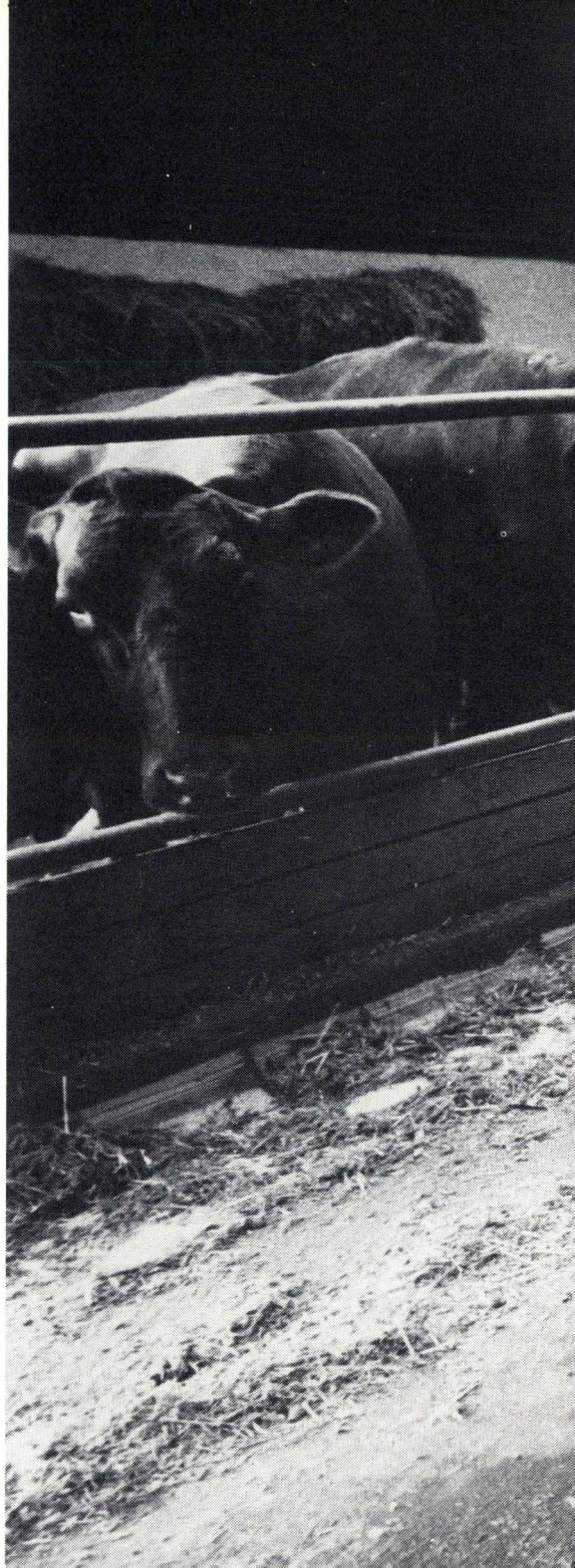
Anna Ringgård: »Der har nok blandt bønder været en tendens til ikke at tale højt om vores problemer med vore naboer. Det er vi først kommet til nu. I begyndelsen følte vi jo at det var en udlevering af os selv – at indrømme overfor de andre at det stod skidt til med økonomien. «

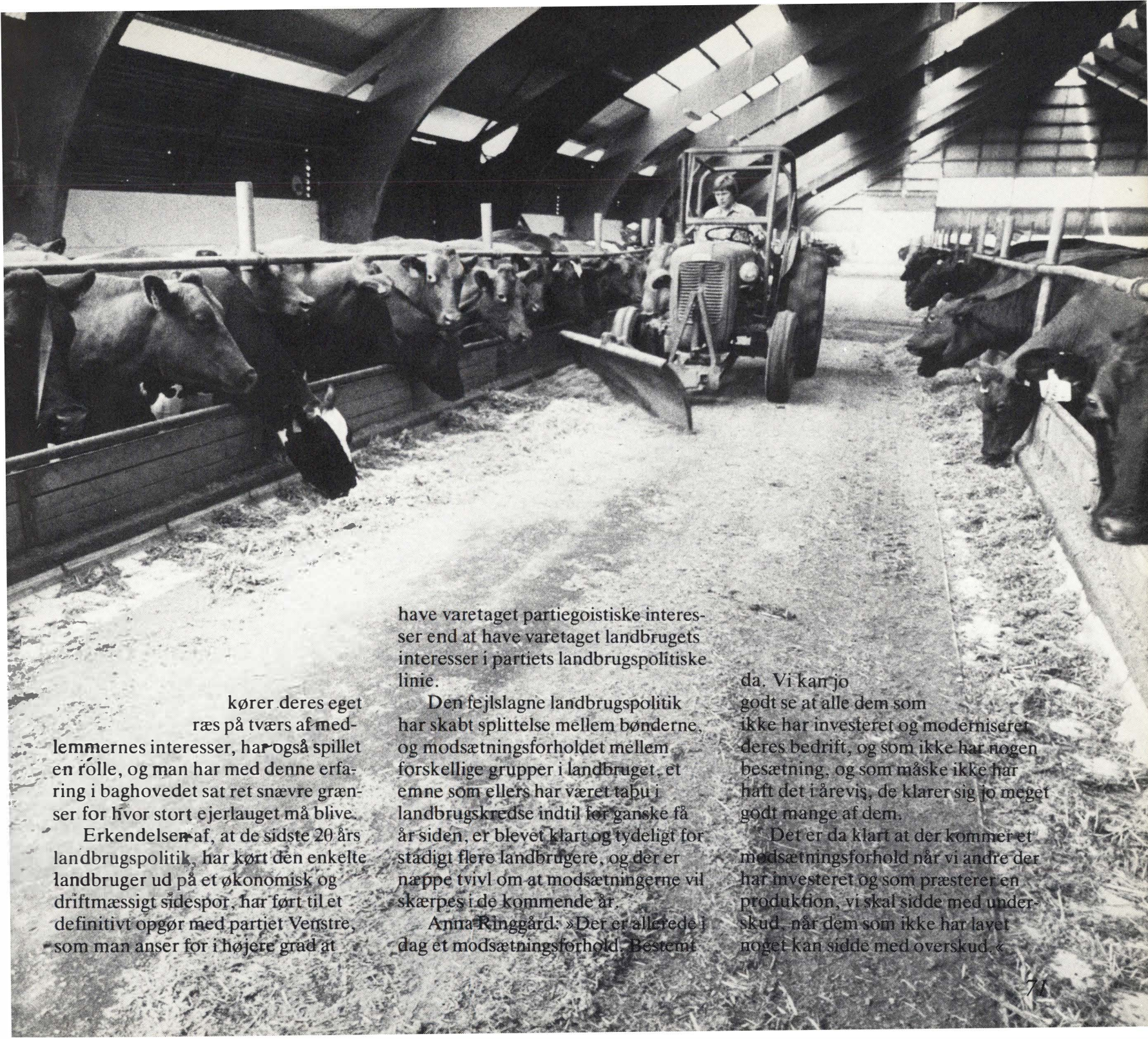
Martha Lund Jensen: »Men når der så pludselig var nogen der turde, ja, så var der også en mere, og på den måde er vi kommet til at tale meget sammen om vores problemer. Men det er da noget helt nyt for os. Men det har da også gjort at det har været muligt at bevare modet og det gode humør. «

Farvel til Venstre. Goddag til ...

I Ejerlauget er alle enige om, at ideen om at opgive selvejet til fordel for en forpagtningsordning med (en vis) statsgaranti, vil sprede sig hurtigt, hvis ellers regering og folketing ser velvilligt på sagen. For som man siger »Krisen i landbruget er kun lige begyndt!«

Men det er ikke kun erkendelsen af at selvejet har overlevet sig selv som besiddelses-form i landbruget, der har dannet udgangspunkt for gruppen. Kritikken af Andelsbevægelsens udvikling imod stadigt større mastodont-virksomheder, som bare

have varetaget partiegoistiske interesser end at have varetaget landbrugets interesser i partiets landbrugspolitiske linie.

Den fejlslagne landbrugspolitik har skabt splittelse mellem bønderne, og modsætningsforholdet mellem forskellige grupper i landbruget, et emne som ellers har været tabu i landbrugskredse indtil for ganske få år siden, er blevet klart og tydeligt for stadigt flere landbrugere, og der er næppe tvivl om at modsætningerne vil skærpes i de kommende år.

Anna Ringgård: »Der er allerede i dag et modsætningsforhold. Bestemt

da. Vi kan jo godt se at alle dem som ikke har investeret og moderniseret deres bedrift, og som ikke har nogen besætning, og som måske ikke har haft det i årevis, de klarer sig jo meget godt mange af dem.

Det er da klart at der kommer et modsætningsforhold når vi andre der har investeret og som præsterer en produktion, vi skal sidde med underskud, når dem som ikke har lavet noget kan sidde med overskud. «

kører deres eget ræs på tværs af medlemmernes interesser, har også spillet en rolle, og man har med denne erfaring i baghovedet sat ret snævre grænser for hvor stort ejerlauget må blive.

Erkendelsen af, at de sidste 20 års landbrugspolitik, har kørt den enkelte landbruger ud på et økonomisk og driftmæssigt sidespor, har ført til et definitivt opgør med partiet Venstre, som man anser for i højere grad at

Organisationerne

Der er, som det fremgår af skitsen, to hovedorganisationer i landbruget, nemlig Husmandsforeningerne og Landboforeningerne.

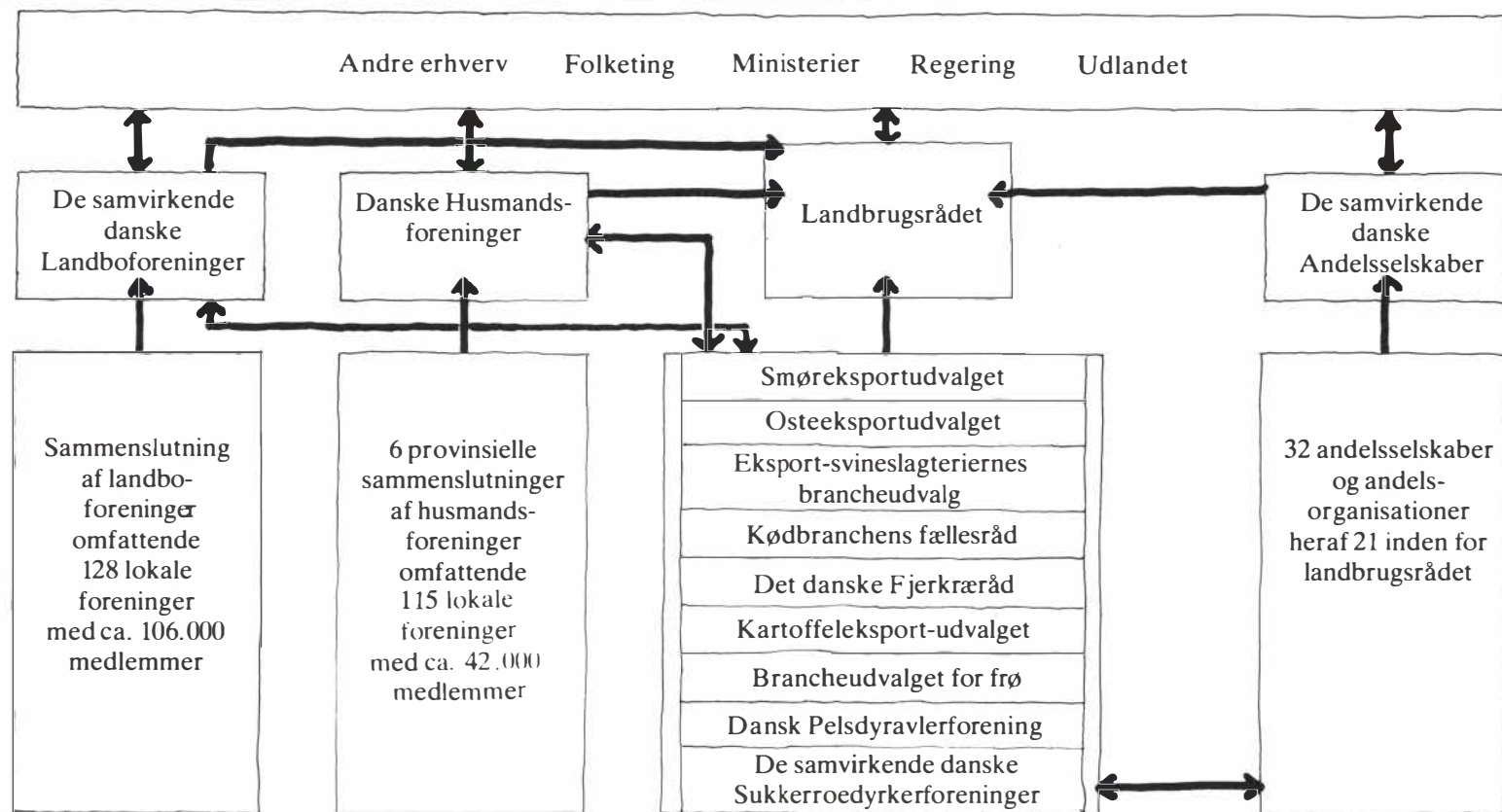
I det daglige kan det være vanskeligt for den udenforstående at skelne de to organisationer fra hinanden, for igennem samarbejdet i Landbrugsrådet, afstemmer de to organisationer deres synspunkter, inden der går noget ud til offentligheden. Men i realiteten er der på en lang række

væsentlige punkter stor uoverensstemmelse mellem de to organisationer.

Groft sagt hælder Husmandsforeningerne til den opfattelse, at de erhvervspolitiske synspunkter skal gennemføres ved hjælp af statsmagten, sådan at udviklingen i landbruget bliver, som man *ønsker* det, og ikke bare som markedsøkonomien nu engang betinger.

Landboforeningerne er på *det verbale plan* meget liberalistisk på dette

område, og er principielt tilhænger af, at landbrugets udvikling styres ud fra markedsøkonomien, men i *praksis* findes der næppe en erhvervsorganisation, som i så høj grad som Landboforeningerne frygter forandringen. Alt skal helst blive ved det gamle – også myten om at de frie markeds kræfter er på spil i landbruget. Det er altså en særdeles konservativ liberalisme, vi ser udfoldet i Landboforeningerne.

Tidligere gik der et markant socialt skel mellem Husmandsforeningens og Landboforeningens medlemmer, men i årenes løb er disse sociale skel blevet mere eller mindre udvisket.

Den *meget* lille, fattige, bedrift er ikke længere en faktor i landbruget, og valget mellem at tilhøre den ene eller den anden af landbrugets organisationer, træffes i dag mere ud fra politiske grundholdninger og familiemæssige traditioner end ud fra social status.

Husmandsforeningerne organiserer ca. $\frac{1}{3}$ af landbrugerne, Landboforeningerne resten.

Modsætningsforholdet

De politiske og faglige uenigheder mellem de to organisationer er i de seneste år blevet alvorligt nedtonet officielt. Der er imidlertid næppe tvivl om, at uenighederne mellem de to organisationer om, hvilken retning udviklingen i landbruget skal tage, og med hvilke midler man skal søge at styre udviklingen, er så kraftige som nogen sinde. Men man skal unægtelig have øjne og ører åbne for at opdage det.

Indtil 1976 var Husmandsforeningerne end ikke medlem af Landbrugsrådet. Det var udtryk for en protest mod, at Landboforeningerne – efter husmændenes opfattelse, ikke var interesseret i at *samarbejde*, men derimod i at *dominere*. Medlemskabet af

EF har imidlertid gjort det nødvendigt at samles, idet behovet for at kunne tale med baggrund i *hele* landbruget er blevet skærpet ved, at de årlige forhandlinger om markedsordninger osv. nu foregår i Bruxelles, og ikke som tidligere på Christiansborg.

Der er her tale om en overordentlig uheldig konsekvens af EF-medlemskabet.

Den udvikling, som pågår i landbruget, gør nemlig, at der nu, måske mere end nogen sinde, er brug for en organisation i landbruget, der, som Husmandsforeningerne, har rod i et lag af almindelige, arbejdende mennesker.

Selvejet og den liberalistiske myte har i årenes løb medført et ikke ubetydeligt modsætningsforhold mellem arbejdere og bønder, hvor de sidste beskylder de første for at kræve for meget i løn, i forhold til hvad de producerer, og hvor de første er dødt trætte af at høre på disse selvtilfredse »selvstændige« – som hvert halve år skal have enorme tilskud fra staten. Dette modsætningsforhold mellem to befolkningsgrupper, som i mangt og meget har levevilkår og kultur tilfælles, blokerer i meget høj grad for at få skabt et reformprogram for landbruget, som for *alvor* kunne rette op på de ekskalerede skævheder i erhvervet.

Der er i dag behov for en reform i landbruget af samme dimensioner som de store reformer i slutningen af 1700-tallet og i slutningen af 1800-

tallet, men i dag er situationen den, at en reform vil forudsætte en indsats af meget betydelige statsmidler. Og det er klart, at det ikke kan lade sig gøre at komme nogen vegne, når landbrugets største organisation, Landboforeningerne, er domineret af proprietærer og godsejere eller lige-sindede.

Det alt overvejende flertal af Landboforeningernes medlemmer, nemlig ganske almindelige, arbejdende mennesker, har lige så meget brug for en tilbunds gående reform, som Husmandsforeningernes medlemmer har. Og Husmandsforeningernes hovedsynspunkter, på hvilket landbrug det er, vi skal have her i landet, er ihvertfald et brugbart udgangspunkt for et reformprogram.

Det er derfor *mere end* beklageligt at husmændene går så stille med dørene. Det er en katastrofe! Og måske er det også en hån imod de husmænd, der skabte organisationen i hård kamp mod Landboforeningens top.

Der er brug for en lige så offensiv praksis fra Husmandsforeningernes side i den nuværende situation, som der var i perioden 1910-20.

Dengang gav kampen ikke *varige* resultater på alle områder. Men den kamp – der alt for meget i det stille – foregår i landbruget i disse år, vil ende med et totalt nederlag for den jævne families indflydelse i dansk landbrug, medmindre Husmandsforeningernes medlemmer kommer op af hullerne. Snart.

Ny landbo-organisation?

LR-80 trådte første gang frem for offentligheden i oktober 1979, og har siden da afholdt et meget stort antal møder i forsamlingshuse, kroer, haller og privathjem, om krisen i landbruget. Ole Bådsgård, som er medlem af LR-80's Erhvervsråd, fortæller her om den nye bevægelse i landbruget: »Formålet har været at skabe den nødvendige debat omkring landbrugets forhold, og organisere nogle aktioner rundt omkring – demonstrationer og den slags ting, som landboorganisationerne aldrig har kunnet stå for, idet man der har en helt anderledes traditionel opfattelse af, hvordan man gør sig bemærket i samfundet. Baggrunden for at LR-80 opstod var jo, at landboorganisationerne sad med hænderne i skødet, mens hele situationen i landbruget løb fra os.

Vi går ind for, at de traditionelle landboorganisationer, Husmandsforeningerne og Landboforeningerne, bliver nedlagt, og at man i stedet laver een organisation, som så skal være betydeligt mindre partipolitisk bundet, end tilfældet er med organisationerne i dag. Husmandsforeningerne har jo et stærkt tilknytningsforhold til de radikale og Landboforeningerne har tilknytningsforhold til Venstre. Vi vil nok stille det så skarpt op, som at der ikke burde være mulighed for at

beklæde tillidsposter i noget politisk parti, hvis man samtidig indtager tillidsposter i en landboorganisation.

Når vi har denne holdning, så skyldes det bl.a., at det jo som regel er socialdemokrater vi skal forhandle med, hver gang landbruget har behov for støtte fra staten. Og det er jo klart, at det giver nogle helt unødvendige vanskeligheder i disse forhandlinger, når de udspil, der kommer fra landbruget, er som skåret ud af Venstres program. Og det må man erkende, at disse udspil meget ofte er.

Man kunne helt givet finde frem til nogle mere fornuftige løsninger på problemerne i landbruget, hvis landbrugets organisationer var frigjort fra denne binding til Venstre.

Landbrugsloven

På nogle områder mener jeg nok at vi kunne have brug for en liberalisering af landbrugsloven.

Jeg synes f.eks., at hvis du har lyst til at købe og *drive* et landbrug, og du har evner – og penge – til det, så skal du også kunne gøre det. Også selvom du måske har et andet arbejde ved siden af, og ansætter folk til at passe den daglige drift på gården.

Men beboelseskravet skal oprettholdes og *skærpes*. Vi vil ikke have alle disse landbrugsejendomme til at ligge og falde sammen, fordi de ikke bliver beboet. Der ligger en kulturarv i, at landområderne her i landet er befolket, og vi kan ikke acceptere, at der som nu, bliver flere og flere øde-

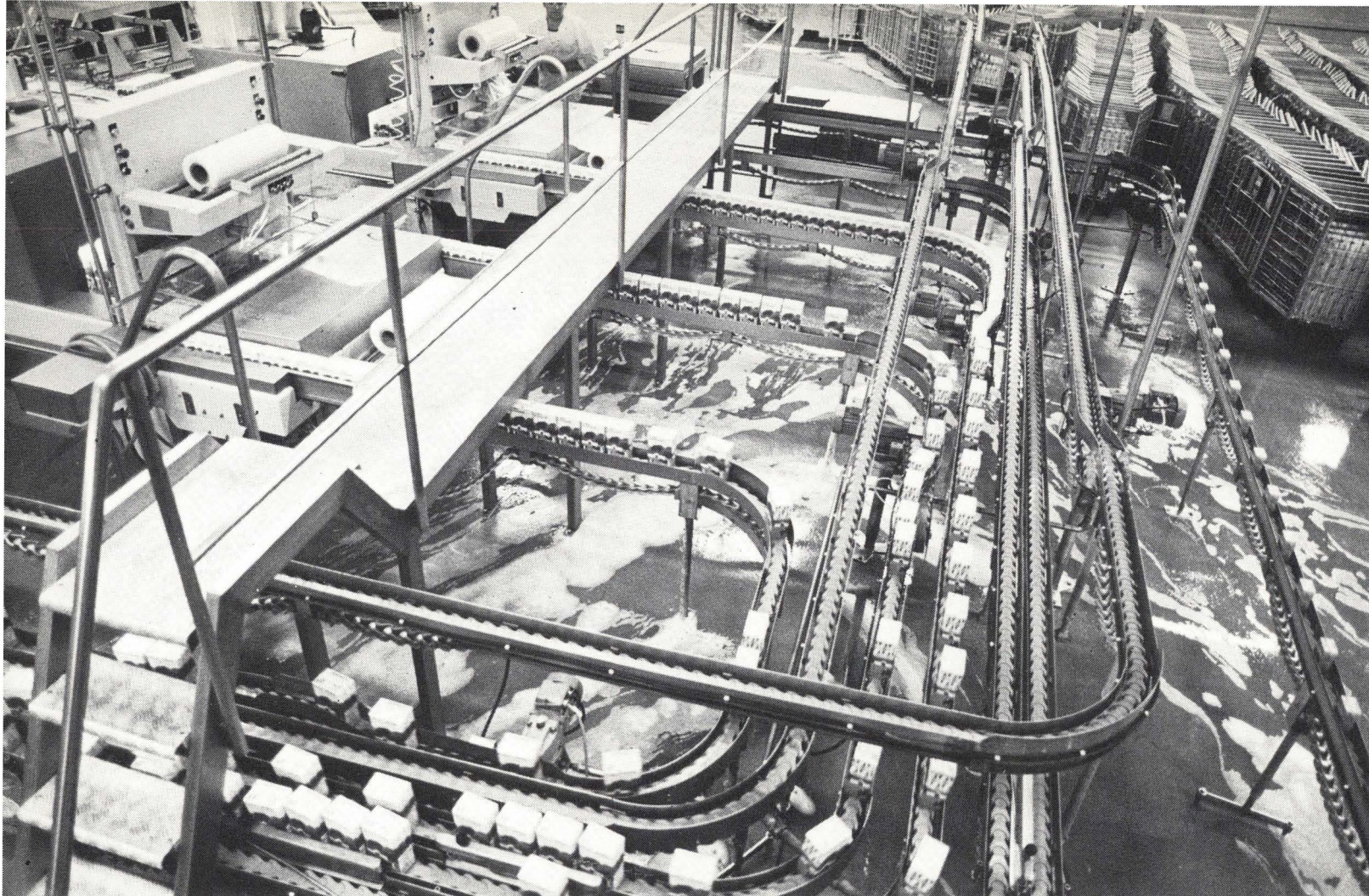
gårde.

På den egn hvor jeg bor, har vi set en del tilfælde, hvor fabrikanter har købt nogle miserable ejendomme (i smukke omgivelser), har sat dem i nydelig stand og har bygget nye produktionsbygninger på dem. Det har skaffet adskillige mennesker en god og fri arbejdsplads. Jeg kan ikke se, at vi kan have noget imod det.

Men vi kan selvfølgelig *ikke* acceptere, at en industrimand køber en landbrugsbedrift bare for at kunne trække underskudet på landbruget fra i overskudet på industrivirksomheden. Den skatteregel må afskaffes. Sammenfattende kan man måske sige det sådan, at vi skal have så få begrænsninger som muligt omkring landbruget, men vi må dog sikre os, at de, der køber et landbrug, også har i sinde at *drive* landbrug. *Hvordan* de vil gøre det, om de vil bygge en svinefabrik eller en stald til 25 køer – det må blive deres egen sag.

Selvejet

Selvejet er jo nok mere en *tro* i landbruget, end det er en realitet, og jeg vil sige, at den *tro* er jeg ikke tilhænger af. Jeg mener, at man skal finde på nogle andre ejerformer, hvor man f.eks. ikke hæfter så hårdt for gælden, som man gør i dag. Det er jo i et moderne landbrug, nogle enorme beløb der er tale om, og det *er* urimeligt, at den enkelte landmand *personligt* skal hæfte for al den gæld. Det er ikke en måde at behandle folk på. «

Andelsbevægelsen

De modsætninger der gør sig gældende mellem Husmandsforeningerne og Landboforeningerne skyldes som beskrevet først og fremmest et

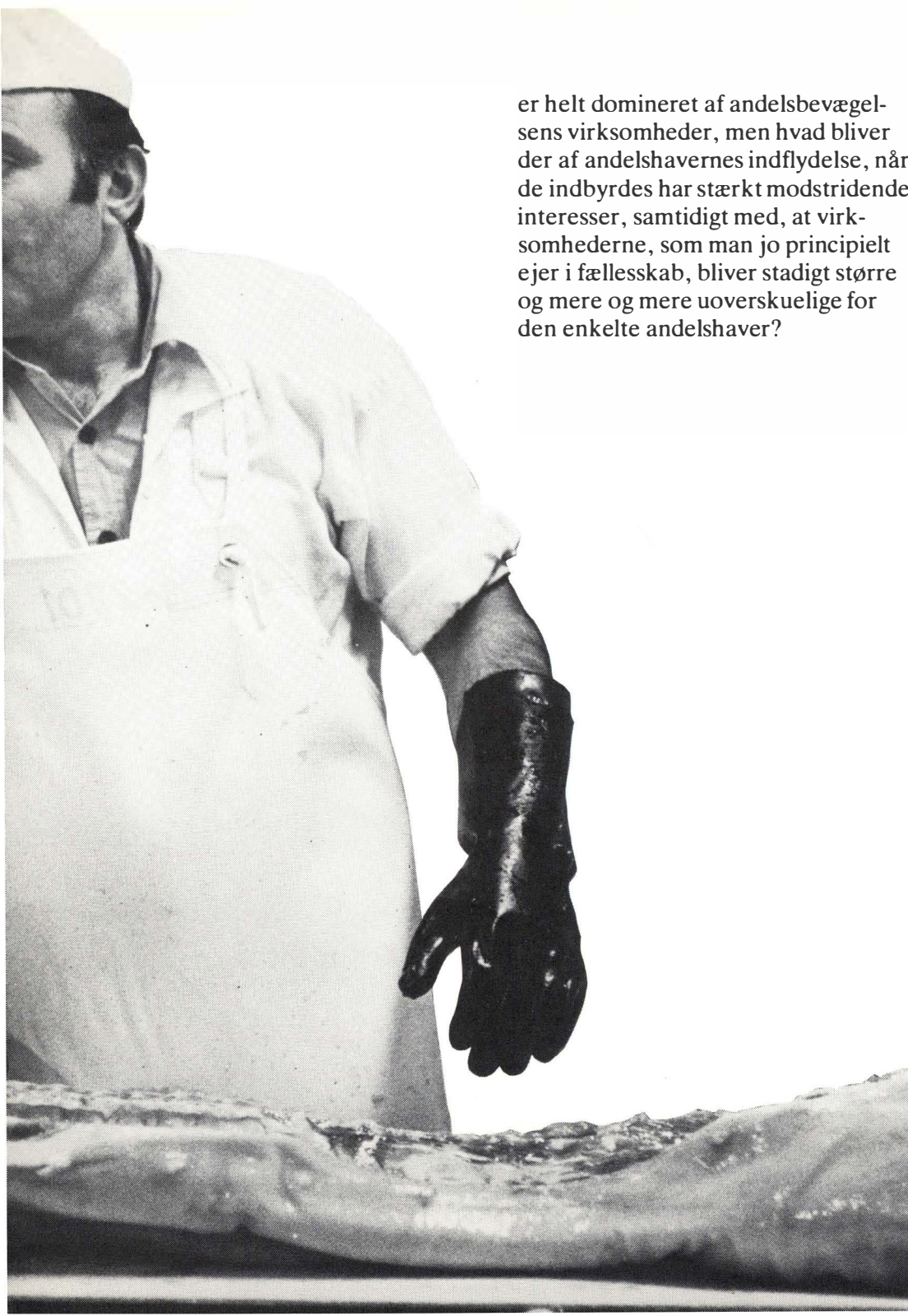
modsætningsforhold mellem de landbrugere, som lever af den animalske produktion, og dem som alene har kornproduktion.

Men også inden for gruppen af husdyrproducenter har de seneste ti års koncentrationstendenser givet anledning til meget alvorlige modsætninger.

Særligt inden for svineproduktionen har denne udvikling været markant,

og modsætningsforholdet mellem høj- og lavproduktive bedrifter inden for denne sektor står i dag meget skarpt trukket op. Og det kan selvfølgelig ikke undgå at få nogle konsekvenser for andelsbevægelsens udvikling, at der i dag er skarpe modsætningsforhold internt mellem andelshaverne. Alle led i kæden – fra importen og distributionen af foderstoffer over slagterier til eksportvirksomheder –

er helt domineret af andelsbevægelsens virksomheder, men hvad bliver der af andelshavernes indflydelse, når de indbyrdes har stærkt modstridende interesser, samtidigt med, at virksomhederne, som man jo principielt ejer i fællesskab, bliver stadig større og mere og mere uoverskuelige for den enkelte andelshaver?

Struer-Hurup Andels- svineslagteri

Slagteribranchen er i dag en af de brancher, som henter de allerstørste økonomiske overskud hjem, samtidig med at lønniveauet på slagterierne ligger helt i top. Det er med andre ord glimrende forretninger. Denne gren af landbrugernes aktiviteter fejler altså ikke noget, og det må sikkert undre mange andelshavere rundt om på bedrifterne, at deres *bedrift* giver drønende underskud, mens deres *slagteri* giver drønende overskud. Men sådan er det altså.

En af de slagterivirksomheder, der går allerbedst i disse år, er Struer-Hurup Andelssvineslagteri.

Inden for de sidste 10 år har slagteriet forøget sin omsætning fra 199 millioner kroner i 1972 til 1,3 milliarder kroner i 1981. De årlige slagtninger er i samme periode mere end fordoblet, og i 1981 blev der slagtet næsten en million svin på slagteriet.

Samtidigt med at Struer-Hurup har kunnet udbetale landets højeste afregningspriser til andelshaverne, så har der været økonomisk overskud til at foretage investeringer for mellem 150 og 200 millioner kroner – *uden* at lånebehovet er steget voldsomt.

Direktør Svend Sønnichsen tillægger ikke mindst det meget veludbyggede samarbejde mellem ledelse og ansatte

æren for de flotte resultater. Ledelsen træffer ingen beslutninger om produktionsomlægning, omrokeringer, afskedigelser eller lign. uden forudgående drøftelser i Samarbejdsudvalget og et medarbejdermøde i den afdeling, som står på dagsordenen. Det har sikret et godt arbejdsklima, og en meget lille udskiftning i arbejdsstyrken igennem mange år. Ingen forslag til forandringer på slagteriet forelægges bestyrelsen, før der er opnået fuld enighed mellem den daglige ledelse og arbejderne om eventuelle forandringer, som f.eks. indførelse af ny teknik.

Andelshavernes indflydelse og indsigt

Om situationen i erhvervet som helhed, siger Svend Sønnichsen:

»Det er ikke min opgave at gå ud og lære landmændene at producere svin. Det er derimod min opgave at drive slagteriet sådan, at vi kan få nogle penge hjem.

Jeg synes, at meget af det man taler om, i forbindelse med den enkelte andelshavers indsigt i regnskaberne, er det rene bluff. Det er nemlig totalt uoverskueligt for den enkelte landmand at tage stilling til regnskabet for en virksomhed, der som vores har en omsætning på langt over en milliard kroner om året. Man kan stille sådan et regnskab op på så mange forskellige måder, som alle vil være

»rigtige«, men som vil give ret forskellige resultater.

Vi har selvfølgelig en klar forpligtelse til at udforme vores regnskaber så overskueligt som overhovedet muligt. Men at udforme dem sådan, at samtlige af de 5.000 andelshavere har en reel mulighed for at tage stilling til kvaliteten af den økonomiske styring af deres virksomhed – det kan simpelthen ikke lade sig gøre. Det er tom snak, hvis man kræver noget sådant.

Slagteriets bestyrelse, som jo er valgt blandt andelshaverne, har nok betydeligt bedre mulighed for at følge med, fordi de løbende følger udviklingen på nært hold. Men de kan da også have vanskeligt ved at overskue det hele.

Den daglige ledelse af slagteriet står derfor med et stort ansvar, som jeg selvfølgelig er mig meget bevidst. Men det er i meget høj grad nødvendigt at sige: I har forstand på at producere svin – vi driver forretning, for det er det, vi kan. Det kræver selvfølgelig tillid, men den er ikke svær at fastholde, hvis vi kommer med et godt resultat.

Strukturudviklingen

– Vi må erkende, at det er en meget lille procentdel af producenterne, der producerer en meget stor procentdel af produktionen. 13% af vores leverandører leverer ca. 65% af grisene. Her på slagteriet er der ingen favori-

tering af de store producenter; men det findes andre steder, f.eks. i forsyningsledet.

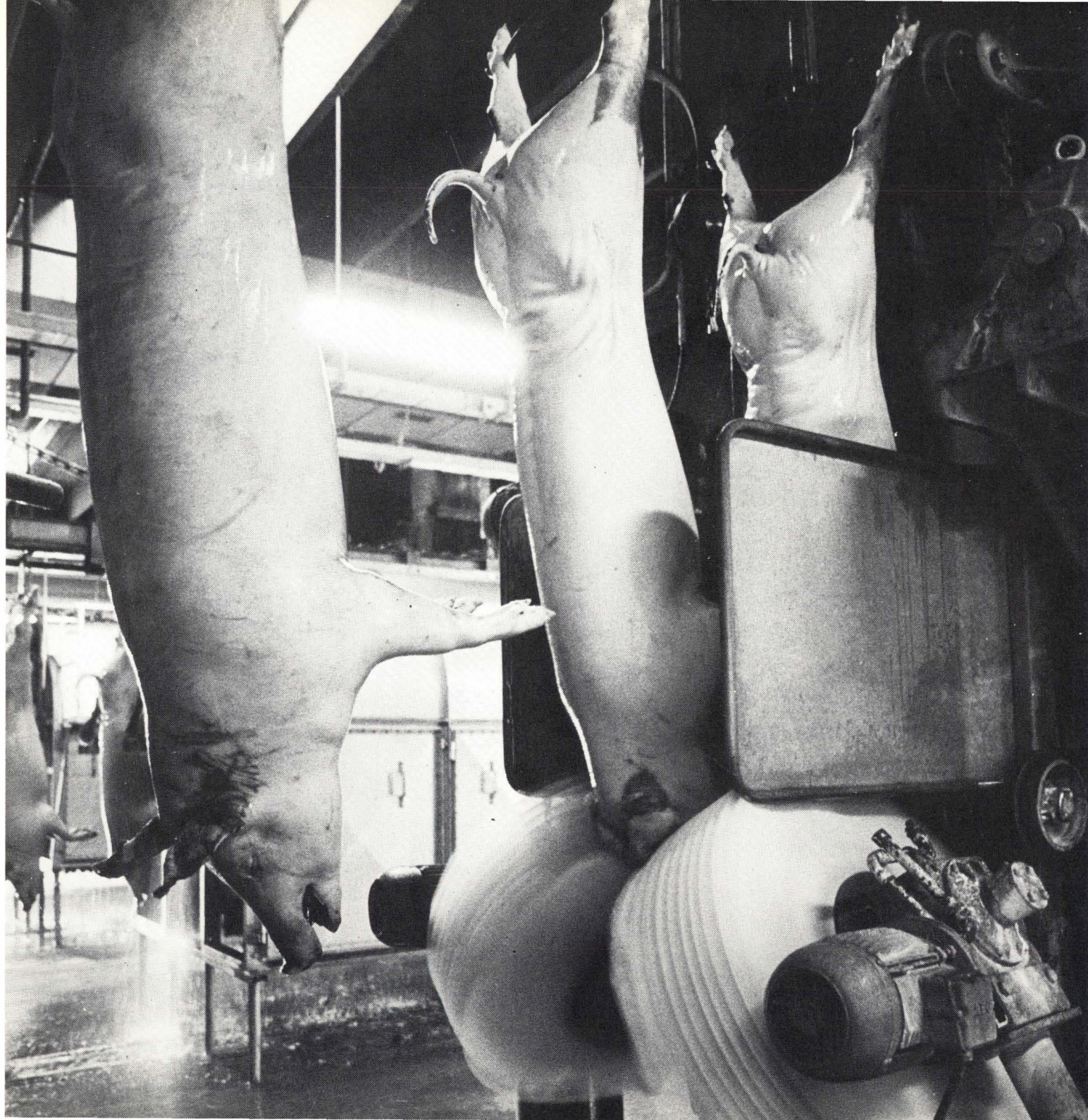
Den ensartede behandling af store og små producenter er noget af det, jeg godt kan lide ved andelssystemet – det at man står brask og bram om at dele omkostningerne.

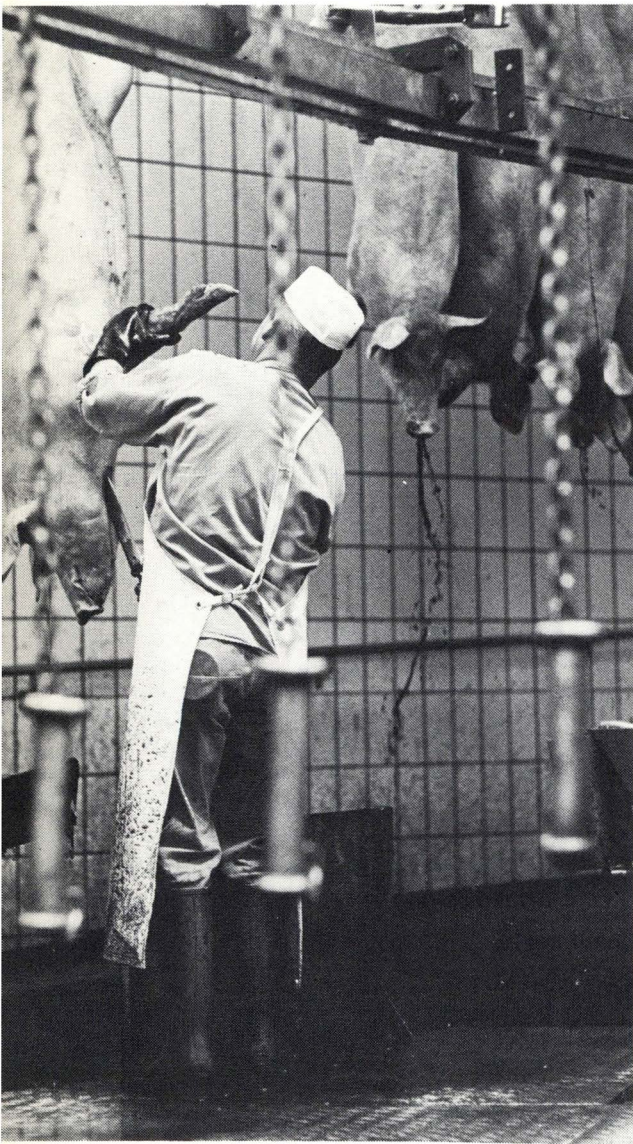
Selvfølgelig kunne den store svine-producent komme og sige, at han burde have del i den fordel, der ligger i, at slagteriet henter så mange grise ude hos ham. Men der står jeg altså meget stærkt på andels-princippet, og vil de store producenter have særbehandling, må de efter min mening gå til privatslagterierne. Jeg tror dog ikke at disse privatslagterier, som i dag har en markedsandel på mellem en og to procent, nogen sinde bliver en faktor i dansk landbrug.

Realistisk betragtet kan der dog næppe være tvivl om, at produktionen om få år vil være koncentreret på et mindre antal store, specialiserede landbrug.

Tempoet i denne udvikling er blevet sat ned på grund af de økonomiske vanskeligheder i landbruget – og der er det jo helt tydeligt de store moderne bedrifter, som har investeret i de seneste år, det er gået hårdest ud over. Af vores de 10 største leverandører fra regnskabsåret 1979/80 er de seks gået ned med flaget. Og disse bedrifter ligger i dag fuldstændig stille, og jeg tror ikke der kommer gang i dem, før der igen kommer optimisme i landbruget.

Men selve *tendensen* til koncen-

tration af produktionen mener jeg ikke man kan rokke ved.

Vi kan se, at der i 1980 var ca. 68.000 bedrifter, der leverede svin til slagterier i hele landet. I 1981 er det nok faldet til 60.000 bedrifter. Men heraf leverede de 6.000 *over halvdelen af svinene!* Og den udvikling vil blive yderligere forstærket.

Derfor vil der nok på lidt længere sigt, i takt med strukturændringerne på bedrifterne, ske nogle strukturændringer i andelsbevægelsens virksomheder. Det bliver u-undgåeligt. Men som sagt mener jeg ikke, at tiden endnu er inde til at foretage ændringer i principperne for andels-slagterier.

Jeg har godt set, at man fra forskellige side har været inde på at regulere den enkelte bedrifts animalske produktion efter bedriftens jordtil-liggende, for på den måde at ændre på strukturudviklingen. Men jeg mener ikke, at det er realistisk. For vi skal jo også passe på, at vi ikke laver noget, som er økonomisk uforsvarligt. Landbruget skal jo drives som forretning.

Ejerformerne

I forbindelse med koncentrationstendenserne i den animalske produktion kan man godt forestille sig, at der vil ske nogle ændringer med det traditionelle selveje, men jeg tror, at selvejet i mange år fremover vil være det mest almindelige. Men det er da klart, at det forudsætter at indtje-

ningsmulighederne i erhvervet forbedres markant. Hvis det får lov til at fortsætte, som det kører nu, så kommer der ændringer i ejerformerne i landbruget. Og det kommer hurtigt – det bliver simpelthen nødvendigt.

Fra regeringen og Folketingets side må man derfor *nu* til at gøre sig klart, om man ønsker at opretholde en animalsk produktion af den størrelsesorden, vi kender idag. Lige for tiden er alt, hvad der hedder investeringer i landbruget, gået i stå, og med de indtjeningsmuligheder der er i landbruget, på *bedrifterne*, er der ikke udsigt til, at der kommer gang i det foreløbigt.

Lige præcis *hvad* det er, der skal gøres, ved jeg ikke – men man må vel på en eller anden måde sikre folk en vis minimumsindkomst for deres arbejde. Som det er nu, ser vi næsten dagligt, bare heri vores lille område, nogle tragiske skæbner i landbruget. I går var der igen en, som havde hængt sig. Han hang ude i laden, da vi kom for at hente grise ude hos ham. Selvfølgelig er det et psykisk pres og et tab af prestige-at gå ned med sin bedrift. Men det er jo ikke bare det. De folk har simpelthen ikke nogen penge at leve for i det daglige. Så enkelt er det.

Men *når* det er så svært at gøre noget ved situationen, så hænger det selvfølgelig også sammen med, at det rent politisk *er* meget vanskeligt at få skilt tingene fra hinanden i landbruget ...

Det ville måske være lettere at finde frem til nogle fornuftige løsninger med regering og Folketing, hvis man kunne lave *nogle* ordninger for de almindelige, animalsk producerende landmænd, og så *nogle andre*

ordninger for dem, som kun producerer korn.

Det bliver nok meget vanskeligt at komme igennem med den slags tanker i landbrugets organisationer. Men spørgsmålet er, om det ikke efterhånden

er så nødvendigt, for overhovedet at redde erhvervet, at landbruget bliver *nødt* til at lægge op til noget i den retning ...»

100 år på "støtten"

Landbruget, staten og EF

Efterhånden, som Vest-europa i løbet af 1800-tallet blev industrialiseret, viste det sig, at landbrugsproduktionen umuligt kunne kaste nær så meget profit af sig som industriproduktionen. Eller for den sags skyld – bolig-spekulationen i de slumbyer, som skød op omkring industrien.

Det medførte at kapitalen søgte væk fra landbruget og ind til industri-centrene – og det betød igen, at landbruget i mange egne af Europa blev ved med at producere på samme facon, som man havde gjort i århundreder.

Den dag i dag kan man i Belgien se bonden bag sin hestetrukne plov – med udsigt til nogle af Europas mest

avancerede sværindustrielle anlæg. Var det ikke fordi, man nu engang *skal* have noget at spise, og fordi landbruget spiller en vigtig rolle i den forbindelse – så er der næppe tvivl om, at meget store dele af Europas landbrug ganske enkelt var blevet nedlagt i perioden frem til midten af 1900-tallet.

Visse lande, som England og Italien, satsede da også ret entydigt på, i vid udstrækning, at lade deres fødevareforsyning være afhængig af import, frem for at skulle investere kapitalressourcer i landbruget.

I Italien blev store dele af landbruget direkte nedlagt, og millioner af bønder fordrevet til Vestens industri-centre.

Det engelske landbrug har en på mange områder helt atypisk landbrugs-historie, og det landbrug, der i dag er tilbage i England, ville umuligt kunne brødføde befolkningen, og da slet ik-

ke skaffe tilstrækkelige forsyninger af varer som kød, smør og sukker. Et af de helt atypiske træk ved den engelske udvikling er, at landbruget i det store og hele har været overladt til at klare sig i en *fri* konkurrence med andre landes – ofte statsstøttede – landbrug.

I Tyskland og Frankrig har godsejerfamilierne altid spillet en betydningsfuld politisk rolle, så i disse lande lykkedes det at sikre en nogenlunde jævn økonomisk udvikling i dele af landbruget – på linie med den økonomiske udvikling i andre erhverv.

Kunstige priser

Men hvordan kunne man sikre sig? 1800-tallet var nationalliberalismens århundrede om noget. Dvs. inden for landets grænser – og helst også i den blomstrende verdenshandel – skulle de frie markeds kræfter råde.

Det blev imidlertid efterhånden *umuligt* at opretholde de liberalistiske idealer på landbrugsområdet.

I takt med industrialiseringen, samt den eksplosive vækst i samfærdelsmidlerne – dampskibe og tog – steg eksporten af billigt korn fra Nord- og Sydamerika til det europæiske kornmarked, og truede faktisk med at køre store dele af det kornproducerende landbrug i Europa neden om og hjem.

Men godsejerne på de prøjsiske kornjorde skulle nok sørge for, at landbruget *ikke* gik neden om og hjem. Ihvertfald ikke i Prøjsen. Godsejerne gennemtrufede indførelsen af høje toldmure til beskyttelse mod det billige oversøiske korn.

Eksemplet blev fulgt i de fleste lande, og omkring 1900 var det meste af Vesteuropas landbrug infiltreret i et uigennemskueligt system af nationale beskyttelses- og tilskudsordninger administreret af statsmagten. Og det er fortsat sådan siden.

Med ganske få undtagelser er landbruget i samtlige vesteuropæiske lande igennem snart 100 år på den ene eller den anden måde blevet støttet af staten for ikke at gå fallit. Meget i nogle lande – mindre i andre. Det afhæng af de politiske styrkeforhold og landbrugseksportens eller -importens betydning for valutakassen i det enkelte land. Det, der umiddelbart kan forekomme besynderligt, er, at bønderne *samtidigt* var blandt de liberalistiske politikeres mest faste støtte. Men det skyldes at disse politikere

netop *ikke* var ret liberalistiske, når det gjaldt landbruget.

Man kan iagttage et tilsvarende paradoks i kul- og stålbranchen. De aktionærer, som ejer de store kul- og stålværker rundt om i Europa hører ganske givet til på den liberalistiske fløj i det politiske spektrum. Men forskellige vanskeligheder i branchen gjorde sig i årene efter 2. Verdenskrig gældende i et sådant omfang, at kul- og stålbranchen måtte have statsstøtte for at klare sig. Og liberalisterne trufede statsstøtten igennem. Det gør liberalisterne, hver gang nogen af deres faste politiske støtter kommer i karambolage med de frie markeds kræfter.

EF

Det er bestemt ikke nogen tilfældighed at EF startede som en Kul- og Ståunion, og snart efter udviklede sig til også at omfatte fælles markedsordninger for landbrugsvarer, kombineret med *intern* frihandel.

For det var netop på områder som Kul, Stål og Landbrug, at de samarbejdende lande i *forvejen* begav sig af med en eller anden form for statsstøtte.

Efter at landbrugsordningerne blev en del af EF, blev de snart langt de mest omfattende, ikke mindst ud fra en økonomisk synsvinkel.

EFs målsætning på landbrugsområdet er dobbelt – nemlig på den ene side at sikre forbrugerne rigelige forsyninger

af fødevarer til fornuftige priser, og på den anden side at sikre producenterne af landbrugsvarer gode indkomster og sikkerhed for afsætning til garanterede mindste-priser. (Det forhindrer selvfølgelig ikke at landbruget stadig er et *liberalt* erhverv.)

Desuden er det en målsætning for landbrugspolitikken, at sikre lige konkurrencevilkår mellem de enkelte landes landbrug.

Det er naturligvis komplet umuligt at opfylde denne målsætning, ligegyldigt hvor udviklede ordninger man laver. Men forskellene mellem de enkelte lande er dog langt mindre i dag, end tilfældet havde været, hvis man havde opretholdt systemet med, at hvert enkelt land havde sine egne landbrugsordninger. Det ville have givet et helt uoverskueligt kaos i de enkelte landes landbrugs-økonomi. For hver gang en af naboerne ændrede på sine ordninger, ville det få betydning for afsætningsmulighederne for og i de andre lande. At man EF-landene imellem er blevet enige om at samordne disse markedsordninger, er derfor kun helt naturligt.

Hvad der er lige så naturligt, er, at det er de politisk set stærkeste områder inden for landbruget, der får mest ud af ordningerne. Sådant var det også dengang, de enkelte lande havde hver deres ordninger.

En hvilken som helst støttepolitik vil komme til at favorisere visse grupper inden for landbruget på bekostning af andre grupper. Støtter man kornavlerne, skader man svineavlerne, for

de skal købe korn til deres svin osv., osv ...

Det er indlysende, at vanskelighederne med at finde frem til nogle landbrugsordninger, som kan glide ned, stort set i hele landbruget, er blevet betydeligt vanskeliggjort af, at det nu er hele EF-områdets bønder, der på én gang skal laves ordninger for. Landbrugsordningerne er da også konstant under omarbejdelse, og til det formål er der beskæftiget tusinder af embedsmænd.

Men selvom landbrugsordningerne hele tiden skifter ordlyd, og selvom det ene landbrugsministtermøde efter det andet ender i dramatik ud på de små timer, så kan man dog godt udlede nogle hovedlinier. I sidste ende er det alligevel disse overordnede *tendenser* i fællesmarkedets landbrugsordninger, som får betydning for strukturudviklingen i det europæiske landbrug.

1.

Kornproducenterne favoriseres med meget høje kornpriser.

Dermed favoriseres en strukturudvikling, som adskiller den animalske og den vegetabiliske produktion i landbruget.

Kornproduktionen bliver mest indbringende ved stordrift, og de færreste producenter magter både at skaffe sig et stort jordtilliggende og *samtidigt* investere i animalsk produktion.

Ordningerne har allerede i meget betydeligt omfang haft den ønskede virkning i Danmark.

2.

Den animalske produktion søges henlagt på specialiserede bedrifter.

Denne politiske linie understøttes af en lang række ordninger. To eksempler: 1) direkte tilskud til etablering af stor-stalde, og 2) direkte tilskud til nedslagtning af mindre kvægbesætninger. Tilskuddet er betinget af, at der tinglyses forbud mod, at der holdes kvæg på den pågældende bedrift i et længere åremål. Selv en *ny ejer* kan altså *ikke* sætte kvæg ind på bedriften igen. Hermed er bedriftens jordtilliggende med andre ord forbeholdt kornproduktion. (Kom ikke og sig at der mangler konsekvens i EFs landbrugsordninger!)

3.

De garanterede mindstepriser sikrer kun de landbrugere, som har en meget høj selvfinansierungsgrad, en rimelig indkomst. Det betyder ikke så meget for en del af f.eks. de tyske bønder, for de er faktisk for en stor dels vedkommende *selvejere*. Men for de danske bønder, som bare kalder sig selvejere, er pris-niveauet i EF slet ikke tilstrækkeligt til at sikre en fornuftig aflønning af arbejdskraften i landbruget. I en dansk sammenhæng er EFs fælles prispolitik derfor med til at fremme specialiserede, selskabs-ejede bedrifter, som gennemfører driften med løn-arbejdere.

Disse tre hovedtendenser i EFs landbrugspolitik kan ikke aflæses af dokumenter og ministerråds-udtalelser.

Officielt tilstræber EFs landbrugs-politik at bevare den forholdsvis lille selvforvaltede bedrift som det fremherskende træk i landbruget.

Der er næppe tvivl om, at den lille bedrift i mange år fremover vil have en talmæssig stærk placering i det europæiske landbrug, og herunder også i Danmark. Men det afgørende må være, hvor *produktionen* foregår. Og med de ordninger, som i de sidste 10 år har været gældende inden for EF, er det helt givet, at den helt overvejende del af produktionen i landbruget, vil finde sted på et meget begrænset antal store, specialiserede bedrifter allerede inden udgangen af 80'erne. De mindre bedrifter vil ganske enkelt ikke kunne overleve, med den prispolitik der føres.

De meget store forventninger til EF-medlemskabet, som fandtes i landbruget op til 1972, er i dag vendt til skuffelse hos et flertal af landbrugerne. De fleste af dem vil nok fortsat figurere i meningsmålingerne som *tilhængere*, men det skyldes, at landbrugerne kun alt for godt kan forestille sig, hvordan det ville gå i landbruget, hvis man gik glip af de årlige milliard-tilskud fra EF.

Men blandt landbrugerne er der mange, som er bange for den tendens til specialisering og stordrift som EF-ordningerne helt tydeligt favoriserer. Og man føler sig snydt. For EF-politikerne og EF-dokumenterne taler altid om den familie-baserede, selvforvaltede bedrift, som det der skal være ryggraden i landbruget.

Politikerne

De problemer som man i dag står over for i landbruget kan naturligvis ikke løses af politikerne. Kun landbrugerne kan gennem et politisk samarbejde med andre befolkningsgrupper løse problemerne.

Men der er ikke noget at sige til, at landbrugerne interesserer sig så meget for den politiske debat omkring de økonomiske rammer for landbruget, for landbruget er et på alle måder statsreguleret erhverv. Men for os andre uden for landbruget er det meget beklageligt, at politikerne kun sjældent fører en debat om hvad det er for et landbrug man gerne ser udviklet her i landet. På de følgende sider fortæller nogle organisationsfolk og politikere med tilknytning til landbruget hvad *de* mener. Der er også et interview med direktøren for en af de store butikskæder, så man kan få et lille indtryk af hvordan man i den branche tænker over landbrugets udvikling.

Det har ikke været hensigten at gå ind i en diskussion eller en polemik med de synspunkter de forskellige personer fremlægger – men blot overhovedet at få dem til at fortælle *hvad* de mener om – splittelsen blandt bønderne – selvejet – driftmetoderne – strukturudviklingen ...

Top-lederne har ordet ...

Formanden for De Jyske Husmands- foreninger

Hans Larsen Ledet:

»Der er i høj grad brug for at opretholde Husmandsforeningerne som en selvstændig organisation inden for landbruget. Vi har med hensyn til f.eks. landbrugslovgivningen helt afgjort nogle holdninger, som man ikke har i Landboforeningerne. Vi har altid opfattet Landbrugsloven som en beskyttelse af de svage. Hvis vi lader det der med jorden være frit, så vil jorden hurtigt søge hen til de, som har flest penge, og dermed mindske muligheden for, at de kapitalsvage landmænd kan blive etableret.

Ressource-spild

Fra forskelligt politisk hold, f.eks. fra Konservativ side, er der fremkommet forslag om en liberalisering af landbrugsloven, sådan, at det blev lettere for ikke-landmænd at købe landbrug, og sådan, at det blev lettere at nedlægge og sammenlægge landbrug.

Det er sådan set det *modsatte* af, hvad vi gerne vil. Vi vil gerne gøre det *sværere* at nedlægge landbrug. Og *skal* vi endelig nedlægge landbrug, så

vil vi gerne give de små husdyrsproducenter fortrinsret til den jord, som måtte blive ledig.

Som landbrugsloven er udformet i dag, ser vi eksempler på, at bedrifter, hvor der er splinternye stalde, med rørmalkning, udmugningsanlæg, silo og køleanlæg osv., bliver købt op af en nabogård, som kun er interesseret i jorden, og som lader produktionsbygningerne stå tomme. Det er et vanvittigt ressource-spild, der foregår på den måde, og vi er interesseret i at få nogle lovændringer igennem, som kan forhindre disse ting.«

Uenighederne skjules

»Men for at få det konkrete kendskab til *hvordan* uenighederne mellem Husmandsforeningerne og Landboforeningerne går, så skal man faktisk deltage i de møder, der bliver holdt mellem organisationerne. Der forsøger vi, at præge de fællesudtalelser der kommer.

I den aktuelle situation forsøger vi selvfølgelig at optræde i enighed i landbruget, men de fælles holdninger bliver først til efter meget kraftige interne diskussioner.

Helt generelt er vi jo i landbruget bange for at blive spillet ud mod hinanden. Landmændene ville ikke kunne forstå det, hvis vi i landbrugsorganisationerne har store offentlige slagsmål.

Men det er klart, at der er nogle modsætninger mellem det store korn-

producerende landbrug på den ene side, og de animalsk producerende landmænd på den anden side. De sidste er i overtal blandt Husmandsforeningernes medlemmer, mens Landboforeningerne har mange kornproducerende medlemmer.

Heri ligger baggrunden for de modsætninger der findes. Og går vi til f.eks. Vestjylland, hvor stort set *alle* har animalsk produktion, så ser vi jo heller ikke de store modsætninger ...

Selvejet ...

Vores holdning til selvejet er, at det er noget meget værdifuldt, som vi gerne vil bevare, men vi stiller os ikke afvisende over for alternativer.

Vi er f.eks. meget positive over for, at andelslandbrug bliver legaliseret, sådan at der ikke skal søges dispensation i hvert enkelt tilfælde.

Vi mener, at man burde kunne oprette andelslandbrug, både i store enheder, og som et samarbejde mellem flere mindre gårde, som i et andelsselskab kunne være fælles om maskiner, driftplanlægning og specialisering.

Men man skal nok have arbejdet i et landbrug for at forstå det værdifulde i selveje. Landmanden har som selvejer det personlige *ansvar*, han skal ikke spørge nogen, om han skal sætte grisene ud og tage køer ind i stedet. Han kan træffe den beslutning selv ... han kan selv forme sin tilværelse. Det er en *livsform*. Hvis frem-

mede koncerner kommer til at eje vores bedrifter, bliver der vendt op og ned på det forhold. Og desuden – hvad skulle *afløse* selvejet? Hvor findes de mennesker, der vil gå ind i dag og afløse landbrugets gæld? De findes ikke! De mennesker kan med større fordel købe statsobligationer.

Det eneste realistiske alternativ til selvejet er statseje. Jeg hører ikke til dem, der anser staten for at være en fjende af landbefolkningen, eller af befolkningen i det hele taget, men man kan frygte en masse bureaukrati, og det ret stive system, som generelt er gældende inden for det offentlige, kan meget let blive en alvorlig forhindring for en fornuftig udvikling i landbruget. «

Den teknologiske udvikling

»Vi sidder i dag i landboorganisationerne med nogle åbenbare vanskeligheder med at vurdere konsekvenserne af den teknologiske udvikling, måske især hvad angår den animalske produktion.

Og der rejser spørgsmålet sig, om vi skal til at planlægge vores produktion, eller om vi skal lade kræfternes frie spil råde, og lade den animalske produktion søge hen på 5.000 eller måske 10.000 kæmpelandbrug.

Jeg har et frisk eksempel på, at denne udvikling er i fuld gang. Det drejer sig om en stald på 1,1 ha, som er nybygget, og som netop er blevet taget i brug her i januar måned 1982 –

i denne stald kan der være 270.000 kyllinger. Hvis vi ikke får fat i det der, kan det samme ske med svineproduktionen – at vi får en *uhyggelig* koncentration.

Slagterierne siger, at de er enige med os i, at produktionen skal ligge på det brede landbrug, men hvad gør de for at *sikre*, at produktionen faktisk *bliver* ved det brede landbrug?

Vi står i dette spørgsmål i et vade-sted, hvor vi i landbruget som helhed ikke rigtig har fundet vores egne ben, med hensyn til hvordan vi skal styre den teknologiske udvikling, så den ikke tager magten fra os.

Tanken om at gribe ind over for industrialiseringstendenserne er ikke populær over alt i landbruget.

Men i Husmandsforeningerne føler vi altså, at det er nødvendigt at gribe ind. Ellers får vi en udvikling, hvor en enkelt landbrugsfabrik leverer 30-40% af de samlede leverancer til et slagteri. En sådan udvikling må vi forhindre. «

Landbrugsministeren

Bjørn Westh:

»Det afgørende for landbrugerne, det er, at de har *brugsretten* til et landbrug, og at de kan lade den bedrift, som de går og bygger op, gå videre til deres børn. Det er et forhold, som er af umådelig psykologisk og kulturel betydning, og en væsentlig årsag til, at selvejet er blevet båret oppe.

Men for mig er der ingen tvivl om, at hvis man *vil* bevare selvejet, så er det helt nødvendigt, at prisstigningerne på landbrugsejendomme hører op. Dvs. stigninger, som ikke skyldes forbedringer i produktionsapparatet eller forøget indtjening fra driften af jorden. De meget store prisstigninger på landbrugsejendomme, som var gældende i 70'erne, gik langt over, hvad forbedringerne og driften kunne berettige til, og det har bl.a. betydet, at generationsskiftet har tappet landbruget for meget kapital, som er forsvundet *ud af* landbruget. Og det er i den forbindelse, at alternativer til selvejet kommer ind, som f.eks. andelsbrug og forpagtninger. Man kunne f.eks. tænke sig en form for forpagtning, som sikrede, at forpagtningen kunne gå i arv til næste generation.

Men jeg vil gerne understrege, at der ligger en vigtig kulturarv i, at vi har mange enheder af forskellig stør-

relse, og det skal vi bevare. Det er en kulturarv, jeg egnetlig synes, at der er noget sundt i – det at det ikke bare er nogle store mastodonter.

Vi er ikke interesserede i svinefabrikker. Men jeg så gerne, at vi lavede en bedre jordfordeling. Der- ved tror jeg, at vi kunne opnå mange ting, ikke mindst på energiområdet. Folk har lodderne liggende for langt fra hinanden, og ligger og kører rundt på landevejene for at komme hen til et lille stykke jord. Tingene kan gøres betydeligt mere rationelt på det område.

Og hvis man så kan kombinere de mindre enheder i nogle fornuftige samarbejds mønstre gennem andels- selskaber – det ville være godt.

Andelslandbrug

– Jeg mener, at det er meget gavnligt at vi kommer til at diskutere ejer- formerne i landbruget igen, og der kan i andelslandbruget ligge nogle fordele, som vi ikke har mulighed for at udnytte under det nuværende system. Det er noget, som jeg meget gerne vil have, at vi får undersøgt og belyst noget mere. Men der er store vanskeligheder i det og indtil videre har interessen i landbruget ikke været særlig stor.

Personligt synes jeg, at der kunne være en interesse i at få lavet nogle andelsforeninger, hvor det var flere landbrug der gik ind i en forening, hvor man kunne være fælles om

maskinparken og en vikar, f.eks. Det synes jeg er en spændende tanke, som jeg har bedt om at få undersøgt nærmere her i ministeriet.

Der ligger imidlertid mange tekni- ske vanskeligheder i det, og jeg mener, at vi skal være meget opmærk- somme på de problemer, men land- brugsloven giver os faktisk mulighed for at dispensere meget frit. Jeg vil da også gerne sige, at denne problema- tik, den kommer op hver gang der er krise i landbruget.

Når vi så kommer ud af krisen, så er erhvervet ikke selv så interesseret i det mere. Så fordamper interessen.

På den anden side så er der måske nok en anden mentalitet hos nogle af de unge i dag, og det kan måske bære f.eks. andelslandbruget igennem, sådan at det ikke kun er et udtryk for, at der er en krise.«

Om baggrunden for de aktuelle problemer

– Du nævnte før at de meget store værdistigninger på landbrugsejen- domme er en meget væsentlig årsag til de nuværende problemer i landbruget. Men skyldes problemerne ikke også, at der, som et resultat af en delvis fejlslagen landbrugspolitik i 60'erne, havde udviklet sig et meget stort behov for investeringer i landbruget?

– Landbrugspolitikken i 60'erne havde jo til formål at holde land- brugserhvervet intakt, sådan at vi stod med et acceptabelt produktions-

apparat, den dag vi kom ind i EF. Men set tilbage så er der for mig ingen tvivl om, at man har været for lidt opmærksom på kapitaliseringen i landbruget. Og man skulle op igen- nem 60'erne have arbejdet hen imod, at når man nåede det mål man arbej- dede henimod – nemlig at blive selv- hjulpet, når man kom ind i EF, så skulle man have sikret sig, at der ikke skete en kapitalisering af de fordele, det ville give. Og det synes jeg ikke, man har gjort.

– *Det må vel i dag konstateres, at målsætningen om at holde landbruget intakt op igennem 60'erne ikke blev opfyldt. Har man efter din mening fra statens side haft tilstrækkelig »hånd i hank« med de statsmidler, der blev placeret i landbruget. Tilsyneladende så stod man jo og manglede produk- tionsapparatet den dag man skulle bruge det?*

– Produktionsapparatet var nok for nedslidt, da vi gik ind i EF. Og der er måske nok nogen, som vil sige, at det var fordi at staten ikke havde givet støtte nok! Staten kunne have brugt endnu flere penge på det. Men på den anden side var det ikke givet, at vi kom i EF. Man kan sagtens være bagklog og sige, at både staten og de enkelte landmænd burde have satset endnu mere på at være klar med et stort produktionsapparat den dag, vi kom i EF. Men hvis vi ikke var kommet ind, ville det have været fejl- investeringer.

Fremtiden

Ved siden af de finansielle problemer, hvad tror du så, at der bliver landbrugets alvorligste problemer fremover?

– Det alvorligste problem er omkostningsudviklingen, der især skyldes energiprisernes stigning. F.eks. må man satse på at gennemføre produktionen mere energioekonomisk. Finde metoder som gør at man f.eks. kan undlade at bruge så meget kunstgødning som man gør i dag eller spare brændstof ved reduceret jordbehandling.

– Hvordan mener du, at man skal forholde sig til udviklingen fra folketingets side?

Skal man gå ind i en mere direkte styring, end den vi kender i dag?

– Jeg så helst at vi gik ind og lavede en *indirekte* styring gennem et forsknings- og forsøgsarbejde – der pegede på og sandsynliggør, at det ville være fornuftigt at gå i den og den retning, og på den måde være foran udviklingen.

Jeg mener ikke, at man har satset nok på forskning hidtil. Og iøvrigt heller ikke på produktudvikling. Hvis vi skal dyrke andet end korn, hvis vi skal finde måder til at nedbringe energiforbruget generelt i jordbruget og herunder spare på gødningsforbruget, hvis vi skal udnytte biogas, som helt oplagt er noget, man må være optaget af inden for landbruget, så må der gennemføres en intensiveret forskningsindsats.

– Tror du, at der også fremover vil være forståelse for, at landbruget igen og igen skal have stillet meget betydelige statsmidler til rådighed, når et flertal i erhvervet samtidig insisterer på, at de vil være selvejere og selvstændige erhvervsdrivende?

– Der har ihvertfald ikke været nogen problemer med at få de sidste landbrugsaftaler accepteret i fagbevægelsen eller i partiforeningerne. Der er en bred forståelse for, at det er nødvendigt at gå ind med støtte. Det man siger er: I må godt bruge penge på landbruget, når bare vi kan være sikre på, at det ikke bliver kapitaliseret.

Landbrugs- politisk ordfører for SF

Ib Bjørn Poulsen

»I SF er vi meget glade for, at der findes en organisation som Husmandsforeningerne i landbruget.

De synspunkter, som Husmandsforeningerne i dag sikrer en relativt stor indflydelse i landbrugets top, ville ikke komme nær så stærkt frem, hvis vi stod over for et landbrugets LO.

Som en af de vigtigste forskelle på Husmandsforeningerne og Landbo-

foreningerne, vil jeg pege på det ideologiske grundlag. Husmandsforeningerne har en betydeligt mere afslappet holdning til »selvejet« end Landboforeningerne. For Landboforeningerne er *Ejendomsretten* fantastisk væsentlig, hvorimod det at eje noget i fællesskab, jo er noget, som er helt naturligt for Husmandsforeningernes medlemmer.

I SF er vi meget *uenige* med Husmandsforeningerne i mange konkrete sager, men vi ville altså meget nødigt undvære Husmandsforeningerne blandt landbrugets organisationer.

Industrialisering

Vi ønsker under ingen omstændigheder en industrialisering af landbruget, som den man har set i visse af de Øst-europæiske lande, som f.eks. DDR.

En sådan udvikling vil vi simpelt hen ikke acceptere.

Medansvar, medbestemmelse og selvforvaltning er noget, vi lægger meget stor vægt på.

Vi vil derfor meget gerne gå ind på de tanker som Hans Larsen Ledet er fremkommet med, om at vi er nødt til at ændre på den udvikling, vi har for øjeblikket i retning af større og større enheder i den animalske produktion. Dels af miljømæssige grunde, men også af den grund, at en sådan koncentration vil give nogle forvridninger af hele strukturen i Danmark.

Det vil bl.a. betyde at de små

landsbyer bliver til sovebyer, i endnu højere grad, end det i dag er tilfældet, og man vil se en affolkning af store dele af landområderne. Det vil betyde en ødelæggelse af den meget væsentlige del af den danske kultur, som udgøres af landbefolkningen.

Der er altså *mange* konsekvenser af en ustyret udvikling i landbruget, som vi ikke kan acceptere.

Vi støtter forslaget om at der skal være en vis balance mellem jordtiliggende og animalsk produktion og vi er derfor også fuldstændig enig i de synspunkter, som Hans Larsen Ledet fremsatte, om adgangen til at nedlægge landbrugsbedrifter.

Ejendomsforholdene

Der er ingen tvivl om, at den aktuelle situation i landbruget er alvorlig, men vi har nogle vanskeligheder med at vurdere, *hvor* omfattende krisen er, når det kommer til stykket.

Vi mangler nogle eksakte tal, som kunne fortælle os, hvor mange der egentlig er i meget alvorlige vanskeligheder.

Som det er nu, bruger Husmandsforeningerne *sine* tal, Landboforeningerne bruger nogle *andre*, ministeren har *sine*, og vi prøver selv at regne på det.

Den situation gør det vanskeligt at få en fornuftig diskussion om problemerne. Men det er klart, at der er brug for billig kapital til landbruget. Hurtigt! Og det har vi også hele tiden

sagt, at vi er villige til at gå med ind i.

Men i den nuværende situation er det nødvendigt, at vi får landbruget til at forstå, at de simpelthen ikke kan være *bekendt* at komme og forlange generelle statstilskud. Det må være de landmænd, som har problemerne, vi skal hjælpe. Vi skal f.eks. ikke hjælpe den kornproducerende landmand.

Skal der skaffes billig kapital, så kan det næppe undgås, at der kommer betydelige statsmidler med ind i billedet, og så kommer vores krav om en værdistigningsafgift *også* ind i billedet, hvis vi skal være med.

Får vi optimismen tilbage i landbruget, så vil vi om nogle år igen se nogle meget kraftige værdistigninger på landbrugsejendomme, og det vil vi ikke acceptere. Og kan vi ikke, med det vi laver nu, være nogenlunde sikre på, at vi *ikke* står i præcis den samme situation om fem år, ja, så ser vi ingen grund til at gøre ret meget.

Skal vi for alvor have fat om problemerne i landbrugets økonomi, så er det efter vores opfattelse nødvendigt at bryde med markedsøkonomien, når det gælder finansiering af landbrugsproduktionen.

Den internationale økonomi er i dag så sammenvævet, at en krise i et land, straks slår igennem i de andre lande. Og det vi ser, er som regel, at disse kriser medfører meget kraftige rentestigninger.

Landbruget kan *ikke* holde til disse meget store udsving i renten, bl.a. fordi produktionsrytmen er så langsom.

Derfor må vi lave et lukket kredsløb med en særlig rente til finansiering af landbrug – en *landbrugsfond*. En sådan løsning kombineret med en værdistigningsafgift noget nær de 100% ville kunne sikre en jævn og stabil udvikling i landbrugets økonomi.

Med en landmandsejet fond som garantistiller ved landbrugsinvesteringer, ville vi opnå en mulighed for at komme ind i en udvikling som kunne *holde*, og ikke bare lappe på problemerne, som man gør nu med indexlån osv.

Og egentlig skulle det vel ikke være så svært at få landmændene med på at bryde med markedsøkonomien på finansieringsområdet, for på næsten alle andre områder har der i årevis været politisk fastsatte priser på næsten alt i landbruget.

Tanken om en særlig, statsstyret landbrugsøkonomi *kan* ikke være fremmed i landbruget.

Og så er vi forøvrigt nogenlunde ligeglade med, om folk er »selvejere« eller går flere sammen om at eje en eller flere bedrifter. Selvejet inden for landbruget er vel sådan set kun et forbillede for, hvad vi forlanger inden for alle andre områder i samfundet – nemlig at folk har medbestemmelse og medansvar, for det arbejde de udfører i dagligdagen. «

Sekretær i Arbejder- bevægelsens Erhvervsråd

Mogens Eliassen:

»I Arbejderbevægelsens Erhvervsråd er vi også meget glade for, at Husmandsforeningerne eksisterer som selvstændig organisation i landbruget, og af de samme grunde som Bjørn Poulsen fra SF netop nævnte.

Der findes jo faktisk modstridende interesser inden for landbruget, og når vi i disse år mangler konkrete løsningsforslag fra landbrugets side, på de problemer som gør sig gældende, så er det ganske givet et resultat af disse uenigheder.

Industrialiseringstendenserne

Det industrialerede landbrug, i den form hvor man koncentrerer produktionen på ganske få bedrifter, det er ihvertfald ikke vores livret.

Det skyldes blandt andet nogle miljømæssige konsekvenser af en sådan koncentration, og samtidig mener vi, at den arbejdsmetode, hvor folk selv tilrettelægger arbejdet på den enkelte bedrift, det ligger der nogle positive ting i, som vi godt vil være med til at bevare.

Vi ser altså gerne, at der er en vis

sammenhæng mellem jordtilliggende og animalsk produktion. Men jeg tror på den anden side ikke, at vi i årene fremover kan undgå at specialisere de enkelte bedrifter. Det er simpelthen nødvendigt af hensyn til konkurrencen fra udlandet.

Det gammeldags landbrug, hvor man har lidt af det ene og lidt af det andet – det mener jeg er definitivt forbi.

Vi ønsker altså nok at have en så stor beskæftigelse i landbruget som muligt, og vi mener også at der er et stort behov for at forbedre arbejdsforholdene i landbruget. Men vi mener godt at disse målsætninger kan opfyldes uden at gennemføre en koncentration af produktionen.

Bl.a. ved at gennemføre nogle mere kollektive ejerformer, af den ene eller den anden slags.

Finansieringsreformen

I Arbejderbevægelsens Erhvervsråd mener vi ikke, at en finansieringsreform baseret på indexlån, som den man taler om i øjeblikket, er tilstrækkeligt til at sikre en fornuftig udvikling i landbrugets økonomi på længere sigt.

Vi vil med en sådan reform ikke have nogen sikkerhed for at kunne bremse en kommende værdistigning på landbrugsejendomme, og vi mener helt klart, at en finansieringsreform må følges op af en værdistigningsskat. Ellers bliver resultatet bare, at man

har hjulpet en generation af landmænd, som lige nu er i krise, mens næste generation vil komme til at stå over for tilsvarende problemer. Det er derfor *nødvendigt* at gribe ind overfor værdistigningerne.«

Formanden for jordbrugs- gruppen i SID

Jes Nissen:

»I og for sig har vi ikke de store problemer med, at organisere dem der arbejder fast i landbruget. De såkaldte »gifte folk, med egen husstand« på godserne er så godt som alle organiseret, men vores store problem er jo medhjælperne i familiebbruget.

Der må vi jo erkende, at det er landmandssønner eller unge mennesker, som håber på at få egen ejendom, der går ud som medhjælper, og så er det jo først, når de går hen og bliver gift – så opdager de lige pludselig at gårdenes priser, osv. – at den går altså bare ikke, og så bliver de, det man kalder *fast landarbejder*.

På dette område ligger der vel ca. 8.000 medhjælper og svømmer, som vi simpelthen ikke kan få fat i. Det er ganske uladsiggørligt.

Statsstøtten ...

Vi så gerne at erhverveskriterierne blev liberaliseret på en sådan måde, at FDB og Irma f.eks. kunne gå ind og eje landbrug. Vi kan jo se, at i Finland, der er det jo meget almindeligt, at de store fødevarer kæder kontrollerer produktionen lige fra kornet lægges i jorden. Som det er i Danmark, bliver der jo blokeret for, at andre end landmændene kan komme til.

Når vi går ind for disse ting med aktieselskaber osv. i landbruget, så er det for at få den strukturudvikling, som vi gerne vil have – og der sætter vi arbejdsforholdene i højsædet.

Vi kan få ordnede arbejdsforhold for 4.000 faste landarbejdere på godserne gennem vores overenskomst med Landbrugets Arbejdsgiverforening, men vi kan ikke få ordnede arbejdsforhold for alle de mennesker, der arbejder for en arbejdsgiver i landbruget, som *ikke* er medlem af arbejdsgiverforeningen. Dvs. alle de faste medhjælpere på de almindelige familiebrug.

Det er dog ikke familiebruget eller selvejet som sådan, vi har noget imod, men bedrifterne skal være så store, at de kan klare sig selv uden støtte ude fra.

En udvikling i den retning tror vi bedst kunne sikres, hvis produktionen i landbruget blev organiseret på samme måde som produktionen i industrien – dvs. store og små virksomheder og enkeltmandsejede og

selskabsejede virksomheder side om side.

Efter vores opfattelse skulle den statsstøtte, som man udbetaler, derfor kombineres med et strukturaliseringskrav, således at vi, når vi gik ind med statsstøtte, kom op på virkeligt bæredygtige bedriftstørrelser.

Vi er som du kan forstå, ret skeptiske over for den form for generel, ustyret statsstøtte, som vi har set i de seneste år, men på den anden side, så kan vi jo heller ikke sidde og se på at erhvervet går ned. Og så spiller det da også en rolle for os, at når landmanden får penge, så sætter han også arbejde igang ... der er ikke een krone at hente for os hos en fattig mand ...»

Administrerende direktør for Irma

V. Holck Andersen

»Det man kalder *den vertikale integration* slår i forhold til vores virksomhed igennem f.eks. inden for mejerivarerne. Her ejer IRMA selv et mejeri på Sjælland, som vi i sin tid overtog sammen med margarinefabrikken Kronen – og som vi siden har udbygget en del.

Mejeriet fremstiller alle vore surmælksprodukter, det vil først og fremmest sige de forskellige yoghurtprodukter, og desuden fremstiller vi her

al det smør, som vi sælger i vore butikker.

Vi har kontakter med 110 store landbrug over hele landet, som leverer den mælk, vi har brug for på mejeriet, så her kan man altså tale om, at der er en direkte forbindelse lige fra det enkelte landbrug til varerne ligger i butikken.

Derudover har vi forbindelse med en kreds af svineproducenter, som i samarbejde med os, har udviklet en gris som har et større kødindhold end den traditionelle danske bacongris. På dette område har vi kontrakter om at aftage et bestemt kvantum af disse grise hver uge, men vi køber dem slagtede, og vi har ikke selv noget direkte engagement i slagteri-branchen.

Både her og i udlandet

Men også på et område som grøntsager, og især kartofler, har vi i de seneste år gjort meget for at sikre os tilstrækkelige leverancer af høj kvalitet.

Her er vi inde i et meget tæt samarbejde med den enkelte avler, og det er bestemt noget, vi vil udbygge i de kommende år. I de mængder og i den kvalitet vi skal bruge, der er det uheldigt, hvis vi skal ud og stykke det sammen fra mange forskellige sorter osv. – og der må vi jo nok sige, at det har den traditionelle salgsorganisation for grøntsager, det andelsejede GASA, ikke rigtigt kunnet klare for os. Vi har dog ikke noget ønske om at gå ind og *eje* den enkelte landbrugs-

virksomhed, men vi vil altså meget gerne være med i produktudviklingen. Efter vores opfattelse er der nogle klare fordele ved, at der ligger et selvstændigt økonomisk ansvar på den enkelte landbrugsbedrift.

Vi ser altså helst, at vi køber vores råvarer, men, som på mælk-, svin- og grøntsagsområdet, meget gerne i et meget snævert kontraktbaseret samarbejde med den enkelte landbruger.

Dette system anvender vi også i forhold til importerede grøntsager, som f.eks. tomater fra Holland, og vi har desuden forbindelse med en producent i Italien, som vi leverer danske lægge-kartofler, for at kunne få danske kartofler tidligere frem i butikkerne end vi ellers ville kunne.

Man blir jo nødt til at sprøjte

Man må jo nok erkende at det ikke kan lade sig gøre at drive intensivt landbrug i dag, uden at der gribes til sprøjtemidler og kunstgødning, men vores holdning er selvfølgelig: så lidt som muligt. Men på den anden side så går vi altså ikke ud til vores avlere, og siger, at det må I ikke bruge. Det kan vi simpelthen ikke gøre, for det er jo nok sådan, at hvis vi gik over til at dyrke bio-dynamisk i Danmark, så ville udbyttet pr. hektar blive så små, at der ikke var nogen, der havde råd til at betale det.

Det er vel realiteterne i det ...«

Udviklingen frem imod et stadigt mere mekaniseret og industrielt organiseret landbrug, er i Danmark forløbet i spring.

Efter en hurtigt gennemført motorisering i 50'erne og i begyndelsen af 60'erne, indtraf der en periode med stagnation og faldende investeringer, som varede helt frem til begyndelsen af 70'erne. Men efter EF-medlemskabet i 1973 oplevede landbruget en hidtil uset investeringsaktivitet, ikke mindst på maskinområdet. Dette boom er så ved indgangen til 80'erne, blevet afløst af en ny stagnationsperiode, som meget vel kan komme til at strække sig ud over hele tiåret. Årsagen til det skiftende moderniseringstempo kan næsten entydigt bestemmes til, at være de skiftende muligheder for at hente profit *ud af* landbruget. Resultatet er blevet et landbrug, som i meget høj grad er præget af organisatoriske, driftmæssige, såvel som finansielle problemer. Desuden har den profit-orienterede udviklingsmodel, som er blevet fulgt i Danmark, medført nogle alvorlige økologiske forvridninger.

På det organisatoriske område er den sidste rest af selvstændighed blevet sat over styr, og der kan næppe være tvivl om, at vi i de kommende år står over for meget omfattende organisatoriske forandringer i landbruget som helhed.

Den europæiske sammenhæng

Den grove kapitalisme

Set på en europæisk baggrund kan udviklingen i det danske landbrug efter 1945 imidlertid forekomme helt harmonisk, og de problemer, man står overfor i Danmark, kan forekomme små og lette at løse, set i forhold til situationen mange andre steder i Europa.

Når situationen i dansk landbrug kan forekomme let og lys, skyldes det nok især, at klassekampen inden for landbruget næsten ikke er til at få øje på. De skarpe interesse modsætninger, som går tværs ned igennem erhvervet, træder først frem, når man sætter sig til at analysere, *hvis* interesser det er, der bliver varetaget, og hvilke alternative muligheder der bliver bremset eller slået ned.

Men så fremgår det til gengæld også med al ønskelig tydelighed, at det er profitinteresserne hos visse kapitalgrupper *uden for* landbruget, samt en udpræget spekulativ og meget lidt produktiv kapitalgruppe *i* landbruget, der har været helt dominerende, ja, næsten enerådende, med hensyn til hvilken udviklingsretning der er blevet lagt og fulgt i landbruget.

Og det må unægtelig konstateres, at den bevidste modstand mod denne tingenes tilstand er forholdsvis ny, og

endnu svagt funderet blandt landbrugerne.

En væsentlig forudsætning for at disse kapitalgruppers interesser har kunnet udfolde sig så frit, som tilfældet har været, uden at det er kommet til alvorlige sociale konflikter i landbruget, er, at det danske landskab og klima er helt perfekt til landbrug. Få pletter på kloden er bedre.

Muligheden for at hente en profit *ud af* landbruget har faktisk været til stede, og derfor har landbrugerne i Danmark kunnet sikre sig ikke så få kapitalressourcer til en modernisering af driften.

I egne af Europa, f.eks. i store dele af Syditalien, hvor de naturgivne betingelser for landbrugsmæssig virksomhed er mindre gavmilde, har det været næsten umuligt for landbefolkningen at skaffe sig kapitalressourcer til en moderniseringsproces. Og i visse egne af Europa har de givne betingelser for at drive landbrug været så lidt økonomisk tillokkende, at repræsentanter for magtfulde kapitalgrupper, gennemtrumfede en politik, som udsultede disse områder økonomisk, indtil de ganske enkelt var affolket: – man havde mere brug for, og kunne tjene flere penge på disse millioner af bønders arbejdskraft, hvis man flyttede dem til de opvoksende eller ekspanderende industricentre. Og det gjorde man så, og lagde samtidigt enorme landområder øde.

Profitinteressernes klare dominans i forhold til befolkningernes interesser fremtræder i sådanne historiske for-

løb på eksemplarisk vis, men selv i en så grovkornet og åbenlys klassekamp, som den, der har præget udviklingen i det italienske landbrug, har det hidtil været umuligt at etablere en slagkraftig modbevægelse.

Bønderne har, i alle egne af Italien, reageret skarpt og for en stor dels vedkommende endda ret militant på overgrebene, men da bønderne i de forskellige regioner har levet under vidt forskellige økonomiske og organisatoriske forhold, så har det ikke været muligt at etablere en *samlet* modbevægelse. Modstanden har med andre ord været for spredt og spontan til for alvor at udgøre noget farligt modspil til de magtfulde og velorganiserede kapitalinteresser.

I Italien er resultatet af den førte politik blevet, at de sociale uligheder inden for landbruget er blevet skærpet, og dermed er mulighederne for at etablere en samlet modbevægelse blevet yderligere forringet.

Selvom *konsekvenserne* af en kapitalistisk udvikling i landbruget i Vesteuropa altså er vidt forskellig fra land til land, betinget af en række historiske, klimatiske og jordbundsmæssige forudsætninger, så er lighederne fra land til land alligevel slående: det er mulighederne for at hente en profit *ud af* landbruget, der har været den afgørende styrende faktor i moderniseringsprocessen i det vesteuropæiske landbrug efter 1945.

Et socialistisk alternativ?

I en søgen efter et alternativ til denne kapitalistiske misere, kan det måske forekomme nærliggende at vende blikket mod Østeuropa.

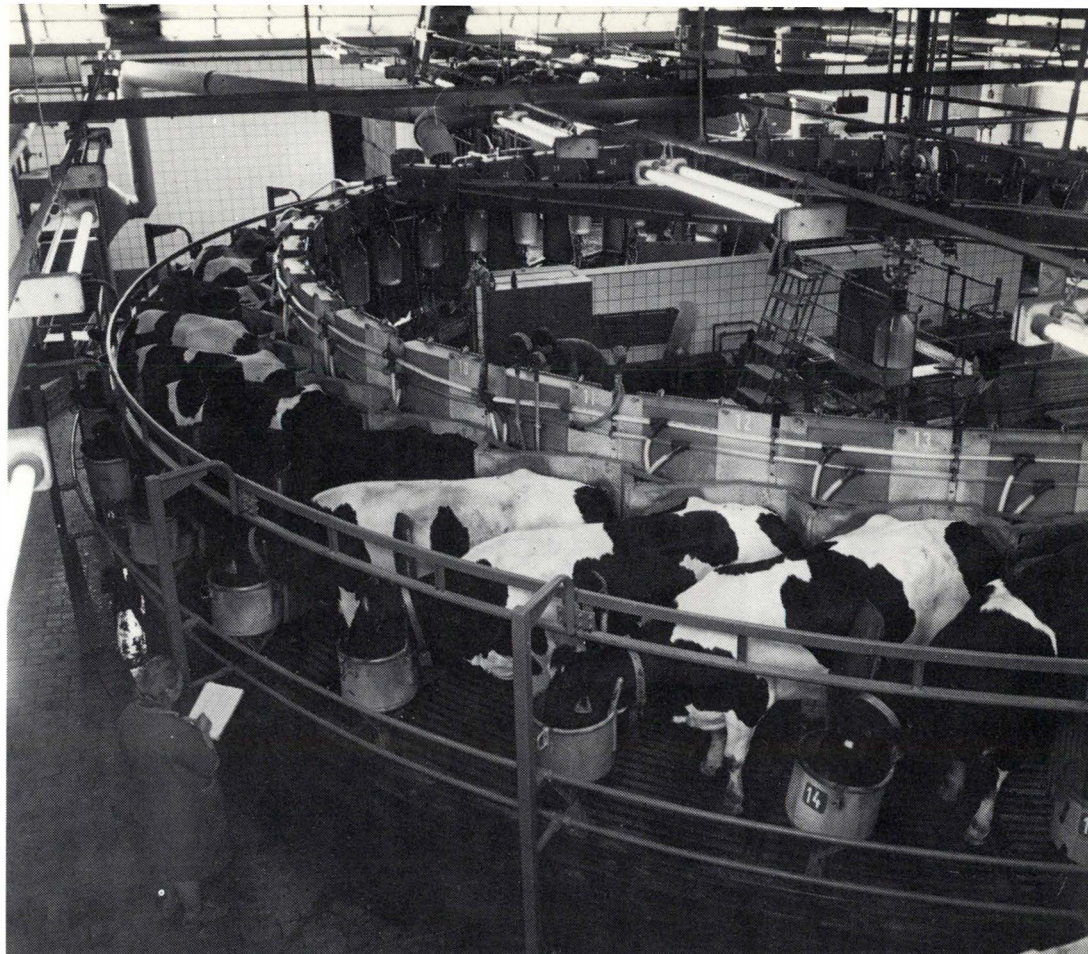
Ikke mindst DDR skulle kunne give et godt billede af, hvordan et socialistisk alternativ ser ud, fordi store dele af DDRs landbrug før 1945 var meget lig f.eks. dansk landbrugs organisation: det selvejede familiebrug var fremherskende, og gårdmandsbruget var den dominerende bedriftstype.

Det må erkendes, at kommunisterne i DDR har fået gjort noget ved sagen. Den gamle bedriftsstruktur er blevet fuldstændigt opløst, og en helt ny industrialiseret driftform er blevet indført i stedet.

Markdriften foregår inden for rammerne af gigantiske »andelsselskaber«, som ofte omfatter landområder på 5-6.000 ha. Husdyrproduktionen foregår ligeledes inden for rammerne af gigantiske andelsselskaber.

Højt specialiserede produktionsanlæg, som rummer 10.000, 20.000 eller flere fede-svin er almindelige, og også inden for kvægholdet er stor-driften blevet udviklet – 2.500 køer staldet op er ikke ualmindeligt.

Planteproduktionen er adskilt, såvel organisatorisk som økonomisk, og

den enkelte arbejders mulighed for at skabe sig et overblik over driften, er selvsagt lig nul. Det kræver simpelthen akademisk skoling at styre så komplicerede produktions-systemer. Arbejdet i landbruget minder derfor til forveksling om arbejdet i al anden industri. Der arbejdes ofte i tre-holdsskift, og i de 8 timer, man er på arbejde, bestiller man ikke andet end at udføre en specialiseret delfunktion. Som f.eks. at malke køer. Eller at køre deres lort væk i gigantiske tank-biler.

Denne fuldstændige industrialisering af landbrugsarbejdet har gjort det muligt at sikre arbejdskraften *ordnede arbejdsforhold*, som 8-timers arbejdsdag, week-end fri i de fleste week—ends, ferie hvert år og tariffmæssig løn.

Men repræsenterer en sådan udvikling et brugbart alternativ, for f.eks. dansk landbrug? Så afgjort ikke! De økologiske problemer er bestemt ikke mindre i DDRs landbrug, end de er her i landet. Snarere tværtimod! Monokultur af korn og indsatsen af

kemiske bekæmpelsesmidler er endnu mere udtalt i DDR end i Danmark. Energiforbruget i DDRs landbrug har en faretruende stejlt stigende tendens, på grund af det enorme transportbehov, som koncentrationen af husdyrproduktionen har medført. Og sygdomme i såvel husdyrproduktionen som planteavlen er et væsentligt større problem i DDRs gennemført industrialiserede landbrug, end det er i Danmark. Og det siger ellers ikke så lidt ...
Og så må det i denne sammenhæng

ikke glemmes, at den udvikling, der er foregået i DDRs landbrug, er lige så lidt i overensstemmelse med landbefolkningens ønsker, som tilfældet er i Vesteuropa. Faktisk har bønderne i DDR strittet imod med arme og ben, fordi de naturligvis ikke var interesseret i at blive frataget enhver indflydelse på driftens gennemførelse og arbejdets tilrettelæggelse. Og det er umuligt at give den enkelte nogen reel indflydelse i et industrialiseret landbrug, som DDRs.

Den manglende indflydelse på produktionens tilrettelæggelse, og den manglende indsigt i hvordan det hele hænger sammen, skaber i høj grad problemer for arbejdskraften i landbruget – simpelthen fordi arbejdet bliver dødkedeligt. Og det giver sig selvfølgelig bl.a. udtryk i, at produktionsresultaterne ligger væsentligt under det niveau, som myndighederne har kalkuleret med, og hvad der med rimelighed kunne forventes ud fra en vurdering af indsatsen af såvel arbejdskraft som kapital. Indtil videre har det været en dyr fornøjelse for arbejderklassen i DDR at lægge ryg til *Partiets* landbrugspolitik, og at dømme efter de problemer, man i dag står over for, organisatorisk såvel som økonomisk, vil der ikke gå så forfærdelig mange år, før DDRs ledere følger de sovjetiske kammeraters linie i landbrugsspørgsmålet: – forceret tilbagevenden til de små selvforvaltede enheder (i et sidste forsøg på at sikre tilstrækkelige forsyninger af fødevarer).

Fremmedgørelsen og umyndiggørelsen af arbejdskraften i landbruget, en uhyggelig brutalisering i behandlingen af husdyrene, og en kemisk krigsførelse mod alt, hvad der ikke kan vristes en profit ud af – er desværre fællesnævnerne for de fremherskende tendenser i det europæiske landbrug. Kapitalismen breder sig. Problemerne i landbruget vokser i hastigt tempo, og de bliver stadigt mere vanskelige at tackle.

Bevar bønderne

Bønderne har været i Danmark i mere end 1000 år. Man kan derfor sige, at de har en vis hævd på at være her. Det er *et* argument for at udforme en landbrugspolitik, som kunne beskytte de sidste bønder mod udryddelse. Men den politiske kamp om indflydelse i landbruget føres som bekendt ikke ud fra argumenter men ud fra magtpositioner.

Og det må erkendes, at bøndernes samfundsmæssige magtpositioner i dag kan være på et meget lille sted. Landbrugsrådet er helt klart domineret af nogle erhvervsinteresser, som intet har tilfælles med bøndernes interesser. De mindre, selvforvaltede enheder er bid for bid blevet »solgt« til den ekspanderende industri, der forsyner landbruget med maskiner, kemiske midler og foderstoffer, samt den industri der forarbejder landbrugets produkter.

De »landmandsejede« andelsselskaber har i dag nået en sådan størrelse, at de har kunnet unddrage sig bøndernes kontrol, og disse virksomheder kører i dag deres eget løb, – også selvom det skulle blive på bekostning af bønderne. Afkommet æder sit ophav.

Bønderne står i dag overfor den tilsyneladende uafvendelige kendsgerning, at de skal sige farvel til Historien.

Skal bønderne overleve som gruppe i samfundet, må de få overbevist andre samfundsgrupper om, at det er vigtigt at bevare bønderne. De

mangler forbundsfæller, – bl.a. fordi de altid har holdt sig for sig selv. De mangler også indbyrdes tillid og tradition for fælles optræden.

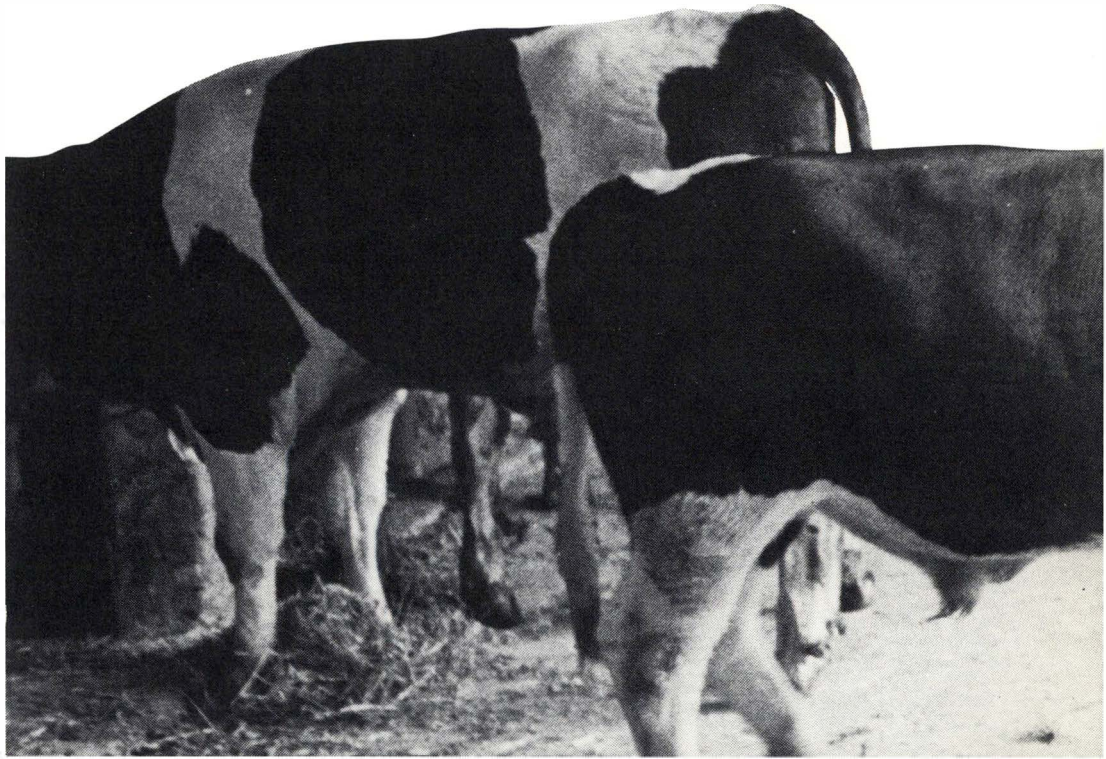
De danske bønder har godt nok tidligere i historien vist, at politisk vilje og fælles aktion kan skabes og spredes meget pludseligt. Men det er længe siden, og det er ikke så sikkert at det kan ske igen.

Bønderne står nemlig i dag så splittet som nogen sinde. Det eneste der holder sammen på dem er nogle rent formelle krav til pris og rentepolitikken. Det lidt som bønderne kan blive enige om, råber de så desto højere. For resten af samfundet ser det derfor ud som om, at det altoverskyggende problem i landbruget er et *økonomisk* problem. Og det er jo *løgn!*

De økonomiske vanskeligheder er blot udtryk for at den industrielle strukturudvikling, som blev sat igang i midten af 70-erne, har visse finansielle indkøringsvanskeligheder.

Og med mindre bønderne er blevet grebet af en uimodstælig trang til et kollektivt farvel til Historien, så er den strukturudvikling ikke i bøndernes interesse.

Når bønderne lader sig spænde for en politik, som er vendt mod den brede befolkning, – når de accepterer, at deres ledere synger med i Det asociale Nedskæringskor, – når deres organisationer klamrer sig krampagtigt til *selvejet*, blot fordi nogle få tusinde stor-bønder har fed fordel af det, – når bøndernes organisationer kræver enorme, ubetingede statstil-

skud, når bønderne vedholdende kører *det løb*, – så er de godt på vej til udslettelse. Deres nuværende forbundsfæller har jo meget tydeligt vist, at de ikke har nogen skrubler ved at udrydde bønderne. Forbundsfællerne *taler* ikke så meget om det. De gør det bare.

Det industrialiserede landbrug er imidlertid ikke kun en trussel mod bønderne. Det er i høj grad også en trussel mod jorden, husdyrene og vores helbred.

Sunde og rene fødevarer vil i takt med industrialiseringen i landbruget blive fortrængt til fordel for usunde og forurenede. Jordens fortsatte frugtbarhed vil blive yderligere truet. Husdyrene vil enten blive slagtet eller få lov til at sygne hen i kolde og mørke

industrietalde.

Landdistrikterne vil blive yderligere affolket, – til skade for landdistrikterne såvel som for de overfyldte byer. Alt i alt en udvikling som det ikke alene kan overlades til bønderne at bekæmpe, for det angår *landets* fremtid.

Når bønderne bør bevares, er det fordi, at det er blandt dem, der endnu findes traditioner for landbrugsdrift, der er baseret på indsigt i det komplicerede og sårbare samspil mellem jorden og husdyrene.

Traditioner og erfaringer som er samlet igennem generationer, og som udgør nødvendige forudsætninger for at sikre rigelige og sunde fødevarerforsyninger i fremtiden.

Skal bønderne bevares skal de

imidlertid passes betydeligt bedre end de hidtil er blevet passet.

Det skal utvetydigt gøres klart for dem, at vi ønsker deres forbliven i landbruget, og at vi selvfølgelig er indstillet på at betale dem en rimelig løn for deres arbejde.

De må sikres betydeligt bedre arbejdsbetingelser, og det skal ikke være op til deres private økonomi, om der skal sprøjtes lidt eller meget i hverken mark eller stald.

Det vil ganske givet blive en kostbar affære at bevare bønderne.

Hvad koster alternativet?

Hvis du vil besøge et andet landbrug

*Her er en liste over landbrug, hvor man
arbejder med andre drifts- og organisationsformer.
Tag hensyn til, at disse brug får mange besøg
året rundt. Derfor ring i forvejen og
spørg om I må komme!*

02-området:

Hegnstrup

Gl. Københavnsvej 14, 3550 Slangerup.
02 - 33 44 20.

kollektiv, økologisk frilandsgartneri.

Svanholm gartnergruppe og landbrugsgruppe
Svanholm, 4050 Skibby. 02 - 32 16 70.
kollektiv, økologisk frilandsgartneri,
økologisk og traditionelt landbrug.

Kana

Sundbylillevej 20, 3550 Slangerup. 02 - 33 48 63.
kollektiv, økologisk frilandsgartneri.

Birkegården

Nordmarksvej 1, 4621 Gadstrup. 02 - 39 05 00.
kollektiv, økologisk frilandsgartneri.

03-området:

Erling Andersen

Rønnely, Maglebjerg 3, 4520 Svinninge. 03 - 46 50 84.
biodynamisk frilandsgartneri.

Erland Olsen

Steffenskilde, Hallenslevvej 22, 4281 Gørlev
Sjælland, 03 - 55 56 21.
biodynamisk landbrug.

Niels Erik Eriksen

Såhøjgård, Uldstrikkervej 3, 4583 Sjællands
Odde. 03 - 42 64 70.
biodynamisk landbrug og frilandsgartneri.

Svend Andersen

Birkemosegård, Oddenvej 165, 4583 Sjællands
Odde. 03 - 42 60 05.
biodynamisk landbrug.

04-området:

Bigård

Tøndervej 64, Vesterbæk, 6330 Padborg.
04 - 67 67 13.
kollektiv, økologisk frilandsgartneri.

05-området:

Søren Fonsbøl

Slotsbjergvej 2, Tørskind, 7183 Randbøl.

05 - 88 32 97.

biodynamisk frilandsgartneri.

Ove Jensen

Rødmosevej 133, 6052 Viuf. 05 - 86 35 34.

biodynamisk drivhusgartneri.

07-området:

Søgård Andelsbrug

Blåbjergvej 1, 7280 Sdr. Felding. 07 - 19 80 48.

6-8 arbejdspladser, stort kvæghold.

2 andre andelslandbrug i nærheden.

Jørgen Åsberg

Urtegården, Remmevej 22, Sinding, 7400 Herning.

07 - 13 62 93.

biodynamisk frilandsgartneri.

Mikael Larsen

Birkelundvej 10, Vorgod, 6920 Videbæk.

07 - 17 51 41.

biodynamisk landbrug og frilandsgartneri.

08-området:

Jarmstedgård

Jarmstedbyvej 6, 7460 Brovst. 08 - 23 51 60.

kollektiv, økologisk landbrug med kvæghold.

09-området:

Harry Knudsen

Tyrsbjergvej 61, 5210 Odense NV. 09 - 94 22 84.

biodynamisk drivhusgartneri.

Listen er udarbejdet af Ebbe Munch.

Alternative landbrugsforeninger:

Foreningen Økologisk Jordbrug

adr. Jacob Vester, Svanholm, 4050 Skibby.

02 - 32 16 70

Foreningen for biodynamisk Jordbrug

Ferritslevvej 19, Kullerup, 5800 Nyborg.

09 - 31 54 31.

Biodynamiske Jordbrugeres Samvirke

adr. Jørgen Sørensen, Ornebjerg, 4760 Vordingborg.

03 - 77 41 06

Udvalget til oplysning om andelslandbrug

(UTOOA), adr. Søgård Andelsbrug,

Blåbjergvej 1, 7280 Sdr. Felding.

07 - 19 80 48.

Digtene »En autentisk historie« og »De sorte penge« er stillet til rådighed af Knud Sørensen. Det første er oprindeligt trykt i »Drømmen om græskar« fra 1974 og det andet er fra samlingen »Fodtur i Mors« fra 1976.

I afsnittet om politikernes og organisationsfolkenes syn på situationen i landbruget er der anvendt lettere forkortede udskrifter af interviewes med Hans Larsen Ledet, Bjørn Westh, Ib Bjørn Poulsen og Mogens Eliassen, som har været bragt i *Politisk revy* i henholdsvis nr. 415, 400 og 416.

Under dække af en økonomisk krise forsøger nogen at forvandle landbruget til en industri.

Det lykkes ret godt.

Hvad er konsekvenserne?

Bl.a. at de sidste rester af selvforvaltning i landbruget er ved at blive sat over styr.

Driftmetoderne truer såvel arbejdskraften som jorden og husdyrene.

Fødevarerne er forurenede af gift- og medicinrester.

Hvad er baggrunden? Hvad mener landbrugerne om den udvikling?

Hvad mener politikerne? Hvem eller hvad styrer udviklingen?

»Vi står i et vadested« siger en repræsentant for Husmandsforeningerne i et interview i bogen. Men mange har forlængst forladt vadestedet.

Nogen har resolut fulgt industrialiseringens vej.

Andre har lige så resolut forladt den.

Kampen om landbruget er inde i den afgørende runde.

Bliver det farvel til bønderne?